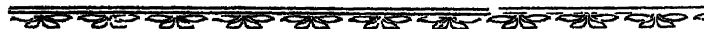

First Edition
1 to 32 Pages Sowbhagya Press,
Printed at Thc Bhavani Press, Bezwada.

ఉపోద్ఘాతము.

అయ్యలారా!

ఈశ్వరసృష్టిలో నొకటగు మానవకోటి ప్రాణిసామాన్యమునకు కామ్యమగుసుఖము నాశించుటయొకవింతకాదు. అట్టిసుఖమునకు ముఖ్యకారణము ధర్మమని వాగ్భటాదులు ఘోషించుచున్నారు, ఉక్తంచ:—"సుఖార్థాస్సర్వభూతానాం మతాస్సర్వాః ప్రవృత్తయః॥ సుఖంచ నవినాధర్మాత్తస్మాద్ధర్మపరోభవేత్" వా-సూ- ౨. అ. ధర్మముయొక్క స్వరూపమును "చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః" అని యిట్లు జైమినిపూర్వమీమాంసాశాస్త్రమున సూత్రించియున్నాడు. అనగా వేదములు పురుషప్రవర్తక వాక్యములచే నేయర్థమును ప్రతిపాదించునో యట్టిపదార్థముధర్మమని తాత్పర్యము ఇట్టిధర్మమును సంపాదించుటకు ముఖ్యోపకరణము శరీరమని "సర్వమన్యత్ పరిత్యజ్య శరీరమనుపాలయేత్। తదభావేహి భావానాం సర్వాభావశ్శరీరిణాం" అనెడిచరకవచనముచే ప్రతిపాదింపబడుచున్నది, కాళిదాసుండుగూడనాయర్థమునే "శరీరమాద్యంఖలు ధర్మసాధనం" అనెడివచనముచేవ్యక్తపరచుచున్నాడు. ఇచటశరీరపదముశరీరము ఇంద్రియ సత్వ(మనస్సు) ఆత్మలసంయోగమునకు నుపలక్షకము ఇట్టిసంయోగమునకే ఆయుష్యమను నామముగలదని "శరీరేంద్రి

యః సత్వాత్మసంయోగోధారిజీవితం। నిత్యగశ్చానుబంధశ్చ పర్యాయై రాయురుచ్యతే" అనెడిసూత్రముచే చరకుడు వచించియున్నాడు.

ప్రియసోదరులారా! ఇంతవరకు ప్రశంసించిన పైసందర్భములో చదువరులచే; సర్వప్రాణుల కాశాసనీయమైన కాంతికము సుఖమనియు అట్టిసుఖమునకు సమవాయికారణము వేదప్రోదనాదిలక్షణవిశిష్టధర్మమనియు అట్టిధర్మమునకు ముఖ్యోపకరణము ఇంద్రియసత్వాత్మ విశిష్టశరీరమనియు అట్టిశరీరేంద్రియాదిసంయోగమాయుఃపదపర్యాయమనియు గమనింపబడుచున్నది. కావునసర్వసుఖముల కాధారమాయుష్యమనిరాద్ధాంతితాంశము. అట్టియాయుర్మహారత్న యోగక్షేమ విధానబోధకమగునదియాయుర్వేదము ఇచట యోగమనగా రసాయనప్రయోగముచే లేనియాయుష్యమును సంపాదించుట. క్షేమమనగా చికిత్సోపదేశముచే ఉన్న ఆయుష్యమును రక్షించుట. అట్టి రసాయన చికిత్సల-విధానమును బోధించుటలో సాటిలేనిసామర్థ్యముగలదై ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములనుగూడత్రృణీకరించునది గాన యీయాయుర్వేదమునకు వేదత్వమన్వర్థమగుచున్నది. అట్టియర్థముతోనే "ప్రత్యక్షేణాను మిత్యావాయస్తూపాయోన బుధ్యతే। ఏతంవిదంతివేదేనతస్మాద్వేదస్య వేదతా" అనెడివేదభాష్యవచనము స్పష్టపరచుచున్నది. కించ:— ఈయాయుర్వేదమథర్వణవేదాంతర్భాగమని చరక సుశ్రుతములు మొరబెట్టుచున్నవి. అట్టియాయుర్వేదాధ్యయనమునకు ముఖ్యఫలమాయు

రోగనిదానము, అరిష్టజ్ఞానసంపాదనావశ్యకత మున్నగునవి ముఖ్యము. గాన మనుజమాత్రుడాయుర్వేదమును చదివితీరవలయును.

ఈయాయుర్వేదగ్రంథము లన్నిటికి శిఖామణియనదగిన యీనాడు లభించుచున్న చరకమం దింద్రియస్థానము అరిష్టజ్ఞానోపదేశపూర్వకముగా చదువరులకాయుర్జ్ఞానమును గల్పించుచున్నది. రిష్టజ్ఞానమాయుర్జ్ఞానమనన ప్రకృతియని చరకుడు "ఇదం లింగమరిష్టాఖ్యమనేకమభిజ్ఞవాన్। ఆయుర్వేదవిదిత్యాఖ్యాం లభతే కుశలో జనః" చ॥ ఇం- ? అ. అన్నిన్ని; వాగ్భటుడు "ఆయుర్వేదఫలం కృత్స్నం యదాయుర్జ్ఞప్రతిష్ఠితం। రిష్టజ్ఞానాదృతస్తస్మాత్ సర్వదైవ భవేత్ భిషక్" వా॥ శా 5 అ. అనిన్ని; సుశ్రుతుడు "ఏతాన్యరిష్టరూపాణి సమ్యగ్బుధ్యేత యో భిషక్। సాధ్యాసాధ్యపరీక్షాయాం స రాజ్ఞస్సమ్మతో భవేత్" సు॥ సూ ౨౨ అ అనిన్ని వచించియున్నారు. ఇంతియేగాక "స్వార్థవిద్యాయశోహానిముపక్రోశమసంగ్రహం। ప్రాప్నుయాన్నియతం వైద్యో యో సాధ్యం సముపాచరేత్" (అసాధ్యవ్యాధిని చికిత్సించెడి వైద్యుడు తనధనమును- విద్యను- యశస్సును- పోగొట్టుకొనుటయే కాక నిందపాలగును) అనియిట్లు చెప్పుటచే వైద్యునకు వ్యాధివిషయక సాధ్యాసాధ్యజ్ఞానమావశ్యకము. అరిష్టజ్ఞానము రిష్టజ్ఞానములేనిదే సంభవించదు. గాన రిష్టజ్ఞానము ముఖ్యసంపాదనీయము. అట్టిజ్ఞానబోధక మింద్రియస్థానముగుటచేతనున్నూ; నిఖిలభారతాయుర్వేదవిద్యాపీఠపరీక్షాధికారులచే నిదానము (రోగవిజ్ఞానము) కొఱకు పఠనీయ ముఖ్యగ్రంథముగుటచేతనున్నూ మిత్రులయభిమతానుసారముగా చరకమున కాంధ్రటీక వ్రాయబూనిన

నేనీయింద్రియస్థానమునకే ప్రథమమున టీకవ్రాసితిని. దీని కనుపదంబుగా; చికిత్సాభాగమునకు మహామండలిపరీక్షార్థులచే పఠనీయములగు కల్ప- సిద్ధిస్థానముల కాంధ్రటీక వ్రాయుచున్నాను. ఈకృతినినాచేయు ఆంధ్రదేశసేవ యల్పమైననూ విద్వచ్ఛ్రోత్రోఽనుపక్షనియోగమున సుమహత్త్వమునొందకుండదనే.

బెజవాడ,
22-3-30.

ఇట్లంతర్వాణి విధేయుడు,
"వైద్యవల్లభ"
రాణీ వెంకటాచలపతిప్రసాదశాస్త్రి.

శ్లో॥ సురాసురగణాః పురాయదమృతాయ దుగ్ధార్ణవం మమంథు
రతియత్నతస్తదపి తేఽస్తి వామెకరే । అనూరుకిపచంద్ర
మాయమదయాచ్చ ధన్వంతరేః పురాభవజనూదియాత్
ప్రకృత ఏష పుష్పాంజలిః॥

మంగళం మహాత్.

విషయసూచిక.

పేజి

పేజి

శ్రీమాత్రేనమః

చ ర క సం హి త.

ఇంద్రియస్థానం.

వర్ణస్వరీయమను ప్రథమాధ్యాయము.

మూ. అథాతో వర్ణస్వరీయ మింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః। 1
ఇతిహ స్మాహ భగవానాత్రేయః 2

——♦ ఇంద్రియటీకావతారిక ♦——

శ్లో॥ అజడశ్చాప్య జడంభాతి భిన్నశ్చాపి హ్యభిన్నవాన్
సంప్రదాయ గుహాస్థత్వాల్ లలితాం చేష్టదేవతాం।

శ్లో॥ సుషమామింద్రియస్థాన టీకాయాంగ్రంథం కరోత్యలం
వెంకటాచలపత్యాఖ్యో హరితో వైద్యవల్లభః।

టీ. శారీరస్థానమునందు చికిత్సోపయుక్తమగు శరీరమును జెప్పినపిమ్మట చికిత్స జెప్పదగినది. అట్టిచికిత్స "స్వార్థవిద్యా యశోహాని ముపక్రోశమసంగ్రహం। ప్రాప్నుయాన్నియతంవైద్యో యోఽసాధ్యం సముపాచరేత్॥" అసాధ్యవ్యాధుల చికిత్సించెడివైద్యుడు తనధనమును, విద్యను, యశస్సును బో

ష్టుకొనుటయేగాక నింద పాలగునని భావము.]" అని యిట్లు చెప్పు టనుబట్టి సాధ్యవ్యాధికిమాత్రము సంబంధించినది. వ్యాధియొక్క సాధ్యాసాధ్యజ్ఞానము రిష్టజ్ఞానములేనిదే సంభవించనందున అట్టి రిష్టప్రతిపాదకమగు ఇంద్రియస్థానము చికిత్సాస్థానముకు పూర్వమందే ఋషి చెప్పుచున్నాడు. అంతర్గతమగు [అవ్యక్తమగు] రిష్టముయొక్క లింగము [సాధ్యసాధక హేతువు లేక లక్షణము] రిష్టమనెడి పర్యాయనామముగల ఇంద్రియమని చెప్పబడుచున్నది. రిష్టేంద్రియపద పర్యాయత్వము "ఇంద్రియంరిష్టం" అనెడి వ్యాకరణ వాక్యముచే బోధింపబడుచున్నది. అట్టి ఇంద్రియము చిహ్న ముగాగల స్థానముగాన ఇంద్రియస్థానమని నామనిష్పత్తియయ్యె. ఇందు స్ఫుటముగా రిష్టమును బోధించునవి వర్ణము, స్వరము గాన వాటిని పురస్కరించి యీ వర్ణ స్వరీయాధ్యాయము చెప్పబడినది. "వర్ణస్వరీయమింద్రియం" అనుచోట ఇంద్రియ పదము రిష్టసూచకైంద్రియప్రతిపాదకాధ్యాయమునకు వర్తిం మను. ఇట్లే "పుష్పితకమింద్రియం" ఇత్యాది స్థలములయందు కూడ వర్తించును॥ ౧॥ ఇతిహస్మాహ భగవానాత్రేయః॥ ౨॥

—♦ రోగియొక్క ఆయుఃప్రమాణమును గుర్తింప నిచ్ఛగల వైద్యునిచే బరీక్షింపదగిన భావవిశేషములు. ♦—

సూ॥ ఇహఖలువర్ణశ్చ స్వరశ్చ గంధశ్చ రసశ్చ స్పర్శశ్చ చక్షుశ్చ శ్రోత్రంచ ఘ్రాణశ్చ రసనంచ స్పర్శనంచ సత్వంచ భక్తిశ్చ శౌచంచ శీలంచాఽఽచారశ్చ స్మృతిశ్చాఽఽకృతిశ్చ బలంచ గ్లానిశ్చ తంద్రాచాఽఽరంభశ్చ గౌర

వంచ బాహువంచ గుణాశ్చా౽౽హారశ్చా ౽౽హారపరిణామశ్చో వాయశ్చా పాయశ్చ వ్యాధిశ్చ వ్యాధిపూర్వరూపంచ వేదనా శ్చోపద్రవాశ్చ ఛాయాచ ప్రతిచ్ఛాయాచ స్వప్నదర్శనంచ దూతాధికారశ్చ పథిచౌత్పాతికాశ్చా౽౽తురకులె భావావస్థాచ భేషజసంవృతిశ్చ భేషజవికారయుక్తిశ్చేతి పరీక్ష్యాణిప్రత్యక్షాను మానోపదేశై రాయుషః ప్రమాణవిశేషం జిజ్ఞాసమానేన భిషజా. 3

టీ. ఆయుఃప్రమాణమును తెలుసుకొనగోరిన వైద్యుఁడు ప్రత్యక్షాను మానోపదేశములచే వర్ణము, స్వరము మొదలగు నలువది విషయములను పరీక్షించవలెను. ఇచట యింద్రియములు విషయభూతములగు వర్ణాదులను గ్రహించునవి గాన వాటినిగూర్చి ప్రథమమున వర్ణింపదగినది. అట్లైననూ ఆ యింద్రియము లతీంద్రియము లగుటచే వాటినాశ్రయించిన రిష్టములు గూడ నవ్యక్తములుగా నుండును. గాన వర్ణాదులే ప్రవ్యక్తములని వాటిని ప్రవ్యక్తరిష్టాధికరణములుగా ప్రథమమున జెప్పుచున్నాఁడు. ఆ వర్ణాదులయందుగూడ వ్యక్తభావ తారతమ్యముచే పూర్వాపర వర్ణ్యత్వము సంభవించుచున్నది. మేఘాదుల శబ్దము వర్ణముకంటె వ్యక్తమైనదైనను ఇచట ఆత్మాది సంపాద్యమున్నూ, స్వరశబ్ద ప్రతిపాద్యమున్నూ అగు శబ్దవిశేషము రిష్టాధికరణముగా నంగీకరింపబడినది. అట్టి శబ్దము వర్ణముకంటె నవ్యక్తమైనదై యున్నది. గాన ప్రథమమున వర్ణాధికార ముపక్రమింపబడినది. వర్ణస్వరాది పదములు వ్యస్తములుగా నుండు

టచే పిటికి ప్రత్యేకముగా రిష్టాధికరణత్వము సూచింపబడినది. ఇవి సమసించిన వో వర్ణాదిసముదాయమునకు రిష్టాధికరణత్వము సంభవించునుగాన యట్టిసందర్భమున వర్ణాది సముదాయమునే పరీక్షింపవలయునా? యనెడి శంకగలుగును. అందుచే వ్యస్తములుగనే జెప్పబడినవి. వర్ణశబ్దముచే చక్షురింద్రియ గ్రాహ్యములగు కాఠిన్యాదులుకూడ గ్రహింపబడినవి. గనుకనే వర్ణప్రస్తావమందు "వర్ణగ్రహణేన గ్లానిహర్షరౌక్ష్యస్నేహా వ్యాఖ్యాతాః" అని యిట్లు జెప్పుచున్నారు. స్వరాది శబ్దములచే వాటి యభావములుకూడ గ్రహింపబడినవి. అందుచే వ్రేలి కణుపులయందు ధ్వనికలుగకుండుట అనగా మెటికలు విరుగకుండుట, శరీరమందు గంధశూన్యత మొదలగునవి రిష్టములుగా గ్రహింపబడినవి. స్పర్శశబ్దముచే స్పర్శేంద్రియ గోచరమగు కాఠిన్యము మొదలగునవికూడ గ్రహింపబడినవి. సత్వమనగా మనస్సు. సత్వవికృతికుదాహరణము:— "ఔత్సుక్యం భజతేసత్వం చేతోభీరాపి శత్యపి. [మనస్సు ఔత్సుక్యమును,భయమును పొందుచున్నది]" ఇత్యాదులు. భక్తియనగా ఇచ్ఛ [కోరిక]. శీలమనగా సహజమగు మానసికవృత్తి. ఆచారమనగా శాస్త్రముచే విధింపబడిన వ్యవహారము. "భక్తిశ్శీలం శౌచం ద్వేషః స్మృతిర్మోహస్త్యాగో మాత్సర్యం భయం క్రోధస్తంద్రోత్సాహా స్తైక్ష్ణ్యం మార్దవం గాంభీర్య మనవస్థితత్వమిత్యేవ మాదయస్సత్వవికారాః" అని యిట్లు చెప్పుటచే భక్త్యాదులు సత్వవికారములు గాన సత్వపదగ్రహణముచేతనే విటికిగూడ గ్రహణము కలుగుచున్నది. ఐనను భక్త్యాదులు ప్రత్యేకముగా అరిష్టాధికరణములగుటచే

నిచట వేరుగా వర్ణింపబడినవి. విప్రాపహార్యములవల్ల సంప్రసం భవించుట అని చెప్పబడె సంప్రాప్తియనుచే విప్ర గ్రహింప బడినది. విప్రకృష్టమైన దృష్టమెట్లు:— "విప్రా విత్యా భవతి వా" [విప్ర విద్యమగానుండుట, వేక కూర్మవమగుటా ఇత్తి. ఆరంభ మనగా ఆరిష్టమానముల వ్యాధిరామొక ప్రారంభము. మెట్లు:— "శ్లేష్మఘ్నస్య శిఖిస్థో హస్తపాదం ప్రధావతి" [యెవనికి శిఖియందు వాపుజనించి హస్తములకు, పాదములకు వ్యాపించునో ఆయ్యది దృష్టశ్లేష్మఘ్నము.] ఇత్యాదులు. గాంప విషయక దృష్టమెట్లు:— "స్త్ర్యాంచ పురీషంచ నాస్త్యాం భసిమజ్జతి" [ఉష్ణ, మలము, నేసు ఇయ్యవి నీటియందు మునుగుట] ఇత్యాదులు. లాఘవవిషయక దృష్టమెట్లని:— గురుప్రతైన శరీరాంగములకు లఘుత్వము సంభవించుట. గుణ విషయక దృష్టమెట్లన:— "గుర్వా శరీర దేశానాం శీతోష్ణ మృదుదారుణాః । విపర్యాసలక్ష్యంతే స్థానేష్వన్యేషు దేహినః" [శరీర దేశములయొక్క శీతోష్ణాదిగుణములు విపర్యయములుగా నిరూపించుట. అనగా మృదుప్రతైన శాల్యాదులు కఠి నములుగను, కఠినములగు మస్తకాదులు మృదువులుగను కన పించుట మొదలగునవి.] ఇత్యాదులు. ఆహారవిషయక దృష్ట మెట్లనిన:— "ఆహార ముపయుంజానో భిషజా సూపకల్పితం" [వైద్యునిచే లెస్సగా నిర్దేశింపబడిన ఆహారమును రోగి ఉప యోగించియు] ఇత్యాదులు. ఆహార పరిణామవిషయక దృష్ట మెట్లు:— "దుర్బలో బహుభుంక్తే ప్రాగభుక్త్వా చాన్నమా తురః । అల్పమూత్ర పురీషశ్చ" [రోగి రోగకాలమునకు పూర్వ

మందు విశేషముగా ఆహారమును భుజించక యుండువాడై రోగకాలమందు విశేషముగా భుజించియు దుర్బలుడగను, అల్పముగు మూత్రపురీషములు గలవాడుగను యుండుట] ఇత్యాదులు. ఉపాయమనగా ఉపగమనము; అనగా సకస్మాత్తుగా జ్వరాదులు సంభవించుట. యెట్లు:— "సహసా జ్వరసంతాప స్తృష్ణా మూర్ఛాబలక్షయః। విశ్లేషణంచ సంధీనాం" ఇత్యాదులు. అకస్మాత్తుగా వ్యాధిశమించుట అపాయము. యెట్లన:— "యంరోగం సహసారోగో ముక్త్వాలం పరిముంచతి" ఇత్యాదులు. వ్యాధిశ్చ అని చెప్పుటచే వ్యాధియె చెప్పమగును. యెట్లన:— "వాతాష్ఠీలా సుసంవృత్తా దారుణా హృదతిష్ఠతి" [గుండ్రగను కఠినముగను యుండెడి వాతాష్ఠీల హృదయమునందు జనించుట] ఇత్యాదులు. ఛాయయనగా పాంచభౌతిక తేజోవిశేషము. ఇయ్యది 5 విధములుగానున్నది. ప్రతిచ్ఛాయ యనునది దేహచ్ఛాయవలెనే కనుపాపయందు ప్రకాశించిన ప్రతిబింబము. ఈ ఛాయాది శేషములు పంచమహాభూతీయేంద్రియాధ్యాయము నందు చూడుడు. ఆకృతులమందు భావావస్థాపకరెట్ట మెట్లనిన:— "అప్రశస్తాని పాత్రాణి భిన్నాని విశిఖానిచ। భిష ఙ్మూర్ఖా తాం వేశ్మ ప్రవిశన్నేవ పశ్యతి" [చావసిద్ధముగానున్న రోగియింటలనై వైద్యుడు ప్రవేశించునపుడు అప్రశస్తములైన పాత్రలను, భగ్నములైన పాత్రలను, ముక్కలైన పాత్రలను చూచుట] ఇత్యాదులు. భేషజ సంవృత్తి యనగా ఔషధమును సిద్ధము జేయుట. తద్విషయక చెప్ప మెట్లన:— "యముద్దిశ్యాతురం వైద్య స్సంవర్త యితుమౌషధం। యతమానో నశక్నోతి దుర్లభంతస్య

జీవితం" [రోగిని పరీక్షించి వైద్యు డౌషధమును సంపాదింప బూనినను విపర్యయత్వ మగునేని యట్టిరోగి జీవించదు.] తత్త్వార్థములు. భేషజ వికారయుక్తి యనగా ఔషధసంబంధమగు వికార యుక్తితో గల్పిత చికిత్సాప్రయోగము. నిర్ణయించినట్లు యిట్లు చెప్పు:— "విజ్ఞాతం బహుశస్సిద్ధం విధివచ్చావచారితం। నసిధ్యత్యౌషధం యస్య నూనం నాస్తి చికిత్సితం" [తెలిసినదియు, అనేక పర్యాయములు సిద్ధించినదియు, యథావిధిగా ప్రయోగ పరుపబడినదియు నగు నౌషధము రోగికి సిద్ధించదో అట్టి వానికి చికిత్సయే లేదు. అనగా వాడు మృతిఁబొందునని భావము.] తత్త్వార్థములు. ప్రత్యక్షానుమానాది సర్వప్రమాణములు ప్రత్యక్ష పూర్వము లగుటచే నిచట ప్రథమమున ప్రత్యక్ష ముపక్రమింపబడినది. ఆయుర్లక్షణములుగా ప్రతిపాదింపబడిన వర్ణాదులు నిట్టి ఆయుఃప్రమాణ జిజ్ఞాసయందు గూడ పరీక్షింపబడు చున్నవి. అట్లైనను నిచట గుర్వాదిష్ట ప్రకరణమందు ఆయుఃప్రమాణ విశేషజ్ఞానమున కెట్లుపరీక్షించెనో అట్లే పరీక్షింపవలయును. ["ఆయుః ప్రమాణావశేష జ్ఞానార్థమేవ" అనెడి పాఠాంతరమందు శేషాయుష్య ప్రమాణ జ్ఞానముకొరకు మాత్రము అని అర్థము చెప్పవలెను.] అందుచే "ప్రమాణవిశేషం జిజ్ఞాసమానేన" అని చెప్పబడినది. ॥3॥

—♦పరీక్ష్యభావ ద్వైవిధ్యమును జెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ తత్రైతుఖల్వేషాం పరీక్ష్యాణాం కానిచిత్పురుష మనాశ్రితాని
కానిచిత్పురుష సంశ్రయాణి 4

టీ. ఈ పరీక్షింపదగిన విషయములలో కొన్ని రోగినాశ్రయించక దూతాదుల నాశ్రయించినవియు, మఱికొన్ని రోగి నాశ్రయించినవియుగా నున్నవి. ౪.

—♦పరీక్షాద్వైవిధ్యమును జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ తత్ర యాని పురుషమనాశ్రితాని తాన్యుపదేశతశ్చ యుక్తితశ్చ పరీక్షేత। పురుషసంశ్రయాణిపునః ప్రకృతితశ్చ వికృతితశ్చ. 5

టీ. అందు రోగినాశ్రయించకుండు వాటిని ఉపదేశముచేతనైనను యుక్తిచేతనైనను పరీక్షించవలెను. రోగి నాశ్రయించిన వాటిని ప్రకృతి వికృతి భేదములచే పరీక్షించవలెను. యుక్తిచేత ననగా అను మాన ప్రమాణమువల్లయని అర్థము. అనుమానమునకుగూడ రిష్టత్వావధారణయందు సామర్థ్యముగలదు. ప్రత్యక్షప్రమాణము దూతాదులయొక్క స్వాభావిక మాత్రమును గ్రహించును. రిష్టమైతే శాస్త్రమువల్లనే తెలియుచున్నది. రోగి నాశ్రయించిన వర్ణాదులయందున్న రిష్టమును గ్రహించు విషయమందైనను ప్రత్యక్ష ప్రమాణముగూడ ఆయాయీ యరిష్ట విశేషమును గ్రహించుటయందు ఆయాయీ విశేషముతో సంబంధించుచున్నదియని తెలంచి ఆ ప్రత్యక్షప్రమాణము ఈ దూతాద్యాశ్రయ రిష్టజ్ఞానమునందు నిషేధింపబడినది. అనుమానమన్ననో నిమిత్తము లేకుండుటవల్ల రిష్టముగా జెప్పబడినది యనెడి ధర్మ విచారమందు వ్యాపారవత్తగుచున్నది. అనగా ఉపయోగించు

చున్నది. ఇట్లనే యంతటనూ యూహించవలెను. "ప్రకృతి శేషం" అని జెప్పుటచే ప్రకృతి, వికృతిజ్ఞానహేతువుగా ప్రకృతి విశిష్టజ్ఞానమందు వ్యాపారవత్తగుచున్నది. ఏమనః— వికృతి జ్ఞానమనునది ప్రకృతిజ్ఞానమున కధీనమై యుండును. ఇచట పరీక్ష యనునది అధికృతములైనట్టిన్ని యనగా శ్రేష్ఠములైనట్టిన్ని ప్రసిద్ధములైనట్టి ప్రత్యక్షాదులచే జరుపబడవలయును. ॥5॥

—♦ జాత్యాది ప్రకృతిభేదములను జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ తత్ర ప్రకృతిర్జాతిప్రసక్తాచ కులప్రసక్తాచ దేశానుపాతినీచ కాలానుపాతినీచ వయోనుపాతినీచ ప్రత్యాత్మ నియతాచ । జాతి కుల దేశ కాలవయః ప్రత్యాత్మనియతాహి తేషాం తేషాం పురుషాణాం తేతే భావ విశేషా భవంతి. 6

టీ. తత్రేత్యాది గద్యచే ప్రకృతిని విభజించుచున్నారు. ప్రకృతి యనునది జాతి, కులము, దేశము, కాలము, వయస్సు, ప్రత్యాత్మ అనగా వేరువేరుజీవులు అను 6 కారణములచే 6 విధము లగుచున్నది. యీ పై కారణములచేతనే ఆయా యీ పురుషులకు ఆయా యీ భావవిశేషములు అనగా శుచిత్వాశుచిత్వాదులు కలుగుచున్నవి. హి శబ్దము ప్రసిద్ధవాచకము. జాతి ప్రసక్త యెట్లనః—బ్రాహ్మణజాతియందు పవిత్రత. కుల ప్రసక్త యెట్లనః—యొకానొక కులము శుచి, ఆచారము కలది గానుండుట. దేశానుపాతిని యెట్లనః— అంతర్వేదియందు

అనగా గంగా యమునా మధ్యఖండమగు ప్రయాగయందు నివసించువారు పవిత్రులగుచున్నారు. కాలానుపాతిని యెట్లనః— కృతయుగమునందు పవిత్రత. వయోనుపాతిని యెట్లనః— బాల్యమునం దపవిత్రత. ప్రత్యాత్మనియత యెట్లనః— యొకానొక పురుషుడే స్వభావముచే పవిత్రుడుగానుండుట. ఇత్యాదు లుదాహరణీయములు.॥౬॥

—♦వికృతిభేదములను వాటిలక్షణములను జెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ వికృతిఃపునర్లక్షణనిమిత్తాచ లక్ష్యనిమిత్తాచ నిమిత్తానురూపాచ॥ 7

తత్రలక్షణనిమిత్తానామ సా యస్యాశ్శరీరే లక్షణాన్యేవ హేతుభూతాని భవంతిదైవాత్ । లక్షణాని హి కానిచిచ్ఛరీరోపనిబద్ధాని భవంతి । యానిహి తస్మింస్తస్మిన్ కాలే పత్రాధిష్ఠాన మాసాద్య తాంతాం వికృతి ముత్పాదయంతి ॥7॥౧॥

లక్ష్యనిమిత్తాతు సా యస్యా ఉపలభ్యతే నిమిత్తం యథోక్తం నిదానేషు. ॥7॥౨॥

టీ. వికృతియనునది లక్షణనిమిత్త, లక్ష్యనిమిత్త, నిమిత్తానురూప, అని మూడు తెరంగులు. ॥2॥ అందు లక్షణ నిమిత్త యనగా:— యే వికృతికి శరీరమందలి లక్షణములే, దైవవశ

ముచే కారణ తుల్యము లగుచున్నవో యట్టివి లక్షణ నిమిత్త వికృతి యనబడును. లక్షణము లనగా. యే యే పద్మరేఖాది సాముద్రిక చిహ్నములు ఆయా యీ కాలములయందు ఆయా యీ దేహ భాగముల నాశ్రయించి ఆయా యీ రాజ్యప్రాప్తి బంధనాది వికృతులను దైవవశముచే పుట్టించుచున్నవో అట్టి చిహ్నములు. అవి శరీరము నాశ్రయించియుండును. హేతు భూతాని అనగా హేతు తుల్యములని యర్థము. అందుచే దైవమే, శంఖ రేఖా పద్మాది సాముద్రికోక్త లక్షణ యుక్తమైన శరీరమందు, రాజ్య, ధన, వధ, బంధనాది రూపము వికృతి సంభవించుటకు హేతువగుచున్నది. లక్షణము లన్నవో దైవము నిమిత్తముగా గలిగినవై సూచకములుగా మాత్రమగుచున్నవి. అందుచేతనే ,,దైవాత్"అని దైవ కర్తృత్వమిచట జెప్పబడినది. ,,వికృతి ముత్పాదయంతి" అనుచోట గూడ ,,దైవాత్" అను పదము నన్వయించవలెను. గనుక దైవ బలముచేతనే లక్షణములకు రాజ్య, ధన, వధ, బంధనాది రూపవికృతి కర్తృత్వముసంభవించుచున్నది. ,,తస్మిం స్తస్మిన్ కాలే" అని చెప్పుటచే, లక్షణములచే సూచింపబడిన యదృష్టపాక కాలమందు వికృతి నియతముగా గాన్పించునని సూచించుచున్నారు. లక్షణములచే సూచింపబడిన రాజ్యాదులిచట పురుషునకు, యొకానొకప్పుడు కలుగుచున్నవగుటచే స్వభావ సిద్ధములు కావు గాన, వికృతి శబ్ద వాచ్యము లగుచున్నవి. ||౭|| ౧.

లక్ష్యనిమిత్త యనగా:—— యే వికృతి నిదాన శాస్త్రమందు కారణములు [అనగా వాతాది ప్రకోపములకు హేతు

సేవారూపాదులు అనెడి కారణములు] లభించునో యట్టిది లక్ష్యనిమిత్త యనబడును. ॥2॥ ౨.

మూ॥ నిమిత్తానురూపాతు నిమిత్తార్థకారిణీ యా। తామనిమిత్తాం నిమిత్తమాయుషః ప్రమాణజ్ఞానస్యేచ్ఛంతిభిషజో భూయశ్చాయుషః క్షయనిమిత్తాం ప్రేతలింగానురూపాం। యామాయుష్మంత గతస్య జ్ఞానార్థముపదిశంతిధీరాః। యామధికృత్యపురుష సంశ్రయాణి ముమూర్షతాం లక్షణాన్యుప దేక్ష్యామః। ఇత్యుద్దేశః। తం విస్తరేణాను వ్యాఖ్యాస్యామః. ॥7॥3॥

టీ. యేది, నిమిత్తముయొక్క అనగా కారణముయొక్క ప్రయోజనమువంటి ప్రయోజనము జేయునో [కారణమువలె భాసించునో] యట్టి వికృతి నిమిత్తానురూప వికృతి యనబడును. దీనికి అనిమిత్త యనెడి వేరొక విశేషణము గలదు. అనిమిత్త యనగా అవిజ్ఞాత కారణము గలదని భావము. యే వికృతికి మిక్కిలి సమీపించిన ఆయుర్నాశము కారణముగా నుండునో, యెయ్యది ప్రేత తుల్యలక్షణములు గలిగియుండునో; యే వికృతిని గుప్తమగు ఆయుష్యముయొక్క జ్ఞానముకొరకై పండితులుపదేశించుచున్నారో; యే వికృతిని పురస్కరించుకొని, చావ సిద్ధముగా నుండెడివారియొక్క పురుషాశ్రిత లక్షణములను మేము చెప్పుచున్నారమో, అట్టి యనిమిత్త వికృతిని ఆయుశ్శేషముయొక్క ప్రమాణ జ్ఞానముకొరకు కారణముగా వైద్యులంగీకరించుచున్నారు. ఈ

నిమిత్తానురూపా వికృతిస్ నిమిత్తార్థకారిణీ యనెడి విశేషణమును విస్తరించుచున్నారు. నిమిత్తముయొక్క యే అర్థము అనగా కార్య జననసహాయమగు గాని కార్యబోధక రూపముగాని యేప్రయోజనము కలదో దాని సూచించునది నిమిత్తార్థకారిణీ యనబడును. మరణము విషయమైన వికృతి, రిష్టమని పిలువబడును. ఆ మరణ బోధనకు అది కారణమగును. ఇచట "తేనాక "అనిమిత్తాం" అనెడి విశేషణమును చెప్పుచున్నారు. రిష్టమునకు శాస్త్రాదులతో శత్రుత్వము సంబంధించుట మొదలగుగాగల కారణములేమి గాన యీ విశేషణము సోపపత్తికముగా నున్నది. లేక ఆయుర్నాశ రూపమగు కారణముండియూ శరీరులకు తెలియకున్నది. కాని ఆకారణము రిష్టమువల్ల యూహింపబడుచున్నది. అందుచే ఇచట అనిమిత్తమనగా అవ్యక్తనిమిత్తమని తెలియవలెను. ఇచట గతాయుష్యమె అనగా ఆయుర్నాశమే సమస్తములగు పురుష సంశ్రిత రిష్టములకు వ్యాపకకారణమని చెప్పుట యుక్తము. [ఇచట సమస్తములగు పురుషసంశ్రిత రిష్టములనగా కొన్ని, దూతాదులను గూడ ఆశ్రయించు రిష్టములని భావము.] అయితే "క్రియాపథ మతిక్రాంతాః కేవలం దేహమాశ్రితాః చిహ్నం కుర్వంతియద్దోషాస్తదరిష్టం ప్రచక్షతే" [అనగా చికిత్స నతిక్రమించినట్టివై, కేవలదేహము నాశ్రయించినట్టి వాతాదిదోషములు యేచిహ్నమును యేలక్షణమును జేయుచున్నవో అట్టిచిహ్న మరిష్టమనబడును.] అని యిట్లు చెప్పబోయెడి రిష్టలక్షణము; రిష్టము దూతాదులనుగూడ నాశ్రయించిన దగుటంజేసి తదవ్యాప్తమగు పురుషాశ్రయ

ష్టమాత్రము బోధించుచున్నదని తెలియవలెను. ,,ఆయుషః ప్రమాణజ్ఞానస్య" అనగా ఆయుస్సైన ప్రమాణజ్ఞానమునకు అని అర్థము. భూయః అనగా మిక్కిలియని యర్థము. గనుక ,,భూయశ్చాయుషః క్షయనిమిత్తాం" అను పదమునకు మిక్కుటమగు ఆయుర్నాశమునకు కారణముగాగలది. అనగా ఆసన్నమగు ఆయుర్నాశమువల్ల బుట్టినది అని తాత్పర్యము. ,,ప్రేతలింగానుసారాం" అనగా ,,మలా దంతేషుజాయంతే ప్రేతాకృతి రుదీర్యతే" [అనగా దంతములయందు మలముపుట్టుట మొదలగునది ప్రేత లక్షణము] అని యీమొదలగు గ్రంథముచే జెప్పబోయెడి ప్రేత లక్షణ లక్షితమైనట్టియని అర్థము. ఈవికారమును అంతర్గతమైన అనగా గుప్తమైన అవ్యక్తమైన ఆయుష్యముయొక్క జ్ఞానమునకొరకు చెప్పుచున్నారు. వర్ణము నాశ్రయించిన ప్రేతలింగాను రూపవికృతి వేరొకటికలదు. అయ్యది మిక్కుటముగా సమీరాంచిన మరణమును బోధించునది కాదుగాన నది అత్యర్థ నాశాయుష్యముయొక్క కార్యముగాదని తాత్పర్యము. ఇట్లు ,,భూయశ్చ" అనుపదాదిగా ,,ధీరాః" అను పర్యంతము యుండెడివాక్యముచే నిమిత్తాను రూపవికృతి విశేషముయొక్క కార్య విశేషరూపమగు మరణ లక్షణమును జెప్పి మరల సామాన్యముగా ,,సమామధికృత్య" అనెడి వాక్యముచే అనిమిత్తతాబోధకమగు రూపాంతరమును జెప్పుచున్నారు. ,,పురుషసంశ్రయాణి" అనెడి విశేషణమును జెప్పుటచే పురుషానాశ్రితమగు దూతాదిగతరిష్టమందు అనిమిత్తతకు ఆవశ్యకతలేదని సూచించుచున్నారు. యెందువల్లననగా:—దూతాధికారాదులయందు యేరిష్టములు

స్వభావములోయని చెప్పబడుచున్న కారణము నిర్దిష్టమైనవా నా శాస్త్రముచేతనే వాటి చేష్టలెట్టివో నిర్ణయింప బడుచున్నవి. సుశ్రుతః— "ముక్తకేశేన వాన్యైరుదత్యా ప్రమత్తేన వా। నగ్నభ్రాగండం స్పృష్ట్వా దూతం మహాయతాపి కేనచిత్।" [అనగా వైద్యుడు దూతకు లోనగునదిగాని, పదములువాడునదిగాని, యేడ్చు చున్నవాడుగాని, ఉన్మత్తుడుగాని యున్నప్పుడు వచ్చినట్టి దూతనుజూచి వైద్యుడు రోగి మరణమును చెప్పవలెను.]

వ్యాఖ్యానము. ఇచట "ముక్తకేశ" అనెడి వచనముచే వైద్యుడు మరణమును గమనించియే యున్నాడు. దూత వైద్యునికడకు వచ్చుట విషయమైనట్టి రోగియొక్క పరిణామములు కారణ మయ్యేయున్నది. గనుక దూతాదుల నాశ్రయించిన చేష్టము నిమిత్తముకాజాలదు. రోగినాశ్రయించిన చేష్టమే అనిమిత్త మగుచున్నది. కొందరు యీ పై జెప్పిన ముక్తకేశాది లక్షణ ములే కలుగుచున్న వైద్యునికడకు వచ్చువాడని తెలిసియూ దైవ వశముచే యెప్పుడట్లు సంభవించునో అప్పుడు దైవికమగు చేష్టము కలుగును గనుక యీ నిమిత్తాని చేష్ట వ్యాపికయే యగు చున్నది. అనగా రోగినాశ్రయించిన చేష్టముకూడ దైవము కారణముగా గలుగుటచే సర్వచేష్టములు సనిమిత్తములే యగు చున్నవని భావము. "భూయశ్చ" ఇత్యాది గ్రంథముచేత ప్రేతలిం గాను మానవికృతిని విరివిగా అంతర్గతమైన ఇయుక్తానమునకై చెప్పుచున్నాడనియు, పురుషసంశ్రయచేష్టములు బహుగా చెప్ప బడుచున్నవి అనియూ, పురుషానాశ్రయ చేష్టములన్నియో అనగా దూతాది గతచేష్టములన్నియో స్వల్పగ్రంథముచే జెప్పబడుచున్నవి

అనియూ, ఇట్లు వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారు. "ఇత్యుద్దేశః" అనగా ఇంద్రియస్థాన గత సంక్షేపార్థము యిట్లుముగిసెనని అర్థము. ఇట్లు ఇంద్రియస్థానమండలి విషయము సంక్షేపముగా జెప్పబడినది. దాని ననుసరించి విస్తరముగా జెప్పుచున్నారము. ॥౨॥౩॥

—♦ఉద్దేశారంభకమగు వర్ణమును జెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ తత్రాదిత ఏవ వర్ణాధికారః । తద్యథా:—కృష్ణః కృష్ణశ్యామః శ్యామావదాతోऽవదాతశ్చేతి ప్రకృతి వర్ణాః శరీరస్య భవంతి । యాంశ్చాపరానుపేక్షమాణో విద్వాననూకతోऽన్యథావాపి నిర్దిశ్యమానాం స్తద్విద్యాత్ ౪

టీ. అందు ప్రథమముననే వర్ణాధికారము ప్రక్రమింపబడుచున్నది. ఉద్దేశారంభకమగు వర్ణమును జెప్పబూని వికృతిజ్ఞానము ప్రకృతి జ్ఞానముచే మరుగుబడినదగుటచే అనగా ప్రకృతిజ్ఞానమువల్ల తెలుసుకొనవగినదగుటచే ముందుగా ప్రకృతివర్ణములనే జెప్పుచున్నాడు. అదియెట్లనః— కృష్ణవర్ణము [నలుపు] కృష్ణవర్ణయుక్తమగు శ్యామవర్ణము [ఆకాశపురంగు] శ్యామవర్ణయుక్తమగు గౌరవర్ణము, గౌరవర్ణము అనునవి శరీరమునకు ప్రకృతివర్ణములు. విమర్శనపూర్వకముగా చూచుచూ సాదృశ్యతనుబట్టిగాని లేక వర్ణజ్ఞులచే నిర్దేశింపబడుటచేగాని ఇంకా ఇతరములగు వర్ణములను తెలుసుకొనవలెను. ఇచట తరచు స్వభావసిద్ధముగా యేవర్ణములు శరీరమునకు కలుగునో అవి ప్రకృతివర్ణములనబడును. యేవి వికార జన్యములగునో యవి వికృతి

వర్ణములు. గాన ప్రకృతివర్ణములని నిర్దేశింపబడినవి.గూడ యొకా నొకప్పుడు వికారజన్యము లయ్యోనేని వికృతివర్ణము లనబడుచు న్నవి. అట్లనే వికృతివర్ణములు గూడ జన్మసిద్ధము లైనచో ప్రకృతివర్ణము లనబడును. చెప్పబడని ప్రకృతివర్ణాభిదేశము కొరకు అనగా ప్రకృతివర్ణ సంగ్రహణముకొఱకు "యాంశ్చ" ఇత్యాది గద్యను జెప్పుచున్నారు. ఉపేక్ష్య ఉపేక్షమాణః=ఉపేక్ష మాణః అనగా విమర్శనపూర్వకముగా చూచుచుండెడివాడు అని తాత్పర్యము. అనూకతః అనగా సాదృశ్యమునుబట్టి అని అర్థము. ||౮||

—♦వికృతివర్ణ నిరూపణము.♦—

మూ|| నీల శ్యామ తామ్ర హరిత శుక్లాశ్చ వర్ణాశ్శరీరస్య వైకారి కాభవంతి। యాంశ్చాపరానుపేక్షమాణో విద్యాత్। ప్రాగ్వికృతానభూతో ప్యుత్పన్నానితి ప్రకృతి వికృతి వర్ణా భవంత్యుక్తాః||

టీ. నీలవర్ణము [నల్లకలువరంగు] శ్యామవర్ణము [తెలుపుతో గూడిన నలుపురంగు] తామ్ర [రాగిరంగు] హరిత [ఆకుపచ్చ రంగు] శుక్ల [తెలుపురంగు] అనెడి వర్ణములు శరీరమునకు వైకారికములు. ఇచట చెప్పని యితర వైకారిక సంకరవర్ణము లను విమర్శనవల్ల తెలుసుకొనవలెను. వికృతివర్ణములకు లక్ష ణాంతరమెట్లనః— పూర్వ వర్ణములకంటె భిన్నములుగా మారి నట్టివన్ని ఆదివరలో యెన్నడూ శరీరమందు లేక యుండి అప్పుడు క్రొత్తగా పుట్టినట్టివన్ని వర్ణములు వైకారికములని తెలియవలెను.

ఇట్లు ప్రకృతి వికృతివర్ణములు చెప్పబడినవి. "ప్రాగ్వికృతాః" అనగా పూర్వ వర్ణముకంటె వేరుతీరున మారిన అని యర్థము. దీనిచే నొకానొక శ్యామలవర్ణముగల పురుషుడు రసాయన సేవచే గౌరవర్ణమును బొందెననుకొనుడు, వాడె రసాయన త్యాగముజేసిన కొంతకాలమునకు పిదప తిరుగా శ్యామలవర్ణము గలవాడగుచున్నాడు. అట్టివానికి పూర్వపు గౌరవర్ణముకంటె వికృతియగు శ్యామలవర్ణము గలుగుట రిష్టమనెడి భావము గలుగుచుండగా తన్నిరాసనకై "అభూతోత్పన్నాః" అనెడి విశేషణము నుపయోగించెను. ఇందుచే యీదోషము వారింపబడెను. యేమన నిచట పూర్వమందుండెడి శ్యామలవర్ణమే తిరుగా బుట్టినదగుటచే యయ్యది అభూతోత్పన్నము కాజాలదు. గనుక రిష్టముకానేరదు. ॥౯॥

—♦వర్ణానుసారముగా అరిష్ట లక్షణనిరూపణము.♦—

మూ॥ తత్ర ప్రకృతివర్ణ మర్ధశరీరె వికృతివర్ణ మర్ధశరీరే ద్వావపివర్ణౌ మర్యాదావిభక్తౌ దృష్ట్వా యదేవ సవ్య దక్షిణ విభాగేన యదేవ పూర్వ·పశ్చిమవి భాగేన యదుత్తరాధర విభాగేన యదంతర్బహిర్భాగేనాతురస్య రిష్టమితి విద్యాత్॥ 10

ఏవమేవ వర్ణభేదో ముఖేఽప్యన్యత్ర వర్తమానో మరణాయభవతి॥ 11

టీ. కుడియెడమ భేదముచేగాని అభిముఖము [ఉరోభాగము] పృష్ఠభాగము [వీపు] అనెడి భేదముచేగాని నాభికి ఊర్ధ్వభాగ

ము నాసిక క్రిందుభాగము అనెడి భేదముచేగాని ముఖనాసా ద్యంతర్భాగము బహిర్భాగము అనెడి భేదముచేగాని ప్రకృతి వికృతివర్ణములు రెండును సరిహద్దుగా విభజింపబడి యేరోగి శరీరమందు కనబడునో వానికి రిష్టముజెప్పవలెను. "అంతర్భాగేచ" అనుపదముచే ఇచట అంతర్గతవర్ణమనగా ముఖ—నాసా—కర్ణ—నేత్రము లనువాటి యంతర్భాగమందలి వర్ణమని గమనించవలెను.॥౧౦॥

ఇదేతీరున వర్ణభేదము ముఖమునందుగాని తదితర ప్రదేశములందుగాని సంభవించిన యో రోగికి మరణముగలుగును. ॥౧౧॥

-♦వర్ణతుల్యములగు గ్లాని హర్షాదులనుబట్టి అరిష్టనిరూపణము♦-

మూ॥ వర్ణభేదేన గ్లానిహర్షరౌక్ష్య స్నేహావ్యాఖ్యాతాః 12
తథా పిప్లవ—వ్యంగ—తిలకాలక—పిడకానా మాననె
జన్మాంతురస్యైవమేవాప్రశస్తంవిద్యాత్॥ 13
నఖ నయన వదన మూత్ర పురీష హస్తపా దౌష్ఠాది
ష్వపిచ వైకారికోత్థానాం వర్ణానా మన్యతమస్య ప్రాదుర్భావో హీన బలవర్ణేంద్రియేషు లక్షణమాయుషః
క్షయస్య॥ 14.

టీ. వర్ణముయొక్క భేదమును జెప్పిన తీరుననే గ్లాని, హర్షము అనగా వృద్ధి, రౌక్ష్యము, స్నేహము అనువాటి భేదములను గూడ గమనించవలెను. 'వర్ణభేదేన' అనగా ఎట్లు వర్ణవిభాగముచే రిష్టముకలుగునో అట్లనే గ్లాన్యాది విభాగముచే గూడ రిష్టము

కలుగుననిభావము. ఇచట హార్షమనగా మనస్సంబంధమగు సంతోషమనెడి యర్థ మీ చాక్షుషాధికారములో యసంగతము గావున శరీరసంబంధమగు వృద్ధియని గమనించవలెను.॥౧౨॥

పిప్లవ [పుట్టుమచ్చభేదము], వ్యంగ [మంగురోగము], తిలకాలక [పుట్టుమచ్చ], పిడక [పొక్కు] అనునవి ముఖమునందు అదేతీరున అనగా వర్ణము పుట్టినతీరున పుట్టినచో రోగికి రిష్టముగలుగును. పిప్లు మొదలగువాటికిగూడ వర్ణమునకువలెనే సవ్య దక్షిణాది విభాగముచేగలిగెడి పుట్టుక రిష్టమగుచున్నది యని తథేత్యాది గద్యకు తాత్పర్యము. ఈ యర్థమునే ,,జన్మ" యనెడి పదముచే జెప్పుచున్నారు. ॥౧౩॥

హీనమైన బలము—శరీరకాంతి — ఇంద్రియపాటవము— గల రోగుల విషయములో గోళ్లు—నేత్రములు—ముఖము—మూత్రము—పురీషము—చేతులు-పాదములు—ఓష్ఠము [పెదవి]—మొదలగు వాటియందు గూడవైకారిక వర్ణము పుట్టుట రిష్టసూచకము. ఈ ,,నఖ" ఇత్యాదిగద్యలో జెప్పిన బలహాన్యాదులు రోగికి లేనిచో రిష్టము కాజాలదు.॥౧౪॥

—♦అనుక్తవర్ణ రిష్టనిరూపణము.♦—

మూ॥ యచ్చాన్యదపి కించిద్వర్ణవైకృత మభూతపూర్వం సహసోత్పద్యేతానిమిత్తమేవ హీయమానాతురస్య శశ్వత్తదరిష్టం॥ 15

టీ. మాటిమాటికి క్షీణావస్థను పొందుచున్న రోగికి, ఇదివరలో యెన్నడూ పుట్టనట్టియూ, ఆకస్మికముగాను నిర్నిమిత్త

ముగాను పుట్టిపట్టియూ, పై జెప్పిన దానికంటె వేరగుపట్టి, యే కొద్దివర్ణవికారమైననూ కలిగినేని యది రిష్టమగును. "అభూత్వా పూర్వం" అనుపదమును ఇదివరలో వ్యాఖ్యానము చేయబడెను. రసాయనవిహితమగు వర్ణ ప్రాదుర్భావముయొక్క వ్యుదాసము కొరకు[వ్యుదాస అనగా వినాకరణము లేక మినహాయింపు] చెప్పెను. "సహసోత్పద్యేత"అనుపదముచే రిష్టములకు శీఘ్రస్వభావమునుఅనగా అతిత్వరలో జనించుటను సూచించుచున్నారు. "అనిమిత్తం"అనుపదమునకు ఇదివరలో జెప్పినదియే అర్థము. "హీయమానాతురస్య శశ్వత్"అనునది స్వభావమునుజెప్పుచున్నది. రిష్టోత్పత్తిచే క్షీణించుట ప్రతిక్షణమందున్నూ అవశ్యముగాసంభవించును. ॥౧౫॥

ఇట్లువర్ణాధికారముముగిసెను.

— ♦ ప్రకృతిస్వరనిరూపణము ♦ —

మూ॥ స్వరాధికారస్తు:— హంస, క్రౌంచ, నేమి, సందుభి, కలవింక, కాక, కపోత, జర్ఝరానుకారాః ప్రకృతిస్వరా భవంతి యాంశ్చాపరానుపేక్ష మాణోఽపి విద్యాదనూకోఽన్యథావాపి నిర్దిశ్యమానాంస్తద్జ్ఞైః॥ 16

టీ. క్రమాగతమైన స్వరమును స్వరేత్యాది గద్యచే జెప్పుచున్నారు. ప్రకృతిస్వరములు, హంస, క్రౌంచము, మొదలగు వాటి ధ్వనులను అనుకరించుచుండును. "యాంశ్చ" ఇత్యాది గద్యకు మొనిమిదవగద్యలో టీక వ్రాయబడినది. జర్ఝరఅనగా వాద్యభాండవిశేషము. ॥౧౬॥

—♦వికృతిస్వరములనున్నూ తజ్జస్వరిష్టములనున్నూ నిరూపించుచున్నాను ♦—

మూ॥ ఏడక కల గ్రస్తావ్యక్త గద్గదక్షామదీనాను కీర్ణాస్త్వాతురాణాం స్వరా వైకారికాభవంతి యాంశ్చాపరానుపేక్షమాణోఽపి విద్యాత్ ప్రాగ్వికృతానభూతోత్పన్నానితి ప్రకృతివికృతి స్వరావ్యాఖ్యాతః॥ 17

ఇతిప్రకృతి వైకారికాణాం స్వరాణా మాశ్వభినిర్వృత్తిః స్వరానేకత్వమేకస్య చానేకత్వమ ప్రశస్తం॥ 18

ఇతిస్వరాధికారః॥ ఇతివర్ణస్వరాధికారౌ యథావదుక్తౌ ముముర్షుజ్ఞానార్థమితి.

టీక. మేఘధ్వనియు, సూక్ష్మమైన- ఉచ్చరించుటకు శక్యము కాని- తెలియని ధ్వనులును, గద్గదధ్వనియు- రూక్షమైన అతి కష్టముచే నుచ్చరింపబడిన- ధ్వనులును, నత్తివాని స్వరతుల్యమగు స్వరమున్నూ, యిట్టిస్వరములు రోగులకు కలిగెనేని యవి వైకారికస్వరములగుచున్నవి. వీటికంటె వేరైనట్టివి, రోగావస్థకు పూర్వపుస్వరములకంటె వికారమును బొందినట్టివి, రోగావస్థకు పూర్వమెన్నడూ లేక యిప్పుడే జనించినట్టి స్వరములను వైకారికములుగా తెలుసుకొనవలెను. ఇట్లు ప్రకృతివికృతిస్వరములు వ్యాఖ్యానము చేయబడినవి. ఏడకః= మేఘము లేకఎద్దు. కలః= సూక్ష్మధ్వని. గ్రస్తః =ఉచ్చరించుటకు శక్యముకానిధ్వని. క్షామః= రూక్షధ్వని. దీనః=అతికష్ట

ముచే నుచ్చరింపబడిన ధ్వని. అనుకీర్ణః= ఉపర్యుపర్యుచ్చార్య మాణధ్వని అనగా న త్తిస్వరము. ||౧౭||

ఆస్వరములలో ప్రకృతికంటె వికారములైన అనగా భిన్నములైన స్వరములకు స్వరానేకత్వము [యొకేకాలమందు అనేకస్వరములు పలుకుట] కారణములేనిదే అతివేగముగా సంభవించుటయు, యొకేస్వరము అనేకస్వరములుగా కారణము లేనిదే అతిశీఘ్రములో మారుటయు రిష్టలక్షణమని తెలియవలెను. ఈరెండువాక్యములకు ఫలితార్థ మొక్కటైనను నిమిత్తభేదముచే వాక్యభేదము గలిగెను.||౧౮||

ఇట్లు సద్యోమరణ జ్ఞానముకొరకు వర్ణస్వరాధికారము చెప్పబడినది.

ఉక్తార్థమును—భంగ్యంతరముగా శ్లోకములలో—జెప్పుచున్నాడు.

మూ॥ యస్యవై కారికో వర్ణశ్శరీర ఉపపద్యతే। అర్థేవా యదివా కృత్స్నేనిమిత్తంనచ నాస్తిసః॥ 19

నీలంవాయదివాశ్యావం తామ్రం వాయదివారుణం।
ముఖార్థమన్యథావర్ణం ముఖార్థే రిష్టముచ్యతే॥ 20

స్నేహోముఖార్థే సువ్యక్తః రౌక్ష్యమర్థముఖాభృశం।
గ్లానిరర్థేతథాహర్షః ముఖార్థే ప్రేతలక్షణం॥ 21

తిలకాః పిప్లవో వ్యంగా రాజయశ్చ పృథగ్విధాః। ఆతు
రస్యాశుజాయంతే ముఖే ప్రాణాన్ముముక్షతః। 22
పుష్పాణి నఖదంతేషు పంకో వా దంత సంశ్రితః। చూర్ణ
కో వాపి దంతేషు లక్షణం మరణస్య తత్॥ 23

టీ. 19, 20, 21 శ్లోకములు గతార్థములు. 22వ శ్లోకములో ముఖేఅను పదమునకు ముఖ పైభాగమందున్నా లోపలిభాగ మందున్నా అనిఅర్థము. నఖములయందు దంతములయందు పుష్పములు [అనగా తెల్లనిమచ్చలు] పుట్టుట, దంతములకు పాచిగాని, శర్కరగాని సంభవించుట ఇవి మరణలక్షణములు. [మాటిమాటికి క్షీణబలేంద్రియుడగురోగికీలక్షణములు వర్తించును. ॥23॥

మూ॥ ఓష్ఠయోః పాదయోః పాణ్యోరక్ష్ణోర్మూత్రపురీషయోః।
నఖేష్వపిచ వైవర్ణ్యమేతత్ క్షీణబలేఽంత కృత్॥ 24
యస్యనీలావుభావోష్ఠౌ పక్వజాంబవసన్నిభౌ।ముమూ
ర్షురితితం విద్యాత్ నరోధీరోగతాయుషం॥ 25
ఏకోవాయదివానేకో యస్య వైకారికస్స్వరః।సహసో
త్పద్యతే జంతోర్హీయమానస్య, నాస్తిసః॥ 26
యచ్చాన్యదపికించిత్ స్యాత్ వైకృతం స్వరవర్ణయోః।
బలమాంసవిహీనస్య తత్సర్వం మరణోదయం॥ 27
ఇతివర్ణస్వరావుక్తౌ లక్షణార్థం ముమూర్షతాం।యస్తౌ
సమ్యగ్విజానాతి నాయుర్జ్ఞానే సముహ్యతి॥ 28

ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇంద్రియ
స్థానేవర్ణస్వరీయేంద్రియం నామప్రథమోధ్యాయః

టీ. 24 శ్లోకము మొదలు 27వ శ్లోకమువరకు గతార్థము. ఎవడు తనంతగా నీవర్ణస్వరములను తెలుసుకొనునో వాడు ఆయుర్విషయక జ్ఞానమందు భ్రమనుజెందడు. 25వ శ్లోకములో «పశ్యతౌ» అని ద్వివచనము జెప్పియూ «భిషా» అని ప్రయోగించుటచే పెద్దవులయందంతటవగా నీలక్షణవ్యాప్తిని సూచించుచున్నాడు. «ముమూర్షుః» అని జెప్పియూ «గతాయుషం» అని ప్రయోగించుటచే రిష్టములోగూడిన ముమూర్షువు గతాయువగుచు న్నాడని సూచించుచున్నాడు. రిష్టము బుట్టినవో వ్యాధి ప్రతీకారమును జేయకుండుటచే ముమూర్షువు గతాయువగు చున్నాడు. ముమూర్షుః= చావసిద్ధముగా నున్నవాడు. గతాయుః= వచ్చినవాడు. మరణోపాయం= మరణకారణము ॥ ౨౮-౨౯॥

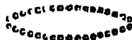
ఇట్లు «వైద్యవల్లభ» రాజా వెంకటాచలపతి
ప్రసాదశాస్త్రికృతమగు «సుషమ» యనెడి
చరకేంద్రియస్థాన ప్రథమా
ధ్యాయ టీకముగిసెను.

••••O◯O•••

చ ర క సం హి త.

ఇంద్రియస్థానము-

ద్వితీయాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః పుష్పితక మింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥ 1

ఇతిహస్మాహ భగవానాత్రేయః॥ 2

టీ. వర్ణస్వరవికృతి కథనానంతర ముద్దేశక్రమాగత మగుటచే గంధవికృతి బోధకమగు పుష్పితకమును జెప్పుచున్నారము ॥౧॥ ఇతి హస్మేతివాక్య మాగమ శుద్ధిబోధకము.॥౨॥

—♦ అరిష్టమరణములకుపుష్పఫల దృష్టాంతనిరూపణము ♦—

మూ॥ పుష్పం యథాపూర్వరూపం ఫలస్యేహభవిష్యతః।

తథాలింగమరిష్టాఖ్యం పూర్వరూపం మరిష్యతః॥ 3

టీ. పుట్టబోయ్యేడిఫలమునకు పుష్పమెట్లు పూర్వరూపమగుచున్నదో అట్లే యరిష్టమనెడి లక్షణము చావసిద్ధముగానున్నవానిక పూర్వరూపమగుచున్నది. ఇయ్యది సర్వేంద్రియములకు సాధారణమగుటచే ప్రథమాధ్యాయమునందే చెప్పదగియున్ననూ, పుష్పసాదృశ్యము కలదగుటచే యీపుష్పితకాధ్యాయమునందు జెప్పబడినది. గంధము నాశ్రయించినరిష్టము, గంధ-పుష్పముల కుండుచున్న ఆధారాధేయభావము ననుసరించి

పుష్పనామసాదృశ్యముగల యధ్యాయముచే చెప్పఁబడినది గాన నీయధ్యాయమునకు పుష్పితకమని పేరిడెను. ఈఅధ్యాయము [మరణమనెడిఫలమును బోధించుటలో] రిష్టమనఁగల పుష్పభావమును బోధించునదిగాన ఇంద్రియస్థానము నకు ... గ్రంథమయ్యె. పుష్పముగా యిచట, వ్యభిచరించని ఫలసంబంధముగలదియని భావము. అందుచేతనే «అస్త్యేవంతు" ఇత్యాది శ్లోకముచే; పుష్పఫలదృష్టాంతముచేత, రిష్టమరణములు దుర్బోధములుగాఁవున [లోకమందలి] ఫలపుష్పములకు పరస్పరవ్యభిచారమును జూపుచున్నాఁడు.||3||

—♦ అరిష్ట మరణములకు యవినాభావ సంబంధ నిరూపణము ♦—

మూ॥ అస్త్యేవంతు భవేత్పుష్పం ఫలేనాననుబంధియత్ । ఫలం చాపి భవేత్కించి ద్యస్యపుష్పం నపూర్వజం॥ [జాయతే అని పాఠాంతరం] 4

నత్వరిష్టస్య జాతస్య నాశోస్తి మరణాదృతే । మరణం చాపితన్నాస్తి యన్నారిష్ట పురస్సరం॥ 5

టీ. లౌకిక ఫలపుష్ప సంబంధ మొకప్పుడు వ్యభిచరించినను రిష్టమరణములకుండు సంబంధ మట్లుకాదని «అస్త్యేవంతు" అనెడి శ్లోకద్వయముచే జెప్పుచున్నాఁడు.

వేతసపుష్పము మొదలగు ఫలములులేని పుష్పములు కొన్ని యుండవచ్చును. మేడికాయలు మొదలగు పుష్పములులేని ఫలములు కొన్ని యుండవచ్చును. ॥౪॥

గాని సంపూర్ణముగాబుట్టిన రిష్టమునకు మరణము వినా గానాశములేదు. [అనగా యిట్టి రిష్టమువల్ల తప్పక మరణము గలుగునని భావము.] దేనికి రిష్టము పూర్వమందు జనించదో యట్టి మరణముగూడ లేదు. [అనగా ప్రతి మరణమునకు రిష్టము పూర్వరూపముగా జనించునని భావము.] జాతస్య=సంపూర్ణముగాబుట్టిన అని అర్థము. అసంపూర్ణముగా బుట్టిన రిష్టమందు మృత్యువు అవశ్యముగా సంభవించదు. కొందరు జాతస్య అనగా నియతమైన అని యర్థము జెప్పుచున్నారు. రిష్టము నియతానియత భేదములచే రెండువిధములు. అందు నియతోదాహరణము:— "మృతమేవ తమాత్రేయో వ్యాచచక్షే పునర్వసుః" [అట్టివానిని తప్పక నిర్జీవునిగా ఆత్రేయుడు జెప్పెను.] ఇత్యాదులు. అనియతోదాహరణము:— సంశయప్రాప్తమాత్రేయో మన్యతే తస్యజీవితం" "అరోగస్సంశయంగత్వా కశ్చిదేవప్రముచ్యతే" ["అట్టివాని జీవితము సంశయగ్రస్తమగునని ఆత్రేయుడు తలచుచున్నాడు" "రోగములేనివాడు జీవితవిషయక సంశయమునుబొంది యట్టి సంకటమునుండి యొకానొకడు మాత్రమే ముక్తుడగును."] ఇత్యాదులు. అట్లనే సుశ్రుతమునందు గూడ అనియత రిష్టాభిప్రాయముచేతనే యిట్లు జెప్పబడినది. యెట్లనః— "ధ్రువంత్వరిష్టే మరణం బ్రాహ్మణైస్తత్కిలామలైః। రసాయన తపోజప్య తత్పరైర్వానివార్యతే॥" ఇతి. [అరిష్టములుగలిగిన యడల మరణము నిశ్చయము. అయినప్పటికి రసాయనము, తపస్సు, మంత్రములు అనువానియందు, సక్తులైనట్టి" నిర్మలులగు బ్రాహ్మణులచే నివారింపబడగలదు.] ఇత్యాదులు.

రిష్ట మరణములకుండు సంబంధ మవ్యభిచరితమని చరకుడు గొప్ప ప్రయత్నపూర్వకముగా చూపుటవలనఁ గొందఱు నియ తానియత రిష్టద్వైవిధ్యము నంగీకరించుటలేదు. అట్టివారు; "సంశయప్రాప్త" మిత్యాది శ్లోకమం "సంశయప్రాప్తం" అను పదము మరణమునే ప్రతిపాదించుచున్నది. ఈ పదము నాచా ర్యుడు భంగ్యంతరముగా ప్రయోగించినాడు అని చెప్పుచున్నా రు. చరకునియొక్క అరిష్టవిషయక అభిప్రాయమెట్లున్నదో దాని నా రీతిగనే ఆ గ్రంథసందర్భమున వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారము. రిష్టము రసాయనాది సాధ్యమనుమాట యెద్దికలదో యని మా కును యంగీకారమే. రసాయనము, మహేశ్వరప్రసాదము మొద లగునవి సర్వలోకముయొక్క మర్యాదనుకూడ అటుగా ప్రకృతి సూత్రములనుగూడ నతిక్రమించగలవు. అందుచే అట్టి వ్యభిచా రము ననుసరించి యీ క్రింది సంగతులను జెప్పుచుంటిమి. యెట్లన:— మహేశ్వరుడు భస్మీభూతుడైన మన్మథుని తిరు గా బ్రతికించెను. రాముడు తపోబలముచే మృతుడైన విశ్వ పుత్రుని [పా॥ రిపుపుత్రుని] పునర్జీవితునిఁ జేసెను. ఇత్యాదులు. కొందరు కాలమృతియందే రిష్టపూర్వక మరణము సంభవించు నని చెప్పుదురు. అట్లు వచనములుగూడ గలవు. యెట్లన:— "అకాల మృత్యువునందుగూడ రిష్టము పుట్టునను వో మృత్యు చిహ్నమగు వర్ణాదిరిష్టము విఫలమగును. యేలనన కాలమృ త్యువు యుక్తమగు చికిత్స జేయబడినను తప్పక సంభవించును. అకాలమృత్యువునందు రిష్టము పుట్టినతోడనే యుక్తమగు చికి త్సనుచేసిన వో మృత్యువు కాదాచిత్కముగా సంభవించును.

అందుచే కాలమృత్యువునందే రిష్టము బుట్టును." ఇత్యాదులు. కాలాకాల మరణములయందు రిష్టము భేదమేమియూ లేకుండగనే యుండునని నియమ ముండుటచే పైవారి వచనములు గ్రాహ్యములుగావు. అకాలమృత్యువునందునూ కాలమృత్యువునందునూ యెప్పుడైతే చికిత్సాపథము నతిక్రమించి అపచారమువల్ల వ్యాధిబుట్టునో అప్పుడే తప్పక రిష్టముబుట్టును. గనుకనే "క్షణేనైవరిష్టాః ప్రాదుర్భవంతి" [క్షణకాలములోనే రిష్టములు బుట్టును.] అని యిట్లు చెప్పబడినది. యీపక్షము నంగీకరించని వాని మతమునందు నియతాయుష్యము [పరిమితాయుష్యము] గలవానికి అపచారమువల్ల బుట్టిన వ్యాధి యెన్నటికిన్నీ అసాధ్యముకానేరదు. [గాని అట్లు అసాధ్యము కాకపోవుట యసంభవము] యేకారణముచేత ["తేన" అని పా॥ అప్పుడు ఆకారణము చేత అని అర్థము అనగా అట్ల పచారజన్యవ్యాధి యసాధ్యమగుటచే అనిభావము.] యేరీతిని పచారజన్యదోషము లతిశయమగు ప్రమాదమువల్ల అసాధ్యవ్యాధులను బుట్టించునో అదే రీతిని మరణమునకు పూర్వకాలమందు రిష్టములను బుట్టించుచున్నవి. ["మరణ పూర్వరూపరిష్టజనకాః" అని పా॥ అప్పుడు మరణమునకు పూర్వరూపమగు రిష్టములను బుట్టించునవి అని యర్థము.] ॥౫॥

—రిష్టమరణములకుండు సంబంధము వ్యభిచరించినదో యందులకు కారణము భ్రమయని నిరూపించుచున్నాడు.—

మూ॥ మిథ్యాదృష్ట మరిష్టాభ మనరిష్ట మజానతా । అరిష్టం
వాప్యసంబద్ధ మేతత్ప్రజ్ఞాపరాధజం॥ ౬

టీ. అజ్ఞానవైద్యునిచే రిష్టముకానిది రిష్టముగగాని, రిష్టతుల్యముగగాని యెంచబడిననూ రిష్టము సూక్ష్మమగుటచే మారక వ్యాధియందు సంబద్ధముకానిదిగా యెన్నబడినను అయ్యది వైద్యునియొక్క ప్రజ్ఞాపరాధమువల్ల బుట్టినదని నిశ్చయింపవలెను. [అనగా రిష్టమరణముల కవ్యభిచార సంబంధము సిద్ధాంతితమని భావము.]॥౬॥

—•పుష్పిత మనుజులను చెప్పెదనని ప్రతిజ్ఞచేయుచున్నారు•—

మూ॥ జ్ఞాన సంబోధనార్థంతు లింగైర్మరణపూర్వజైః । పుష్పితానుపదేక్ష్యామో నరాన్ బహువిధైర్బహూన్ 7

టీ. జ్ఞానమనగా జ్ఞాయతే మరణమనేనేతిజ్ఞానం=రిష్టం అనెడి వ్యుత్పత్తిచే రిష్టమనియర్థము. దాని సంబోధనకొరకనగా జ్ఞానముకొరకు నానాప్రకారములైనట్టి మరణమునకు పూర్వమందు బుట్టెడి లక్షణములచే పుష్పితులగు అనగా పుష్పించిన వృక్షములెట్లు గంధయుక్తములుగా నుండునో యట్లె గంధవంతులగు బహు విధములైన మనుజుల నుపదేశించు చున్నారము. ॥౭॥

—• పుష్పితమనుజ నిరూపణము.•—

మూ॥ నానాపుష్పోపమోగంధో యస్యభాతి [వాతి] దివానిశం ।
పుష్పితస్య వనస్యేవనానాద్రుమలతావతః 8

తమాహుః పుష్పితం ధీరానరం మరణలక్షణైః । సనా
సంవత్సరాద్దేహాం జహాతీతివి నిశ్చయః 9

టీ॥ బహువిధములగు వృక్షలతాదులుగలిగి, పుష్పించినట్టి యుద్యానవనమునకూ వలెనే యెవనికి బహువిధ పుష్పగంధము రాత్రింబగళ్లు [శరీరమునుండి] వెడలుచుండునో యట్టివానిని బుద్ధిమంతులు మరణలక్షణములగు నానాపుష్ప గంధములచే పుష్పితునిగా జెప్పుచున్నారు. అట్టి పుష్పితుడు సంవత్సరములోపుననే మృతినొందును. నానా ద్రుమలతావలిః యను విశేషణము వనమునకు జెప్పుటచే చంపకవనము, అశోకవనము యనునట్లు సజాతీయ వృక్షవనముగాక విజాతీయ వృక్షవనమని తెలియవలెను. ॥౮॥౯॥

మూ॥ ఏవమేకైకశఃపుష్పై ర్యస్యగంధో సమోభవేత్ । ఇష్టై ర్వాయదివానిష్టై స్సచపుష్పిత ఉచ్యతే॥ 10

సమాసేనాశుభాః గంధానేకత్వే నాథవాపు। నఃఆజిఘ్రే ద్యస్య గాత్రేతుతం విద్యాత్పుష్పితంభిషక 11

ఆప్లుతానాప్లుతాకాయే యస్యగంధాశ్శుభా శుభాః। వ్యత్యా సేనానిమిత్తాః స్యుస్సచపుష్పిత ఉచ్యతే 12

తద్యథాచందనసంకుష్ఠం తగరాగురుశీమధు। మాల్యం మూత్రపురీషేచ మృతానికుణపానిచ 13

యేచాన్యే వివిధాత్మానో గంధావివిధయోనయః। తేప్యనేనానుమానేన జ్ఞేయా వికృతితాంగతాః 14

ఇదంచాప్యతి దేశార్థం లక్షణం గంధసంశ్రయం। వక్ష్యామోయదభిజ్ఞాయ భిషజ్మరణమాదిశేత్ 15

విద్యోనిష్ట్వ దుర్గంధో యస్య గాత్రేతు జాయతే। ఇష్టో
వాయది వా నిష్ఠా నస జీవత్యాసమాం॥   ౧౬॥

టీ॥ ఈరీతిని యెల్లప్పుడు యిష్టానిష్టగంధముగల పుష్పములతో ప్రత్యేకముగా తుల్యమగు గంధము యెవనిశరీరమునుండివచ్చుచుండునో యట్టివాడు పుష్పితుడనబడును॥ ౧౦॥ శవాది మద్గంధములు సమూహముగాగాని ప్రత్యేకముగాని శరీరమున గలిగినచో యట్టివాడు పుష్పితుడనబడును. ॥౧౧॥ శుభాశుభగంధములు యెవనిశరీరమునకు మిశ్రితములుగగాని, ప్రత్యేకముగాగాని, వ్యత్యాసము (అనగా శుభగంధము గలవానికి అశుభగంధమున్నూ, అశుభగంధము గలవానికి శుభగంధమున్నూ గలుగుట) గాగాని నిర్నిమిత్తముగా గలుగునో వాడు పుష్పితుడనబడును. ౧౨॥ ఆశుభాశుభ గంధములెవ్వియనగా:— చందనము - చెంగల్వకోష్టు - గ్రంథితగరము - కృష్ణాగరు - తేనె - పుష్పమాల - మూత్రము - పురీషము - మృతములు అనగా మనుజవ్యతిరిక్తములగు ఆవు-కుక్క - మొదలగు వాటిశవములు - కుణపములు అనగా మనుజశవములు, వీటిగంధములున్నూ; ఇంకను అకృత్రిమములగు నానాద్రవ్యగంధములున్నూ; కృత్రిమములగు అగరువత్తులు మొదలగువాటి గంధములున్నూ; శుభాశుభ గంధము లనబడుచున్నవి. అట్టిగంధములను యీ యనుమానముచే అనగా 12 వ. శ్లోకమున జెప్పినరీతిని, వికారమును బొందినవాటిగా తెలుసుకొనవలెను. ॥౧౩-౧౪॥ దేనిని తెలుసుకొని వైద్యుడు మరణమును జెప్ప సమర్థుడగునో అట్టి గంధాశ్రిత లక్షణమును అతిదేశముకొరకు అనగా చెప్పని

వాటినిగూడ తెలుసుకొనుటకొరకు చెప్పుచున్నాము. ॥౧౫॥
(అదియెద్దియనః—) ఇష్టగంధముగాని యనిష్టగంధముగాని, నిర్హేతుకముగను, స్థిరత్వముగలదిగను యెవనిదేహమందు జనించునో వాడు సంవత్సరములోపలనే మృతినొందును॥ పుష్పితత్వధర్మమును జెప్పినచోటనెల్ల రోగిజీవితము సంవత్సరమునకు లోపలనే సమాప్తమగునని ౧. వ శ్లోకమునుబట్టి తెలుసుకొనవలెను. ॥౧౬॥

—♦ రసజ్ఞాననిరూపణము. ♦—

మూ. ఏతావద్గంధవిజ్ఞానం రసజ్ఞానమతఃపరం। ఆతురాణాంశరీరేషు వక్ష్యతే విధిపూర్వకం॥ 17
యోరసః ప్రకృతిస్థానాం నరాణాం దేహసంభవః। సఏషాం చరమేకాలేవికారంభజతేద్వయం॥(పాఠస్వయం) 18.
కశ్చిదేవాస్య వైరస్యమత్యర్థముపపద్యతే । స్వాదుత్వమపరశ్చాపి విపులంభజతేరసః 19.
తమనే నానుమానేన విద్యాద్వికృతితాంగతం । మనుష్యేహి మనుష్యస్యకథంరసమవాప్నుయాత్ ॥ 20॥
మక్షికాశ్చైవయూకాశ్చదంశాశ్చమశకైస్సహా। విరసాదపసర్పంతి జంతోఃకాయాన్ముమూర్షతః॥ 21॥
అత్యర్థరసికం కాయం కాలపక్వస్యమక్షికాః । అపిస్నాతాను లిప్తస్య భృశమాయాంతి సర్వశః 22॥

టీ॥ ఇంతవరకూ గంధజ్ఞానముచెప్పబడినది. ఇటుపిమ్మట రోగుల శరీరములందు శాస్త్రీయముగు రసజ్ఞానము చెప్పబడు

చున్నది.।౧౭। స్వప్నములను వారి దేహమందలి రసమెద్దియో యది యె వారిమరణకాలమందు ద్వాయహపముగు అనగా. ఇష్టానిష్ట రసరూపమగు వికారమును బొందును.("స్వాయ:"అనుపాఠాం తరమున స్వాయము అసి అర్థము)।౧౮। ముమూర్షువగు యీ రోగియొక్క యొకానొకరసము మిక్కుటమగు వైరస్యము [అనిష్టరసత్వము] ను బొందుచున్నది. మరియొకరసము మిక్కుటమగు స్వాదుత్వము (ఇష్టరసత్వము)ను బొందుచున్నది ౧౯ అట్లు ఇష్టానిష్టత్వమును బొందుచున్న రసమును జెప్పబోయెడి అనుమాన ప్రమాణముచే తెలుసుకొనవలెను. (ప్రత్యక్ష ప్రమాణోపకరణమగు మానవ రసనేంద్రియ మిచట కుంఠిత మాయె; యేమన:—) మనుష్యుడు వేరొకమనుజుని శరీర గతమగు రసమును స్వకీయరసనేంద్రియముచే యెట్లు తెలుసు కొనగలడు! అనగా హేయముగాకుంటచే తెలుసుకొనజాల డనిభావము. ౨౦॥ చావసిద్ధముగానున్న ప్రాణిశరీరమునుండి, పిరసభావము(రోగిశరీరమందలియనిష్టరసము)చే, ఈగలు-పేలు-అడవియీగలు-దోమలు. తొలగిపోవును. ॥౨౧॥ స్నానము జేసి చందనాదులను బూసికొనినను కాలపక్వుడైన (గతాయు ష్కుడైన) రోగియొక్క, మిక్కుటమైన యిష్టరసముగల శరీర మునంతటను ఈగలుమిక్కుటముగా వ్యాపించుచున్నవి.॥౨౨॥

—♦ అధ్యాయము నుపసంహరించుచున్నాడు. ♦—

మూ. న తూన్యేన మయోక్తాని లింగ్గానిరసగంధయో:
పుష్పితస్య నరస్యై తత్ఫలం మరణమాదిశేత్.   23.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇంద్రియ
స్థానే పుష్పితకేంద్రియంనామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥

టీ॥ పుష్పిత మనుజునియొక్క రసగంధముల లక్షణ
ములు సామాన్యముగా జెప్పబడినవి. ఈ లక్షణముల ఫలము
మరణమని తెలుసుకొనవలెను. ఈ సంగ్రహ శ్లోకమందు
"సామాన్యేన" "పుష్పితస్య" అను వచనములుండుటచే రసరిష్ట
మందుగూడ పుష్పితత్వము వివక్షజేయబడినది. అందుచే రసరి
ష్టమందుగూడ సంవత్సరము లోపలనే మరణముకలుగునని ఫలి
తార్థము. ౨౩॥

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" రాణీ వెంకటాచలపతి ప్రసాద
శాస్త్రికృతమగు "సుషమయనెడి" చరకేంద్రియ
స్థాన ద్వితీయాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము

తృతీయాధ్యాయము

మూ. అథాతఃపరిమర్శనీయమింద్రియంవ్యాఖ్యాస్యామః1
ఇతి హస్మాహభగవానాత్రేయః 2॥

టీ॥ గంధరసరిష్ట కథనానంతరము ఉద్దేశక్రమాగతమగు
స్పర్శ రిష్ట బోధకమైన పరిమర్శనీ యేంద్రియమనెడి యధ్యా

యము చు జెప్పుచున్నారము. (స్పర్శాదిపరీక్షాప్రకరణ) సమాప్తి
వాక్యము. ౩॥

—• స్పర్శవిషయక రిష్టలక్షణములను విస్తారముగా జెప్పుచున్నారు. •—

మూ. వర్ణస్వరౌ చ గంధశ్చ రసస్స్పర్శః పృథక్ పృథక్ ।
లింగం ముమూర్షతాం సమ్యక్ స్పర్శాస్పర్శవిపర్యయతే॥ ౪॥

స్పర్శవారిష్ఠాన్యన్నై వాతోరవాన్యయుక్తః । ప్రమాణాని శేషం జిజ్ఞాసుః ప్రకృతిస్థేన పాణినా శరీరమస్య కేవలం స్పృశేత్ । మిమర్శయే ద్వాఽన్యేన । పరిమృశతాతుకల్యాతుర శరీరస్య మే భావా స్తత్ర తత్ర బద్ధ వ్యాభవంతి । తద్యథాః—సతతం స్పందమానానాం శరీర దేశానాం స్తంభః । నిత్యోష్మణాంశీతభావః । మృదూనాం దారుణత్వం । శ్లక్ష్ణానాంఖరత్వం । స్థూలానాం వృషణాదీనాం సతా మసద్భావః । సంధీనాం స్రంసనం భ్రంశ భావనాః । మాంసశోణితయోర్విశీర్ణభావో దారుణత్వం । స్వేదానుబంధః । స్తంభో వా । యచ్చాన్యదపి కించిదీదృశం స్పర్శానాంలక్షణమనిమిత్తం స్యాదితి లక్షణానాంసంగ్రహః స్పర్శానాం । తద్వ్యాసతోఽను వ్యాఖ్యాస్యామః॥ 4॥

టీ॥ వర్ణము- స్వరము- గంధము-రసము- వీటినన్నిటిని ప్రత్యేకముగా ముమూర్షులక్షణములు జెప్పబడినవి. అట్టిముమూ

షలక్షణములు స్పర్శములయందుకూడ చెప్పబడుచున్నవి. ॥౩॥
స్పర్శప్రధానముగా రోగియొక్క యాయుఃప్రమాణమును తెలుసుకొను నిచ్ఛగల వైద్యుడు స్వభావసిద్ధమగు అనగా శీతాతపాదులచే వికారమునొందని (తన) చేతితో రోగిశరీరమును తాకవలయును. ఇతరునిచేతనైనా స్పృశింపచేయవలెను. రోగిశరీరమును స్పృశించువాడు ఆయా యాశరీరభాగములయందు చెప్పబోయెడి భావములను గమనించవలెను. అవి యెవ్వియనః— యెల్లప్పుడునూ చలించెడి శరీరభాగములు కదలకయుండుట. (యిందువల్ల నాడిపరీక్ష చెప్పబడినది.) యెల్లప్పుడునూ వెచ్చగానుండెడి భాగములు చల్లబడుట. మృదువగు భాగములు కఠినములగుట. నునుపుగానుండునవి గరుకుగానుండుట. స్థూలములగు వృషణాద్యంగములున్ననూ లేనట్లు కనబడుట. సంధులకు, జారుట- పట్టుతప్పుట- పక్కకు తొలగుట- యనెడి ధర్మములుగలుగుట. మాంసము- రక్తము- అనునవి అత్యంతక్షీణత్వమును జెందుట, కాఠిన్యమునొందుట. విశేషముగా చమటబట్టుట. లేక బొత్తుగా చమటలేకపోవుట. యింకనూ యిట్టి స్పర్శసంబంధమగు యేస్వల్పలక్షణమైననూ మరణలక్షణమగుచున్నది; యిట్లు స్పర్శసంబంధమగు రిష్టలక్షణములు సంగ్రహముగా జెప్పబడినవి. వానిననుసరించి విపులముగా వ్యాఖ్యానముజేయుచున్నారము. ఇచట స్పర్శేన అని చెప్పుటకు బదులు “స్పర్శప్రాధాన్యేన” అని చెప్పుటచే స్పర్శేంద్రియాగ్రాహ్యమగు చక్షుర్లోహితత్వాది రిష్టముగూడ నిచట చెప్పదగినదని సూచించుచున్నాడు. ౪।

—♦ స్పర్శవిషయకరిష్టలక్షణములను విపులముగా జెప్పుచున్నారు. ♦—

సూ. తస్య చేత్పృశ్యమానస్య పృథక్త్వేన పాద జంఘోరు స్ఫిగుదర పార్శ్వపృష్ఠపిణ్డికా పాణిగ్రీవా తాల్వోష్ఠ లలాటం స్విన్నం శీతం స్తబ్ధం దారుణం వా మాంసశోణితహీనం వా స్యాత్ । పరాసురయం ప్రకర్షా నచిరాత్ కాలం మరిష్యతీతి విద్యాత్. 5॥

తస్య చేత్పృశ్యమానాని పృథక్త్వేన గుల్ఫజానువఙ్క్షణ గుద వృషణ మేఢ్రనాభ్యంసస్తన మణిక పృష్ఠపార్శ్వహను నాసికా కర్ణాక్షి భ్రూశంఖాదీని వ్యస్తాని చ్యుతాని స్థానేభ్యః స్యన్నాని, పరాసురయం ప్రకర్షోఽచిరాత్ కాలం మరిష్యతీతి విద్యాత్. 6.

తథాఽస్యోచ్ఛ్వాస మన్వాదంతి పక్ష్మచక్షుః కేశలోమోదరనఖాంగుళి గణం చ లక్షయేత్. 7.

టీ. వేరువేరుగా తాకబడిన, రోగియొక్క పాదాద్యవయవజాతము, చెమటబట్టినను- చల్లబడినను- చైతన్యశూన్యమైనదైనను- కాఠిన్యము నొందినను మిక్కుటముగా నశించిన మాంసశోణితములు గలదైనను, యట్టిరోగి కొద్దికాలములోననే మృతినొందునని తెలియవలెను. (పృష్ఠపిండికా = పృష్ఠవంశము) 6॥ వేరువేరుగా తాకబడిన, రోగియొక్క గుల్ఫజాన్వాద్యంగములు విడిపోయినట్లుగాగాని- స్వస్థానమునుండి ఊడిపోయినట్లుగాని జారినట్లుగాగాని యున్నయెడల యట్టిరోగి

కొద్దికాలములోనే మృతినొందుననని తెలియవలెను. [మణికంఠ మంజెయ్య] ॥౭॥ అట్లనేయారోగియొక్క, ఉచ్ఛ్వాస మన్యలు అనగా కంఠపార్శ్వగత ధమనులు- దంతములు- కనురెప్ప వెంట్రుకలు- నేత్రములు- తలవెంట్రుకలు- శరీరగతరోమములు- ఉదరము- గోళ్లు-వ్రేళ్లు- వీటినిపరీక్షించవలెను. ౭॥

—♦ ఉచ్ఛ్వాస - మన్యా- దంతలక్షణములను జెప్పుచున్నాడు. ♦—

మూ॥ తస్యచేదుచ్ఛ్వాసోఽతి దీర్ఘో హ్రస్వోవాస్యాత్, పరాసురితివిద్యాత్. 8॥

తస్యచేన్మన్యే పరిమృశ్యమానే నస్పందేయాతాం, పరాసురితివిద్యాత్. ॥9॥

తస్యచేద్దంతాః పరికీర్ణాశ్శ్వేతా జాతశర్కరాః స్యుఃపరాసురితివిద్యాత్. 10.

టీ॥ ఆరోగియొక్క, ఉచ్ఛ్వాస అతి దీర్ఘముగాగాని- అతిహ్రస్వముగాగాని యున్నయడల వాడుమృతినొందును.॥౮॥ రోగియొక్క మన్యలను తాకిచూచిన యవికదలకున్న వో రోగి మృతినొందును.॥౯॥రోగిదంతములుమల లిప్తములై ధావళ్యము గలిగి శర్కర (దంతశర్కరయను రోగము) రోగముగలవైన నో రోగి మృతినొందును (ఉఛ్వాసముయొక్క దైర్ఘ్యహ్రస్వములు, రోగియొక్కనాసిక సమీపమున చేయిని యుంచుటచే స్పర్శేంద్రియ గ్రాహ్యములుగా నుండును. ౧౦.)

—♦ పక్ష్మచక్షుష్ప్రతిపత్తి నిరూపణము. ♦—

మూ. తస్యచేత్ పక్ష్మాణి జటాజద్దాని స్యుః, పరాసు ంతివిద్యాత్, 11.

తస్యచేచ్చక్షుషీ ప్రకృతిహీనే వికృతియుక్తే:— అత్యుత్పిండితే- అతి ప్రవిష్టే- అతిజిహ్మే- అతివిషమే- అతి ముక్తబంధనే- అతిప్రస్రుతే- పతితోన్నమితే- నిమేషోన్మేషాతివృత్తే- విభ్రాంతదృష్టికే- విపరీతదృష్టికే- హీనదృష్టికే- నకులాంధే- కపోతాంధే- అలాతవర్ణే- కృష్ణపీత నీలశ్యావతామ్రహారితశుక్ల వైకారికాణాం వర్ణానామన్యతమేనాతి ప్లుతేస్యాతాం తదా పరాసురితివిద్యాత్. 12.

టీ. రోగి కంటిరెప్పల వెండ్రుకలు జటవలెనల్లుకొని యున్నచో రోగి మృతినొందును. ౧౧. రోగినేత్రములు ప్రకృతిరూపము గలవిగాక, వికారమునొందినచో అనగా నేత్రములు మిక్కుటముగా పైకివెడలుట- లేక లోనికిబోవుట- మిక్కలి కుటిలముగానుండుట- మిక్కలి హెచ్చుతగ్గుగా నుండుట- (యొకనేత్రముమూసికొని రెండవనేత్రము తెరువబడియుండుట) మిక్కలి జారినవిగానుండుట- మిక్కలినీరుగారుట- కండ్లుమూతపడకయుండుట- యెల్లప్పుడు నిమేషోన్మేషక్రియను జరుపుచుండుట- కనుగ్రుడ్లు విశేషముగా తిరుగుచుండుట- వ్యత్యాసమగు చూపుగలుగుట లేక యొకవస్తువును యింకొకవస్తువుగా జూచుట- దూరసమీపదార్థములనుజూడ లేకబోవుట లేక బొత్తుగా కనబడకపోవుట- నకులాంధ్యము కలుగుట యనగా పగలు

సర్వద్రవ్యములనన్నా తెలుపువర్ణముగలవాటినిగాజూచుట కపోతాంధ్యము గలుగును యనగా పగలు సర్వద్రవ్యముల నున్నా నల్లనివాటిగాజూచుట-కొరకంచురంగుకలిగియుండుట-కృష్ణాదినానాటిక వర్ణములలో నేయొకవర్ణముతో నైనను-మిశ్రితముగా గూడియుండుట, ఇట్టిలక్షణములు గలిగి యున్నవాడు రోగి మృతినొందును. (వ్యస్తదృష్టికే యను వచనము నకువాత "విస్తృతదృష్టిమండలే" అని పాఠాంతరముగలదు. విస్తృతదృష్టిమండలే = విస్తారమునొందిన కనుపాపలను గలిగి యుండుట. నకులాంధ్యకపోతాంధ్య లక్షణశ్లోకము:— "నకులాంధస్తు రూపాణి దివాశుక్లాని పశ్యతి । కపోతాంధస్తు రూపాణి దివాకృష్ణాని పశ్యతి" ౧౨

—♦ కేశలోమనఖాంగుళీజనిత రిష్టనిరూపణము. ♦—

మూ. తస్య చేత్కేశలోమాని హ్రియమాణాని ప్ర
లుంచ్యేరన్ । నచ వేదయేయుః । తం పరాసురితివిద్యాత్. 13

తస్యచేదుదరేశిరాః ప్రదృశ్యేరన్ శ్యావతామ్రనీలహా
రిద్రశుక్లావాస్యుః, పరాసురితివిద్యాత్. ॥ 14 ॥

తస్యచేన్నఖాపీతమాంసశోణితాః పక్వజాంబవవర్ణాస్స్యుః
పరాసురితివిద్యాత్. 15॥

అథాస్యాంగుళీరాయచ్ఛేత్తస్యచేదంగుళయ ఆయమ్య
మానానస్ఫుటేయుః. పరాసురితివిద్యాత్. 16

భవతిచాత్ర "ఏతాన్స్పృశ్యాన్ బహూన్ భావాన్ యస్స్పృ
శన్నవబుధ్యతే । ఆతుకేనప సమ్మోహమాయుర్జ్ఞానస్య
గచ్ఛతి॥" 17.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇంద్రియస్థానే పరిమర్శనీయం నామ తృతీయోధ్యాయః.

౧. రోగియొక్క కేశములు, రోమములు, యెవ్వరో పెరుకుచున్నట్లుగా లాగబడినను రోగికి తెలియకపోయినచో వాడు మృతి నొందును ॥౧౦౮॥ రోగి ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములు స్పర్శగ్రాహ్యములుగా నున్నను అపి శ్యావ, తామ్ర, నీల, హారిద్ర, వర్ణములు కలవిగా నున్నను రోగి మృతినొందును ॥౧౦౯॥ రోగియొక్క గ్రీవ, మాంసశోణితములు లేనందున యెండిపోయి నరములు రంధ్రములు గలవిగా నున్నచో రోగి మృతినొందును. ౧౧౦॥ రోగివ్రేళ్ళను, మెటికలు విరిచినచో మెటికలువిరుగని యెడల రోగిమృతినొందును ॥౧౧॥స్పర్శేంద్రియ గ్రాహ్యము లగు యీభావములను యేవైద్యుడు స్పృశించి తెలుసుకొనునో వాడు రోగియొక్క ఆయు ప్రమాణజ్ఞానవిషయక మోహమునొందజాలడు. ౧౨॥

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" రాజ వెంకటాచలపతి ప్రసాద శాస్త్రికృతమగు "సుషమ" యను నెషీ చరకేయింద్రియ స్థాన తృతీయాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము.

చతుర్థాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత ఇంద్రియానీకమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః । ౧
ఇతిహ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥ ౨

టీ॥ ఉద్దేశక్రమముగా, ఇంద్రియగోచరమగు అరిష్టమును జెప్పుటకై ఇంద్రియసమూహమును ప్రసక్తించుకుని చెప్పబడుటచే ఇంద్రియానీకమనెడి పేరు గలిగినట్టి యధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారము. ॥౧॥

ఇతి హ స్మేత్యాగమశుద్ధిబోధక వాక్యము. ౨

—* ఇంద్రియపరీక్షా విధానము.*—

మూ॥ ఇంద్రియాణి యథాజంతోః పరీక్షేతవిశేషవిత్ । జ్ఞాతు
మిచ్ఛన్ భిషఙ్ఞానమాయుషస్తన్నిబోధత ౩
అనుమానాత్ పరీక్షేత దర్శనాదీనితత్త్వతః । అప్వాహి
విదితం జ్ఞానమింద్రియాణా మతీంద్రియం 4

టీ॥ ప్రాణియొక్క ఆయుః ప్రమాణమును తెలుసుకో నిచ్ఛగలిగినట్టి విశేషజ్ఞుడగు వైద్యుడు ఇంద్రియములను నెట్లు పరీక్షింపవలయునో దానిని చెప్పెదను తెలుసుకొనుడు॥౩॥ నేత్రాదీంద్రియములను అనుమాన ప్రమాణముచేతనే పరీక్షింపవలయును. ఏమన:— ఇంద్రియసంబంధమైన జ్ఞానము అతీంద్రి

యనుగుటచే అనుమానప్రమాణముచే తెలియబడినదై, వ్యర్థము గానిదిగ చేయుచున్నను, అనగా యథార్థమైనదిగా నుండునని భావము ॥4॥

—* మరణబోధకమగు ఇంద్రియలక్షణములను సంగ్రహముగా చెప్పుచున్నాడు.*—

మూ॥ స్వస్థేభ్యో వికృతం యస్య జ్ఞానమింద్రియసంశ్రయం
(సంభ్రమం. పా॥) అలక్ష్యేణానిమిత్తేన లక్షణం మరణ
స్యతత్ 5
ఇత్యుక్తం లక్షణం సమ్యగింద్రియేష్వశుభోదయం
తదేవతు పునర్వ్యాఖ్యా విస్తరేణ నిబోధత 6

టీ॥ వానికి స్వస్థములైన అనగా నిర్దుష్టములైన ఇంద్రియములవల్ల బుట్టిన బాహ్యేంద్రియవిషయకజ్ఞానము నిర్హేతుకముగా వికృతినొందెనో వానికయ్యది మరణలక్షణమని యెఱుంగవలెను. ॥6॥ ఇట్లింద్రియములవిషయమై మరణలక్షణము లెస్సగా చెప్పబడినది. దానినే తిరుగా విపులముగా చెప్పుచున్నారము ॥ (అనిమిత్తేన = వికృతిజ్ఞానమును బుట్టించెడు బాహ్యహేతువులేకుండగా ; ఇచట బాహ్యహేతునిరాసముచే ఇంద్రియాంతర్గతమగు వికృతిజ్ఞానజనకమైనట్టి దోషరూపహేతువు ప్రసక్తమగుచుండ ,, స్వస్థేభ్యః" అను ఇంద్రియవిశేషణముచే దానిని నిరసించుచున్నాడు. అశుభోదయం=మరణకారణము)

—* మరణబోధకమగు ఇంద్రియలక్షణములను విపులముగా చెప్పబూని, అందుప్రథమమున దృగరిష్టమును చెప్పుచున్నాడు.*—

మూ॥ ఘనీభూతమివాకాశ మాకాశమివమేదినీం। విగీతం హ్యుభయం హ్యేతత్పశ్యన్ మరణమృచ్ఛతి. 7

టీ॥ ఆకాశము కాఠిన్యమును పొందినదిగాను, భూమి ఆకాశమువలెనగా శూన్యరూపముగలదిగాను, యీరీతిని భూమ్యాకాశములు యెవనికి విపరీతభావముగా కనబడునో వాడు మృతినొందును ॥ (మేదినీ= భూమి, అని కొందరిమతము. విగీతం= విపరీతముగా తెలియబడిన। ఉభయం అని చెప్పుటచే పృథివ్యాకాశములు వకేసారిగా విపరీతముగా కనబడినచో రిష్టమగును, ఆరెంటిలోయే దేని యొకటి విపరీతముగా కనబడిన రిష్టము కాజాలదు అనితాత్పర్యము। ఇట్టి రెండునూ విపరీతముగా కనబడుట అరిష్టము యొక్క మహిమ। యీభూమ్యాకాశముల యొక్క అరిష్టములు సామాన్యముగా ఇంద్రియారిష్టమును జెప్పెడి ప్రకరణమువల్ల తెలియబడుచున్ననూ తరుచు సంభవించుచుండుట వల్ల ముఖ్యముగా చెప్పబడినవి.)॥౭॥

మూ॥ యస్య దర్శనమాయాతి మారుతోంబరగోచరః। అగ్నిర్నాయాతి చాదీప్తస్తస్యాయుః క్షయమాదిశేత్. 8

టీ॥ యెవనికి, ఆకాశమందు సంచరించుచున్న వాయువు ప్రమూర్తిమంతముగా కనబడునో, యెవనికి, ప్రదీప్తమగు అగ్ని కనుపించదో వానికి రిష్టము కలుగునని యెరుంగవలెను॥౮॥

మూ॥ జలేసువిమలేజాల మజాలావతతేతథా। స్థిరేగచ్ఛతి వా దృష్ట్వా జీవితాత్పరి ముచ్యతే. ॥9॥

టీ॥ నిర్మలమైనయాకాశమునందు నక్షత్రములవలలు లేక నక్షత్రములు కలిగియున్న లేక పరి
వేషము చుట్టుకొన్న జలమునందు వలెను యెవడుచూచునో వాడు మృతి
నొందును. (ఇచట యేదృష్టములయందు మరణకాలనియామము
చెప్పఁబడియుండదో అరిష్టాధ్యాయము సంపూర్తి కాలమవధి
యని తెలుసుకొనవలెను. అంతకుముందుగనే కాలావధి యేదృష్టము
నయందుగాని చెప్పియుండలేదు) ౯

మూ॥ జాగ్రత్స్వప్నయః ప్రేతాన్ రక్షాంసి వివిధానివా। అన్య
ద్వాప్యద్భుతం కించిత్ స పశ్యన్ మృత్యుమృచ్ఛతి 10
యోగ్నిం ప్రకృతి వర్ణస్థం నీలం పశ్యతి నిష్ప్రభం। కృష్ణం
వా యది వా శుక్లం నిశాం వ్రజతి సప్తమీం 11

టీ. యెవడు జాగ్రదవస్థయందుగాని ప్రేతలనగాని వివిధములగు
రాక్షసులను గాని లేక మరియేయద్భుతమైనను గాని చూ
చునో వాడు మృతినొందును. ఇచట ప్రేతాన్ అనిబహువచన
ప్రయోగము చేసిన ప్రేతాదిదర్శనము దృష్టము కాదని భావము ||౧౦||
యెవడు స్వభావవర్ణయుక్తమగు అనగా లోహితపింగళ వర్ణ
యుక్తమగు అగ్నిని నీలముగగాని కాంతిహీనముగగాని నల్లగగాని
తెల్లగగాని చూచునో వాడు యేడవరాత్రిని గడపును అనగా
ఎనిమిదవ రోజున మృతినొందును. ||౧౧||

మూ॥ మరీచీనసతో మేఘాన్ మేఘాన్వాప్యసతోంబరే విద్యుతో
వా వినా మేఘాన్ పశ్యన్ మరణమృచ్ఛతి. 12

టీ॥ లేనట్టిమేఘకాంతులనుగాని, ఆకాశమునందు లేనిమేఘము

లనుగాని మేఘములులేకుండా మెరుపులనుగాని యెవడుచూ
చునో వాడు మృతినొందును. మరీచిః= ఇచట ప్రకరణార్థ
ము మేఘకాంతి. మేఘములు లేకుండా మెరుపులను స్వ
ప్నమందైన్న దునూ జూచినేనను.॥ ౧౩

మూ. మృణ్మయీమివయః పాత్రీం కృష్ణాంబర సమావృతాం
ఆదిత్యఖిమాక్షతేనుద్ధం చందగింవానసజీవతి 13
అపర్వణియదా పశ్యేత్ సూర్యాచందమసోర్గ్రహం
అవ్యాధితోవ్యాధితోవా తదంతం తస్యజీవితం 14
నక్తంసూర్యమహశ్చంద్ర మనగ్నౌధూమ ముత్థితం
అగ్నింవానిష్ప్రభం రాత్రౌ దృష్ట్వామరణమృచ్ఛతి 15
పరిభావతః ప్రభాహీనాన్ నిష్ప్రభాన్వా ప్రభావతః
నరావిలింగాన్ పశ్యంతిభావాన్ భావాన్జిహాసవః 16
వ్యాకృతీని వివర్ణానివిసంఖ్యా పగతానిచ। వినిమిత్తాని
పశ్యంతిరూపాణ్యాయుః క్షయేనరాః 17
యశ్చపశ్యత్య దృశ్యాన్వై దృశ్యాన్ యశ్చనపశ్యతి
తావుభౌపశ్యతః క్షిప్రం యమక్షయమసంశయం 18

టీ. యెవడునిర్మలమగు సూర్యబింబమునుగాని చంద్రబింబము
నుగాని నల్లనిగుడ్డచే గప్పబడినమట్టి పాత్రివలెచూచునో వాడు
మృతినొందును. ౧౩
వ్యాధితుడుగానివ్యాధిలేనివాడుగానియెవడుపర్వములనగాఅమా
వాస్య పూర్ణిమకానికాలమందు సూర్యచంద్రుల గ్రహణములను
జూచునోవానిజీవితమంతటితో నంతముండును. ౧౪

రాత్రియందు సూర్యునిజూచినను, సంధ్య? ... పగటికాలమందు చంద్రునిజూచినను కారణము లేకయే కార్యమగుచున్నవానిని జూచినను, ... కాంతిహీనము జూచినను అరిష్టలక్షణములు. ౧౭

కాంతిగలవాటిని కాంతిహీనములుగాను కాంతిహీనద్రవ్యములను కాంతిగలవిగాను ... స్వభావములను స్వకీయలక్షణములకు విరుద్ధముగా ... చూచుచుండు అనగా అట్లుచూచువారు మృతినొందుదురని భావము. ౧౮

... గలద్రవ్యములను వికారాకృతులు మొదలగు భావములకు తగు కారణములు లేకయే వికారాకృతులుగల వాటినిగాను, విపరీతవర్ణములు గలవాటినిగాను, సంఖ్యలేనివాటినిగాను, చూచుచుండు. అనగ అట్లుచూచువారు మృతినొందుదురు ౧౯. ఎవడద్రవ్యములను చూచునో, ఎవనికి ... ద్రవ్యములు ... ఆ పురుషుడు శీఘ్రముగా యమమందిరమును జేరును అనగా మృతినొందుదురని భావము. (శుద్ధం = మనస్సులచేతనన్నను కాని. ... అని చెప్పుటచేతగట్టి యందల్ల కాంతిహీనముగా కనబడుట ఇష్టము కాదని సూచింపబడినది. భావాః = ప్రాణములని లేక శరీరముగా పరిణమించిన పంచమహాభూతములను. రూపాణి = రూపములుగల ద్రవ్యములు) ౨౦

—♦ ...తారిష్టమును జెప్పుచున్నాడు ♦—

మూ॥ అస్వప్నస్య చ యః ... యశ్చనబుధ్యతే। ద్వా

వహ్నేశ్చైవ యథాప్రీత్తా తథాజ్ఞేయా విజానతా 19
సంవృత్యాంగుళిభిః కర్ణౌజ్వాలా శబ్దంయఆతురః నశృ
ణోతి గతాసుంతం బుద్ధిమాన్ పరివర్జయేత్ 20

టీ॥ లేనిశబ్దములను వినువాడున్నూ ప్రసిద్ధధ్వనులను గమనించనివాడున్నూ విపర్యయములనున్నూ ప్రేతతుల్యులుగా నెఱుంగవలెను. ౧౯

ఏరోగి తనచెవిరంధ్రములను వ్రేళ్ళతో మూసికొని జ్వాలా శబ్దమును అనగా తైలపూరిత వస్త్రాదులను వెలిగించునపుడు తైలాగ్నులకు గలిగెడి సాయన వ్యాపారమందు జ్వాలతో గూడాబుట్టెడి ధ్వనివంటి ధ్వనిని వినకయుండునో అట్టివానిని వైద్యుడు రిష్టయుక్తునిగా తెలిసికొని వర్జించవలెను ౨౦

—• ఘ్రాణారిష్టమును జెప్పుచున్నాడు •—

మూ॥ విపర్యయేన యోవిద్యాత్ గంధానాంసాధ్వసాధుతాం
నవాతాన్సర్వశోవిద్యాత్ తంవిద్యాద్విగతాయుషం॥21

టీ॥ ఎవడుసుగంధమును దుర్గంధముగాను దుర్గంధమును సుగంధముగాను తెలుసుకొనుచున్నాడో లేక ఏగంధమునున్నూ గ్రహించలేకున్నాడో అట్టివానిని మృతినొందువానిగ తెలుసుకోవలెను ౨౧

—• రసనారిష్టమును జెప్పుచున్నాడు •—

మూ॥ యోరసాన్న విజానాతి నవాజానాతి తత్వతః।ముఖపా
కాదృతేపక్వం తమాహుః కుశలానరం 22

టీ॥ యెవడు ముఖపాకము అనగా నోటిపూత మొదలగు వ్యాధు
లు లేని సమయమున మధురాదిరసములను గ్రహించలేకుండు
నో లేక యథార్థముగా గ్రహించలేకుండునో అనగా విపరీతముగా
గ్రహించునో అట్టి మనుజుని పక్వమైనవానిగా అనగా మృత్యుప్రా
యునిగా చెప్పుదురు ౨౨

—◆ స్పర్శనారిష్టమును జెప్పుచున్నారు ◆—

మూ॥ ఉష్ణాన్ శీతాన్ ఖరాన్ శ్లక్ష్ణాన్ మృదూనపి చ దారుణాన్
స్పృశ్యాన్ స్పృష్ట్వా తతోఽన్యత్వం ముమూర్షుస్తేషు
మన్యతే 23

టీ. స్వభావసిద్ధముగానున్న మనుజుడు ఉష్ణ-శీత ఖర (గరుకుదనము) -శ్లక్ష్ణ- మృదు దారుణ (కఠినము) యీ మొదలగు గుణములుగలస్పృశ్యపదార్థములను స్పృశించి ఆట్టి పదార్థములయందు అన్యభావమును అనగా శీతమందు ఉష్ణతను మృదువునందు దారుణత్వమును యీ మొదలగు ధర్మములను తలంచుచున్నాడు-౨౩

—◆ సర్వేంద్రియారిష్టమును సామాన్యముగా జెప్పుచున్నారు ◆—

మూ॥ అంతరేణ తపస్తీవ్రం యోగం వా విధిపూర్వకం । ఇంద్రి
యైరధికం పశ్యన్ పంచత్వమధిగచ్ఛతి 24
ఇంద్రియాణామృతే దృష్టేరింద్రియార్థాన దోషజాన్
నరః పశ్యతి యః కశ్చిదింద్రియైర్న స జీవతి 25
స్వస్థాః ప్రజ్ఞావిపర్యాసైరింద్రియార్థేషు వైకృతం పశ్యం
తియే సుబహుశః తేషాం మరణమాదిశేత్ 26

టీ. తీవ్రమైనతపస్సు తేజస్సు లేక శాస్త్రనియమవిధిగా చేయబడిన యోగము లేకుండగానే కేవలేంద్రియములచేత వస్తుజాలము గ్రహించెదని ఇంద్రియార్థములకంటె యెవడధికముగా గ్రహించునో వాడు మృత్యువు నొందును. ౨౮

[ఇంద్రియములయొక్క ఉపలబ్ధి (ఉపలబ్ధి=ఇంద్రియములకుండు అర్థగ్రహణ సామర్థ్యము) తో సంబంధము లేకుండగనే వాతాది దోషములవల్ల జనించునట్టి అతీంద్రియ సూక్ష్మవస్తువులను అనగా ఇంద్రియములచే తెలుసుకొనశక్యముకాని పదార్థములను ఇంద్రియముల చేత యెవడు గ్రహించునో అట్టివాడు జీవింపజాలడు. (దోషజాన్ అని చెప్పుటచే వాతాది దోషములచే ప్రత్యుత్పన్నమైన ఇంద్రియములకు అశక్యమగు అర్థగ్రహణమేది కలదో దానిని నిర్ధారించుచున్నాడు. అదియెట్లన:— నేత్రరోగముతో నాక్రమించిన నేత్రము వాతదూషితమగుటచే సమీపమందలి వస్తువును ఇంద్రియగోచరమగు వస్తుద్వయముగ చూచును. అట్లనే పిత్తదుష్టమగు నాలుక పులుపు చేదుని గ్రహించును, మాధుర్యమును గ్రహింపజాలదు ఇత్యాదులగునవి] ౨౯

వికారము నొందని ఇంద్రియములు కలిగియున్నట్టి స్వస్థపురుషులు పరిజ్ఞానప్రయత్నములచే ఇంద్రియార్థములయందు అసత్తుయగు (అసత్=అయథార్థములైన) వికారములను అనేకసార్లు చూచుచుందురో అట్టివారు వ్యాధిని పొందుదురు. అనేకసార్లు అనిచెప్పుటచే సకృద్దర్శనము రిష్టముకాదు (పరిజ్ఞానప్రయత్నము=శేముషీభూతార్థప్రభావ కృతజ్ఞానము) ౩౦

♦ అధ్యాయోపసంహారమును జేయుచున్నాడు ♦

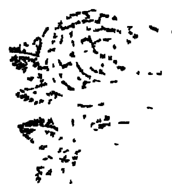
శ్లో॥ పతితం దృష్ట్వా ప్రయుక్షీరాం యథోక్తం దివ్యానాం వరణం
జీవితం యైవ లక్షణం జ్ఞానం ప్రాణ్ ॥ ౭౭

ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రే చరకప్రతిసంస్కృతే

ఇంద్రియస్థానె ద్వాదశో నామ
అధ్యాయః.

ఈ యింద్రియ స్థానమందు చెప్పఁబడిన లక్షణము లన్నియు
వైద్యుడు గ్రహించినచో శాస్త్ర ప్రకారము వైద్యము
చేయుచు రోగి జీవన మరణములను తెలిసి కొనఁగల
నన్ని తెలుసుకొనఁగలఁడు.

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" బిరుదాంకిత పండిత
శాస్త్రికృతమగు "చరక" యనెడి చరక
ఇంద్రియస్థాన వ్యాఖ్యానము
సమాప్తిక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము

పంచమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతఃపూర్వరూపీయమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః ।
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ౨

టీ॥ ఇంద్రియానీకమును జెప్పిన పిదప పూర్వరూపరిష్టమును బోధించెడి పూర్వరూపీయమనెడి అధ్యాయమును జెప్పుచున్నారము. ఇంద్రియకష్టమును జెప్పిన పిదప క్రమప్రకారము మనస్సు మొదలగువాటి కష్టము చెప్పవలసియున్నది. అయితే అయ్యదియల్పమగుటచే దానినతిక్రమించి బహుగా చెప్పవలసియున్న పూర్వరూపకష్టమును, పూర్వరూపీయమనెడి యధ్యాయముచే జెప్పుచున్నారము. అయితే ప్రథమాధ్యాయమున అల్పవక్తవ్యములగు మనస్సు మొదలగు వాటిని ముందుజెప్పుటయేల యనగా:— బుద్ధిసాధనములగు ఇంద్రియములను జెప్పి ఆప్రసంగమున వాటిసాధర్మ్యముగల మనస్సు మొదలగువాటినిగూడ జెప్పెనని తెలుసుకొనవలెను. వ్యాధి, బహువక్తవ్యమైనదైననూ పూర్వరూపపురస్సరమైనదగుటచే ఇచట పూర్వరూపరిష్టమును ముందుజెప్పుచున్నాడు. ప్రథమాధ్యాయమందలి ఉద్దేశక్రమములో వ్యాధినిముందుగా స్మరించుట, పూర్వరూపముకంటె పూర్వరూపముచే తెలుసుకోతగిన వ్యాధి ప్రధానమైనదని వ్యాధిప్రాముఖ్యతను తెలుపుచున్నది॥౧॥

ఇతిహస్మేత్యాగమశుద్ధిబోధకవాక్యము ॥౨॥

—* సర్వవ్యాధిసాధారణముగా పూర్వరూపరిష్టమును ప్రతిజ్ఞా పూర్వకముగా జెప్పుచున్నాడు. *—

మూ॥ పూర్వరూపాణ్యసాధ్యానాం వికారాణాం పృథక్పృథక్
భిన్నాభిన్నాని వక్ష్యామః భిషజాంజ్ఞానవృద్ధయె ౩
పూర్వరూపాణి సర్వాణి జ్వరోక్తాన్యతిమాత్రయా
యంవిశంతి విశత్యేనం మృత్యుర్జ్వరపురస్సరః ౪
అన్యస్యాపిచ రోగస్య పూర్వరూపాణి యంనరం। విశం
త్యనేన కల్పేన తస్యాపిమరణంధ్రువం ౫

టీ॥ అసాధ్యములగు రోగములకు సాధారణా సాధారణ భేదములచే భిన్నములైనట్టి పూర్వ రూపములను వేరు వేరుగా వైద్యులజ్ఞానముకొరకు జెప్పుచున్నారము. ఇచట కొందరు భిన్నాభిన్నాని అను పదమునకు ఉక్తానుక్తము లని అర్థము చెప్పు చున్నారు. అప్పుడు ఉక్తములు అనగా జ్వరాది పూర్వరూపములు, అనుక్తములనగా "శ్వభిరుష్ట్రైః ఖరైః,, ఇత్యాదిశ్లోకోక్తలక్షణములు ॥౩॥ జ్వరమునకు జెప్పబడిన పూర్వరూపములన్నియూ మిక్కుటముగా యేమనుజునకావహించునో వానికిమృత్యువు జ్వరముతోగూడ సంభవించును అనగా అట్టిజ్వరము రోగిని జంపుననిభావము ॥౪॥ యేయితర రోగముయొక్కయినా పూర్వరూపములుపై జెప్పిన రీతినియే మనుజునావహించునో వానికిమరణమునిశ్చయము॥౫॥

—* ప్రత్యేక వ్యాధికి వేరు వేరు పూర్వరూపరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు *—

మూ॥ పూర్వరూపైకదేశాంస్తు వక్ష్యామోఽన్యాన్సుదారు

ణాః। యోరోగాననుబధ్నంతి మృత్యుర్యైరనుబధ్యతే 6
బలంచహీయతే యస్య ప్రతిశ్యాయశ్చ వర్ధతే। తస్య
నారీప్రసక్తస్య శోషోంతాయోపజాయతే 7
శ్వభిరుష్ట్రైః ఖరైర్వాపి యోయాతి దక్షిణాం దిశం। స్వప్నే
యక్ష్మాణమాసాద్య నజీవన్నవసృజ్యతే॥ (పా॥ స్వప్నే
యక్ష్మాణమాసాద్య జీవితం సవిముంచతి) ౮
ప్రేతైస్సహ పిబేన్మద్యం స్వప్నే యః కృష్యతే శునా।
సఘోరం జ్వరమాసాద్య నజీవన్నవసృజ్యతే ౯
లాక్షారక్తాంబరాభం యః పశ్యత్యంబరమంతికాత్। సర
క్తపిత్తమాసాద్య తేనైవాంతాయనీయతే 10
రక్తస్రగ్రక్తసర్వాంగో రక్తవాసా ముహుర్హసన్। యస్స్వ
ప్నే హ్రియతే నార్యా సరక్తం ప్రాప్యసీదతి 11

టీ॥ యేరోగములచే మృత్యువుతప్పక సంభవించునో అట్టిరోగములు యేపూర్వరూపములచే తప్పక పుట్టుచున్నవో అట్టి పూర్వరూపములయొక్క ఏకదేశములను భయంకరములగు ఇతరాంశములను చెప్పుచున్నారము॥౬॥ యెవనికి దినదినము బలము క్షీణించుచూ పడిశము వృద్ధినొందుచుండునో స్త్రీలోలుడగు అట్టి పురుషునకు శోషరోగము మృత్యువును గల్గించును॥౭॥ యెవడుస్వప్నమందు, కుక్కలు- ఒంటెలు- గాడిదెలు- వీటినెక్కి దక్షిణముగాబోవునో వానికిక్షయరోగమావహించిచంపును. యీపూర్వరూపముయీవ్యాధినిదానములోగూడజెప్పబడినది, అయితే యిచట అధికముగా జెప్పబడిన దక్షిణ దిగ్గమనము రిష్టబోధకమై నిదాన-రిష్టములను వేరుప

మనుష్యుడు ౧౧. మనసు కష్టపడిన పేళ్లలతో మర్దనము చేయునో, కుక్కలచే లాగబడునో వాతు [illegible] జ్వరము సంభవించి మృతినొందును. ౧౧. [illegible] లక్షణమును వేయబడిన వస్త్రము [illegible] వాతు [illegible] వ్యాధిపీడించి మృతినొందును. ౧౧. [illegible] మొగ్గని పుష్పమాలికలు మొగ్గని కేరమువస్త్రము [illegible] వస్త్రము [illegible] స్త్రీ చేత [illegible] రోగము సంభవించును. ౧౧.

శ్లో॥ [illegible]
నఖాదిష్వ [illegible] గ్రహ 12
లతా కంటకి [illegible] స్వప్నే
గుల్మ స్తస్మింత్తాయ [illegible] శతిమానవః 13
కాయే [illegible] సుభృశం యస్య దీర్యతే
[illegible] 14
[illegible]
[illegible] 15
స్నాతాను [illegible] యస్మిన్ గృధ్రాంతికాః
సపదిమేహేణ [illegible] ప్రాప్య తేనైవ హన్యతే 16
స్నేహం బహువిధం స్వప్నే చండాలైస్సహ యఃపిబేత్
బధ్యతే [illegible] మేహేణ [illegible] మానవః 1[illegible]

టీ॥ శూలా, ఆటోపము, కడుపులో ధ్వనితో గూడిన వాతసంచారము, ప్రేగులలో మంట, బలహీనత, ఈ లక్షణాములు

ముక్కుపుటములుగాని కలుగుట, గొంతు మొదలగువానియందు వైవర్ణ్యము కలుగుట, తృష్ణ ప్రమేహము అనగా లక్షణము మనుజుని గుల్మరోగముచే జచ్చును ౧౩

ఎవనికి వక్షస్థలము హృదయముపై భయంకరమగు మచ్చలతో గూడిన ఉబ్బు వాని మృత్యువుకొరకు గుల్మరోగము సంభవించును ౧౪

ఎవని యుదరము ప్రతిదినముచే అల్పముగా ఉబ్బి గట్టిదై క్రమముగా పరిణమించునో, ఎవనికి ఉదరమందలి చర్మము పలుచబడి విస్తరించునో వానికి ఉదరరోగముతో మృత్యువు సంభవించును ౧౫

శరీరమంతయును జేసి పద్మములతో జ్వాలాకారమగు అగ్నిని దాహము జేయుచుండ తన వక్షస్థలమందు పద్మములు బుట్టినట్లు స్వప్నమైనచో వాడు కుష్ఠరోగముతో జచ్చును. ౧౬

స్నానముజేసి చందనాది పరిమళ ద్రవ్యముల బూసికొనినను ఎవని శరీరమందు ఈగలు వాలుచుండునో వానికి ప్రమేహరోగము పుట్టి వానిచేతనే వాడు జచ్చును. ఈలక్షణము యీస్థానమందలి పంచమాధ్యాయమున జెప్పితిమి, ప్రమేహముచే మరణము గలుగునని విశేషజ్ఞానసంపత్తికొరకిచట తిరుగా జెప్పబడినది. ఇందులో ప్రమేహ పూర్వరూపములతో గూడా యీ లక్షణము గలిగినప్పుడే ప్రమేహము సంభవించును; లేనిచో యేదో మరియొక వ్యాధిచే మృత్యువు సంభవించునని తెలియవలెను. ౧౭

స్వప్నమందు యెవడు [illegible] నానా ప్రకారము[illegible] [illegible] పానము చేయుచూ [illegible] [illegible] ప్రమేహముచే పృశించుడును. ౧౭

మూ॥ ధ్యానాయామాత్ [illegible] [illegible] సంభవః
అరతి [illegible] [illegible] [illegible] ౧౮
ఆహార [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] మున్ముందే [illegible] ౧౯
[illegible] [illegible] [illegible] ౨౦
[illegible] [illegible] ౨౧
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ౨౨
అసత్తము [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
బద్ధ్వా తే ౨
వృత్తిం [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ౨౩
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ౨౪
[illegible] పూర్వం [illegible] [illegible]
సచేత్ [illegible] [illegible] ౨౫

టీ॥ చింత, ఆయాసము, [illegible], [illegible] [illegible] ము దేనియందిష్టము లేకుండుట, బలహీనత, [illegible]

గలవానికి ఉన్మాదపూర్వకముగా మరణము సంభవించును. ౧౮

అన్నద్వేషము, మనస్సు నలుచుట, ఉదర్దరోగము గలు గుట ఇట్టి లక్షణములుగలవాడు భయంకరమగు ఉన్మాద రోగముచే చచ్చునని తెలియవలెను. ౧౯

అతిక్రోధము, అతిభయము గలుగుట, మోహానేక సమయమున సత్త్వచలించుట, మూర్ఛ, దప్పి విశేషముగా నుం డుట, ఈ లక్షణములుగలమనుజుడు ఉన్మాదమునుబొందును. ౨౦

ఎవడు స్వప్నమున, రాక్షసగణములతోకూడి నాట్య మాడుచూ నీట మునుగునో లేక చచ్చునో అట్టివాడు ఉన్మా దరోగమునుబొంది మరణించును. ౨౧

అమంగళమగు చీకటిని ఎవడు జాగ్రదవస్థలో జూ చునో, ఎవడు అమంగళకరములైనట్టి నానావిధములైనట్టి బహుశబ్దములను వినునో, వాడు అపస్మారముచే పీడింప బడును. ౨౨

స్వప్నమందు, ప్రేత, మదించినట్టి నాట్యమాడుచు న్నట్టి యేమనుజుని తలక్రిందుగాజేసి తీసుకొనిపోవునో అట్టి వానికి అపస్మారపూర్వకముగు మరణము సంభవించును. ౨౩

నిద్రలేచిన యేమనుజునకు హనువులు, మన్యలు, నేత్ర ములు, స్తంభించునో అట్టివాడు బహిరాయామమను వాత వ్యాధిచే మృతినొందును. ౨౪

స్వప్నమందు యేమనుజుడు చక్కిలములు, అప్పములు అనెడి పిండివంటలను భక్షించి మేలుకొనినపిదప అట్టిపిండివంట లను తినినవాని వాంతివలె వాంతిజేసుకొనునో అట్టివాడు జీవిం

ప్రజాలను. ఇట్టిసందర్భమున భద్రవాహ్యభిషక్ [illegible] అని సుశ్రుతుడు వివరించియున్నాడు. ౨౫

మూ. ఏతాని పూర్వరూపాణి యస్సమ్యగవబుధ్యతే । స
ఏషామనుబంధంచ ఫలంచాజ్ఞాతుమర్హతి. ౨౬
య ఇమాంస్త్వపరాన్ స్వప్నాన్ దారుణానుపలక్షయేత్
వ్యాధితానాం వినాశాయ క్లేశాయ మహతే స్వస్థానాం. ౨౭

టీ॥ యీ చెప్పిన పూర్వరూపములను వేరువేరుగా తెలుసుకొనునో వాడు వీటికనుబంధమును [illegible] ఫల మగు మృత్యువును తెలుసుకొన సమర్థుడగుచున్నాడు. ౨౬ యెవడు, యీ చెప్పబడినట్టిన్ని - [illegible] చెప్పబడని [illegible] ములైనట్టిన్ని భయంకరములగు స్వప్నములను కనునో [illegible] వాడు రోగిఅయినచో మృత్యువు నొందును, ఆరోగ్యుడైనచో గొప్పక్లేశమును పొందును. యీ విభాగము [illegible] హారమందు "ఇత్యేతే దారుణాః స్వప్నాః" అనే శ్లోకములో జెప్పబడెను. ౨౭

మూ. యస్యోత్క్రమమాణే జాయంతే వంశగుల్మలతా
దయః। వయాంసిచ [illegible] తేస్వప్నే [illegible] ౨౮
గృధ్రోలూకశ్వకాకాద్యైః స్వప్నే [illegible] పరివార్యతే.
రక్షః ప్రేతపిశాచ స్త్రీ చండాల ద్రవిడాంధ్రకైః (పా॥ ద్రవి
డాంధకైః; దండాదికైః) ౨౯
వంశవేత్రలతాపాశ తృణకంటక సంకటే। స సజ్జతి (పా.
ప్రముహ్యతి] హి యస్స్వప్నే యోగచ్ఛేత్ ప్రపతత్యపి. ౩౦

భూమౌ పాంసూపధానాయాం వల్మీకే వాఽథ భస్మని
శ్మశానాయతనే శ్వభ్రే స్వప్నే యః ప్రపతత్యపి 31

కలుషేఽమ్భసి పఙ్కే వా కూపే వా తమసావృతే । స్వప్నే
మజ్జతి శీఘ్రేణ స్రోతసా హ్రియతే చ యః 32.

స్నేహపానం తథాఽభ్యఙ్గః ప్రచ్ఛర్దనవిరేచనే । హిర
ణ్యలాభః కలహః స్వప్నే బన్ధపరాజయౌ. 33.

ఉపానద్యుగనాశశ్చ ప్రపాతః పాదచర్మణోః । హర్షః
స్వప్నే ప్రకుపితైః పితృభిశ్చావభర్త్సనం। 34.

దన్తచన్ద్రార్కనక్షత్ర దేవతాదీపచక్షుషాం। పతనం
వా వినాశో వా స్వప్నే భేదో నగస్య వా. 35.

రక్తపుష్పం వనం భూమిం పాపకర్మాలయం చితాం ।
గుహాన్ధకారసమ్బాధం స్వప్నే యః ప్రవిశత్యపి. 36.

రక్తమాలీ హసన్నుచ్చైర్దిగ్వాసా దక్షిణాం దిశం!
దారుణామటవీం స్వప్నే కపియుక్తేన యాతి వా।। 37.

కాషాయిణామసౌమ్యానాం నగ్నానాం దణ్డధారిణాం!
కృష్ణానాం రక్తనేత్రాణాం స్వప్నే నేచ్ఛతి దర్శనం 38.

కృష్ణా పాపా నిరాచారా దీర్ఘకేశనఖస్తనీ । విరాగమా
ల్యవసనా స్వప్నే కాలనిశా మతా 39.

ఇత్యేతే దారుణాః స్వప్నా రోగీ యైర్యాతి పఞ్చతాం। అరో
గస్సంశయం గత్వా కశ్చిదేవ ప్రముచ్యతే 40

టీ. స్వప్నమందు, శిరస్సున, వెదుళ్లు- పొదలు- లతా
దులు- పుట్టుట, పక్షులువాలుట, శిరస్సు ముండితమగుట.
౨౯. గద్దలు- గుడ్లగూబలు, కుక్కలు. కాకులు, రాక్షసులు

ప్రేతలు- పిశాచస్త్రీలు- చండాలులు- ద్రవిడ అంధక అనెడి మ్లేచ్ఛజాతివారలు- యీమొదలగు వారిచే స్వప్నమందు తానుచుట్టువారు కొనబడుట. ౨౯. స్వప్నమందు- వెదుర్లు- పేముడొంక- లతలు- తాళ్ళు- గడ్డి- ముళ్లు- యీమొదలగు వాటిచే జీబుగానున్న ప్రదేశమున తాను చిక్కుకొని యుండుట లేక నడచుచూ పడిపోవుట కాచట, వాక్యపముహ్యాశి అనగా వంశలతాది సంకటమందు చిక్కుకొని మెట్టుజారిపడు చూ మార్గము గానకుండుట అనిఅర్థము. ౩౦. ధూళితో గూడిన భూమియందుగాని, పుట్టయందుగాని భస్మరాశిలోగాని, శ్మశా నము- బుద్ధాలయము- భూబిలములు- వీటియందుగాని, ప్రవే శించుట. ౩౧. బురదనీటియందుగాని, బురదలోగాని, చీకటి తోగూడినగూతిలోగాని మునుగుట, నీటిప్రవాహముచే గొట్టు కొనిపోవుట. ౩౨

తైలపానముచేయుట, తలంటుకొనుట, వమనవిరేచనములుచేసి కొనుట, బంగారము దొరకుట, దెబ్బలాడుట, తానుఖైదీగా పట్టుబడుట, తనకుపరాజయము గలుగుట. ౩౩

చెప్పులుజోడు నశించిపోవుట, ధూళి-తోళ్ళు యివిఆకాశము నుండి వర్షించుట విశేషసంతోషము, కోపించినపితృ దేవతలచే తానుభయపెట్టబడుట ౩౪

దంతములు చంద్రుడు సూర్యుడు నక్షత్రములు దేవతలు దీప ములు నేత్రములు క్రిందపడుటగాని నశించుటగాని పర్వతములు బ ద్దలగుట ౩౫

యెర్రనిపుష్పములుగల అడవియందుగాని పాపకర్మలతోగూడిన

ధూమము మూసి స్నానము చేసిన త్రిశూలము గూడిన మహాయుధమును
గాని స్వప్నమున జూచుటయు. ౩౬
ఎఱ్ఱని పుష్పమాలలు గలవారై అట్టహాసము జేయుచూ
దిగంబరులై రోగులై పక్షి ముఖులై భయంకరమగు
గుణములతో జూచుటయు ౩౭
కాషాయ వస్త్రములు కూర్చుని గలవారు దిగంబరులు దండధా
రులు నల్లని కాంతి గల యొకానొక నేత్రములు గలవాడు
యిట్టివారిని జూచుట యీ మొదలగు స్వప్నములు దుస్స్వప్న
ములు గా నెన్నబడును ౩౮
స్నానమైనట్టి పాపాత్ములైనట్టి దురాచారముగలిగినట్టి
పొడవయిన వెండ్రుకలు గల స్తనములు గలిగినట్టి
ఏకాంతప్రదేశములగల మాంసము వస్త్రము గలిగినట్టి స్త్రీ స్వప్నమున
గనబడిన రోగి కా రాత్రి చేయుని నెఱుంగవలయును. ౩౯
ఇట్టి భయంకర స్వప్నములు రోగులకు వచ్చిన యెడలవారు
మృతినొందుదురు, రోగములేనివారికి వచ్చిన రోగాలు చావవచ్చు
నైన అట్టివారలందు యొకానొకడు మాత్రము బ్రతుకవచ్చును.
సంగలిగినవారు మృతినొందుదురని భావము. ఇచ్చట "కశ్చిదేవప్ర
ముచ్యతే" అనిచెప్పుటచే రోగములేనివారి విషయములో యీ
స్వప్నములు రిష్టములు కాజాలవు. ౪౦

—• స్వప్నమెట్లుకలుగునో దానిని చెప్పుచున్నాడు •—

మూ॥ మనోవహానాం పూర్ణత్వాత్ దోషైరతిబలైస్త్రిభిః
స్రోతసాం దారుణాన్ స్వప్నాన్ కాలే పశ్యతి దారుణాన్ 41

టీ॥ అతిబలిష్ఠములైనవాతాదిమూడుదోషములచేతమనోవహ స్రోతస్సులు పూరింపబడుటచే మిక్కిలిభయంకరములయినట్టిస్వప్నములు వాటికాలమందు గలుగుచున్నవి. మనోవహస్రోతస్సులు వేరుగాచెప్పబడకున్ననూ మనస్సునకు శరీరమాయతనమనిచెప్పుటచే సర్వశరీరస్రోతస్సులను మనోవహములుగా గ్రహింపవలెను. విశేషముగా మనస్సుహృదయమునాశ్రయించినదగుటచే దాని నాశ్రయించియున్న దశవిధధమనులున్నూ మనోవహములనిచెప్పబడుచున్నవి, అనియిట్లుచక్రదత్తుడు చెప్పుచున్నాడు. త్రిభిః = త్రిభిరపి = మూడింటి చేతనున్నూ అనియర్థము. అందుచే ప్రత్యేక దోషములచేగూడ స్రోతపూరణమును తెలుసుకొనవలెను. ౪౧

—♦ స్వప్నకాలములను జెప్పుచున్నాడు ♦—

మూ॥ నాతిప్రసుప్తః పురుషః సఫలా నఫలానపి। ఇంద్రియేశేన మనసాస్వప్నాన్పశ్యత్యనేకధా　　42

టీ॥ పురుషుడు గాఢముగునిద్రలేని వాడయి యింద్రియములకు ప్రేరకమయిన మనస్సుతో సఫలనిష్ఫలాది భేదములచే ననేకవిధములగు స్వప్నములను జూచుచున్నాడు　　౪౨

—♦ స్వప్నప్రకారములను జెప్పుచున్నాడు ♦—

మూ. ఇష్టంశ్రుతాను భూతంచప్రార్థితం కల్పితంతథా। భావికం దోషజంచైవ స్వప్నంసప్తవిధం విదుః　　43

టీ॥ జాగ్రదివసంలో కండ్లతో చూడబడినది, చెవులతో వినబడినది, ఇతరేంద్రియములచే యనుభవింపబడినది, కోరబడినది మనస్సుచే యూహించబడినది ఇట్టి పంచవిధవిషయములచే స్వప్నములైదువిధములు. కవిగాక, భావిభాగ్యసూచకము, ఉన్మాదవాతాది దోషజము, అని మరి రెండువిధములుగలవు. గాన మొత్తము యేడువిధములు. ౪౩

—• స్వప్నఫలాఫలములను జెప్పుచున్నాము. • —

మూ. తత్రైపంచవిధం పూర్వమఫలం భిషగాదిశేత్। దివా
స్వప్నమతి హ్రస్వమతి దీర్ఘంతథైవచ 44
దృష్టః ప్రథమరాత్రేయః స్వప్నస్సోఽల్పఫలోభవేత్
నస్వపేద్యః పునర్దృష్ట్వా సస్యద్యస్స్యాన్మహాఫలః 45
అకల్యాణమపిస్వప్నం దృష్ట్వాతత్రైవయఃపునః। పశ్యే
త్సౌమ్యం శుభాకారం తస్యవిద్యాచ్ఛుభం ఫలం 46

టీ॥ ఆ యేడువిధములగు స్వప్నములలో మొదటి అయిదువిధములగు స్వప్నములు నిష్ఫలములని వైద్యుడు చెప్పవలెను. పరిశేషన్యాయముచే మిగిలిన రెండువిధములగు స్వప్నములు సఫలములని యెఱుంగవలెను. పగటికాలమందలి స్వప్నము అత్యల్పస్వప్నము, అతిదీర్ఘస్వప్నము ॥రర॥ రాత్రియొక్క ప్రథమయామమందలి స్వప్నము— ఇట్టిస్వప్నములు అల్పఫలములుగలవిగానుండును. స్వప్నమువచ్చి తెలివివచ్చినపిదప తిరుగానిద్రపోక యుండినచో అనగా తెల్లవారుఝామున స్వప్నమువచ్చిన

చో అక్షిస్వప్నము మహాఫలమునిచ్చును. అమంగళకరమగు
స్వప్నమువచ్చినను తిరుగా ఆరాత్రియందే శుభకరమగు
స్వప్నమువచ్చినచో మంచిఫలమే కలుగును. ఈ అధ్యాయ
మున నే రోగములకు స్వప్నరూప దిష్టములు పుట్టునో అవే
చెప్పబడినవి. అందుచే గ్రహాద్యాదులకు స్వప్నరూపాదిష్టము లేదేమ
నియనుకగూడదు. గ్రహాద్యాదులకు స్వప్నరూపాదిష్టము లేదు.
గనుక చెప్పలేదు. ౪౬

— ఈ పూర్వరూపీయాధ్యాయజ్ఞాన
ఫలమును జెప్పుచున్నాడు. —

మూ॥ పూర్వరూపాణ్యధస్వప్నాన్ యఇమాన్ వేత్తి దారు
ణాన్ నసమోహాద నాధ్యేషుకర్మాణ్యారభతే భిషక్ 47
ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రేచరకప్రతిసంస్కృతే
ఇంద్రియస్థానే పూర్వరూపీయేంద్రి
యంనామపంచమోధ్యాయః.

టీ॥ ఈ అధ్యాయమునందు చెప్పబడిన పూర్వరూప
ములనన్నా దారుణమగు యీస్వప్నములనన్నా యేవైద్యుడు
తెలుసుకొనునో అట్టివాడు యజ్ఞానవశముచే అసాధ్య
వ్యాధులయందు చికిత్సనారంభింపడు. ౪౭

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" రాణీవెంకటాచలపతి
పరినాదశాస్త్రికృతమగుసుషమ
యనెడిచరకీయేంద్రియస్థాన
పంచమయాధ్యాయాంధ్ర
టీకముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము.

షష్ఠాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతఃకతమానిశరీరీయమింద్రియంవ్యాఖ్యాస్యామః 1
ఇతిహాస్మాహ భగవానాత్రేయః 2
కతమానిశరీరాణి వ్యాధిమంతిమహామునే; యాని వైద్యః
పరిహరేత్ యేషు కర్మనసిధ్యతి 3
ఇత్యాత్రేయోఽగ్నివేశేన ప్రశ్నంపృష్టస్సమబ్రవీత్।
ఆచచక్షేయథాతస్మైభగవాంస్తంనిబోధత 4
యస్యవైభావమానస్య రుజపూర్వ్యోద్ధ్వమురో భృశం
అన్నం చచ్యవతేభుక్తంస్థితంచాపినజీర్యతి ॥5॥
బలంచహీయతే యస్యతృష్ణాచాభిప్రవర్ధతే। జాయతే
హృదిశూలంచతం భిషక్పరివర్జయేత్ ॥6

టీ॥ పూర్వరూపీయానంతరము, పుట్టబోయెడివ్యాధినాశ్రయించిన రిష్టములను బోధించెడి కతమానిశరీరీయమనెడి అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారము ॥౧॥ "ఇతిహాస్మాతి" ఆగమశుద్ధివాక్యము॥౨॥ ఓమహామునీ! యేశరీరములను వైద్యుడు విడుచునో, యేశరీరములయందుచికిత్ససిద్ధించదో, అట్టికష్టతరమ వ్యాధులుగల యెటువంటిశరీరములు వ్యాధిమంతములని జెప్పబడుచున్నవి? అనగా ప్రాణహారకవ్యాధులుగల శరీరములెటువంటివి? అనిభావము॥3॥ ఈతీరునపూజ్యుడగు ఆత్రేయుడు అగ్నివేశునిచే కష్టతరమగు ప్రశ్ననుగూర్చిఅడుగబడినవాడై

వాని కాత్రేయుఁడెట్లు చెప్పెనో దానిని (చెప్పుచున్నాను) తెలిసుకొనుము||౪|| యెవనికి, మూత్రాశయమునకు వక్షస్థలమున కూర్ధ్వభాగమత్యంతమూ పీడింపబడునో, తిన్న అన్నము అదే రూపముగా మలమార్గమునబోవునో, లేక గర్భమందున్ననూ జీర్ణముకాకుండునో||౫|| బలము నిండినను నశించుచూ రూక్షత్వ పెరుగుచుండునో, హృదయమును కఫముబాధించునో అట్టిరోగిని వైద్యుడు విడువవలెను. కతమానిశరీరాణ్యవ్యాధికృత్తాకృతే = కతమానిశరీరేయం; అని శబ్దవిష్పత్తి నిరూపింపబడినది. యీఅధ్యాయమందు చెప్పబడిన అసాధ్యవ్యాధులకు మరణబోధకమగు అరిష్టముతో తుల్యముగా మరణమును బోధించు ధర్మముండుటచే కలిగిన సాధర్మ్యమును బట్టి ఆ వ్యాధులను యీఅరిష్ట బోధకప్రకరణములో జెప్పుచున్నాడు (అని, వ్యాధులను యీఅరిష్టప్రకరణములో చెప్పుటకు, వ్యాఖ్యాతయగు చక్రదత్తుడు హేతువునుజూపుచున్నాడు) లేక యీఅసాధ్యవ్యాధులు మరణమునకు పూర్వరూపములుగానున్నవి గాన రిష్టరూపములే అనిచెప్పినను వీటి నీప్రకరణమున జెప్పుట దోషము కాదు. అందుచే యీఅధ్యాయమున జెప్పబడిన వ్యాధులకు అరిష్టత్వము మే మంగీకరించుచున్నాము||౬||

—* అరిష్టసాధర్మ్యముగలహిక్కాది వ్యాధులను నిరూపించుచున్నాడు.*—

మూ|| హిక్కాగంభీరజా యస్య శోణితంచాతిసార్యతే| నత
స్మై భేషజందద్యాత్ స్మరన్నాత్రేయశాసనం 7

ఆనాహశ్చాతిసారశ్చ యమేతౌ దుర్బలం నరం। వ్యాధి
తం విశతో రోగౌ దుర్లభం తస్య జీవితం 8
ఆనాహశ్చైవతృష్ణా చ యమేతౌ దుర్బలం నరం। విశ
తో విజహత్యేనం ప్రాణా నాతి చిరాన్నరం 9
జ్వరః పౌర్వాహ్ణికో యస్య శుష్కకాసశ్చ దారుణః। బల
మాంసవిహీనస్య యథా ప్రేతస్తథైవ సః 10

టీ॥ ఎవనికి గంభీరమగు నాభిమొదలగు ప్రదేశముల యందు ఎక్కిళ్లు బుట్టి రక్తాతిసారముగూడగలుగునో అట్టివానికి ఆత్రేయశాసనమును స్మరించుచుండి ఔషధమీయరాదు, అనగా వాడు మరణించుననిభావము. గంభీరజా = గంభీరమగు నాభ్యాదులయందు బుట్టిన అనిఅర్థము చెప్పవలెను. అట్లుగాక గంభీర హిక్కయనిజెప్పినచో ఆగంభీరహిక్కయనెడి వ్యాధియె అసాధ్యమని వర్ణింపబడుటచే "శోణితంచాతిసార్యతే" అనెడి విశేషణము నిరర్థకమగును. ౮॥ రోగముచే బలహీనుడగు యే మనుజునకు ఆనాహమున్ను అతిసారము అనగా రక్తాతిసారమున్ను విశేషముగా సంభవించునో వానికిజీవితము దుర్లభము అనగా వాడు మృతినొందుననిభావము ఆనాహ, అతిసార, అను నామశ్రవణ మాత్రముననే అయ్యవి రోగములని తెలియుచుండగా "రోగౌ" అనివిశేషణమును జెప్పుటచే అయ్యవి విశేష రుజాకరములుగా నుండవలయుని సూచింపబడుచున్నవి. ఇచట దుర్లభశబ్దమునకు అలభ్యమనిఅర్థము. ఉక్తంచ "సర్వథాలభ్యం దుర్లభం" ఇతి. కొందరు, "దుర్లభం" అని చెప్పుటచే రిష్టము మరణవిషయములో అనియతముగానుండును అనగా రిష్టము.

తిపక స్మృత్యుత్పన్న కల్పించునది కాదని చెప్పుచున్నారు. ఇదే తీరున "సంశయ ప్రాప్తమూత్రే తెయో జీవితం తస్యమన్యతె" ఇత్యాది వాక్యములకుగూడ వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారు. అని యతిప్రతిప స్రూప్య మేము పుష్పితకాధ్యాయ చతుశ్శ్లోక వ్యాఖ్యానమునందు పూర్వికముగా జెప్పియే యుంటిమి. "సంశయ ప్రాప్తమూత్రే తెయోజీవితం తస్యమన్యతె" అనుదాని కర్థమును యస్యశ్యావనిమిత్తీయాధ్యాయమందు ౧౫ వశ్లోకము నజెప్పియుంటిమి ॥౮॥ అనాహారుడైనను, దరిద్రుడైనను, దుర్బలుడైన యేమనుజునకు సంభవించునో అట్టివాడు త్వరలోనే మృతినొందును ॥౯॥ శరీరమందుబలమున్నా మాంసమున్నా క్షీణించిన యేమనుజునకు పూర్వాహ్ణమందు అనగా దినపూర్వ కాలమందు జ్వరమువచ్చుచూ భయంకరమగు శుష్కకాస అనగా కఫశూన్యమగుదగ్గు (పొడిదగ్గు) బుట్టునో వాడుప్రేత తుల్యుడు. అట్టివాడు మృతినొందుననిభావము ॥౧౦॥

—*మూత్రపురీషములు-శోఫ పిటిసంబంధమగు రిష్టమును జెప్పుచున్నారు.*—

మూ॥ యస్యమూత్రం పురీషం చ గ్రథితం సంప్రవర్తతే। నిరూష్మనో జఠరిణః శ్వసనో నసజీవతి 11
శ్వయధుర్యస్యకుక్షిస్థో హస్తపాదం విసర్పతి। జ్ఞాతిసంఘం సుసంక్లేశ్య తేనరోగేణహన్యతె 12

టీ॥మూత్రము చిక్కబడుట, పురీషము ఉండ ఉండలు

గావెడలుట, శ్వాసవాయువు అతికష్టముగా వెడలుచుండుట, శరీరమునందు వేడిమిత్గ్గిపోవుట, ఇట్టిలక్షణములుగల జఠరరోగి బ్రతుకనేరడు॥౧౧॥ కుక్షియందుండువాపుపుట్టి కాళ్లకు చేతులకు వ్యాపించినచో అట్టిరోగి, బ్రతుకునేమోయని ఆసచే చికిత్సలు చేయుటలో బంధువులకు విశేషముగా శ్రమనుగలిగించునేగాని తుదకు బ్రతుకనేరడు. అనగా రోగముచే కొంతకాలమువరకూ బాధింపబడి రోగిచచ్చునేగాని రోగముమాత్రము చికిత్సించుటకు సాధ్యముకాదని భావము॥౧౨॥

—*శోఫ-జ్వరము- మొదలగువాటిని సంబంధించిన రిష్టమును జెప్పుచున్నాము.*—

మూ॥ శ్వయథుస్సర్వగాత్రేషు పాదస్థః తథాప్రస్తేచపిండికేస్సీదతశ్చాప్యుభే శంఖే తం భిషక్ పరివర్జయేత్ 13
క్షీణహస్తం క్షీణపాదం క్షీణగుహ్యోదరంనరం।
హీనవర్ణబలాహార మౌషధైర్నోపపాదయేత్ 14
ఉరోయుక్తోబహుశ్లేష్మానీలఃపీతస్సలోహితః । సతతం చ్యవతేయస్య దూరాత్తం పరివర్జయేత్ 15
హృష్టరోమా సాంద్రమూత్రశ్శూనః కాసజ్వరార్దితః క్షీణమాంసోనరోదూరాత్ వర్జ్యో వైద్యేనజానతా 16
త్రయః ప్రకుపితాయస్య దోషాఃకష్టాభిలక్షితాః కృశస్యబలహీనస్య నాస్తితస్య చికిత్సితం 17
జ్వరాతిసారౌ శోఫాంతే శ్వయథుర్వా తయోఃక్షయె దుర్బలస్య విశేషేణ నరస్యాంతాయ కల్పతే 18

పాదము రక్ష్కాక్షే ... స్తంభ్యమానాక్షిపక్ష్మతః। సంబద్ధ
మపి ...స్వాస్యస్య ...త్వాన్... యో విజానతా 19

౧౨. పాదములయందు పాపు, పిక్కలు జారి నిల్చుండుట
కణకలు కెంపున్నా విశేషించితో కూడియుండుట, యిట్టిలక్ష
ణములుగలరోగిని వైద్యుడు విడువవలెను. ౧౩. కాళ్ళు-చేతులు-
ముఖ్యము-పొట్ట-పిఱిదియందు వాపు జనించుట, బలము-శరీర కాం
తి-ఆహారము-క్షయించి పోవుట యీలక్షణములు గలరోగికి ఔష
ధమివ్వరాదు. ౧౪. ఉరస్సునందలి గాలక్షణయా శ్వాసకోశ
ము లలో విశేషముగా శ్లేష్మముచేరుటచే వ్యాధిసంభవించి ఆశ్లే
ష్మము నీలవర్ణముగాగాని లోహితవర్ణముగాగాని పీతవర్ణ
ముగాగాని యెల్లప్పుడూ వెడలుచుండినయారోగినిదూరముగా
విడువవలయును. ౧౫
రోమాంచము గలుగుట, మూత్రముచిక్కబడుట, శరీరమున శో
ఫపుట్టుట దగ్గు- జ్వరము-యివికలుగుట, శరీరమందుమాంస
ముక్షీణించుట, యీలక్షణములు గలరోగిని వైద్యుడు దూర
ముగా విడువవలయును. ౧౬. యెవనిశరీరమందు వాతాదిదో
షములుకూడున్నా ప్రకోపించి అసాధ్యములుగానుండునో
క్షతత్వము-బలహీనత-గల యట్టిరోగికి చికిత్సయేలేదు. యిచట
"కష్టాభిలక్షితాః" అనుచోట "కోష్ఠాభిలక్షితాః" అనిపాఠాంత
రముగలదు. ౧౭. విశేషముగాదుర్బలుండగు మనుజునకు శోఫ
గలిగి అదిశమించు సమయమున జ్వరము - అతిసారము-
అనెడి రోగములుగలిగిననూ లేక జ్వరము-అతిసారము యివి
ముందుజనించి అవిశమించుసమయమున శోఫకలిగిననూమృత్యు

ప్రత్యక్షముగా సంభవించును. ౧౭. పాలిపోవుట, మిక్కిలికృశించుట, విశేషముగా దప్పి కలుగుట. డంబరిగా నుండుట [డంబరీ=రెప్పపాటు లేకుండా చూచువాడు లెక్కతో ... బాటుతో గూడిన వాడు) ప్రకోపించిన శ్వాసము కలుగుట, యీ లక్షణములు గలవానిని వైద్యుడు విడువవలయును. ౧౮

—♦ హనుగ్రహాది స్తంభ లక్షణము చెప్పుచున్నాడు ♦—

మూ. హనుమన్యాగ్రహ స్తృష్ణాబలహానిస్స్వరోతిమాత్రయా
ప్రాణాశ్చోరసి వర్తన్తే యస్య తం పరివర్జయేత్ ౨౦

టీ॥ హనుగ్రహము, మన్యాస్తంభము, దప్పి మిక్కుటముగు, బలహీనత, ప్రాణములు ఉరోగతములగుట, అనగా కంఠగతములగుటకు సమీపించుట. యీ లక్షణములే రోగికుండునో వానిని విడువవలయును.

‘‘ప్రాణాశ్చోరసి వర్తన్తే’’ అనగా వాయువులు ప్రకోపించి ఉరోభాగమందు సంచరించుచున్నవి, అని చెప్పవలెను. అట్లుగాక ప్రాణశబ్దమునకు జీవితమని అర్థము చెప్పినయెడల ఉరోగత జీవితము గలవాడు, మృతుడే యగుచున్నాడు గనుక అందుచే అనవయమున దృష్టలక్షణము చేత అసాధ్యమని తెలిసికొని రోగిని పరిత్యజించెడి జ్ఞానము వైద్యునకు లేనట్లు స్పష్టమగుచున్నది. గనుక ప్రాణశబ్దమునకు వాయువులని అర్థము చెప్పవలెను. (అట్లు చెప్పనిచో పైన వివరించిన జ్ఞానము లేదనెడి అపయశస్సు కలుగ నేరదు జనిభావము.) అని యిట్లు కొందరు చెప్పుచున్నారు. మేమన్ననో — సద్యఃప్రాణహరమును గలిగించెడి దుష్టమువలెనే ఇత్యాది అనగా ప్రాణశబ్దమునకు జీవితమని యర్థ

ను చెప్పినపద్ధతులలో జీవితమునకు నాగత్రసైనదనెడి లక్షణము
అత్యాసన్నమృత్యుప్రము నెఱింగగలదని చెప్పబడుచున్నాను
(అరిష్టలక్షణము) ౨౦

→ గ్లాన్యాదిలక్షణములు కల్గిన మనుష్యుడు ←

మూ॥ తాన్యవ్యాప్యాయ చ్యుతెన్ని శరీరాదిన వింద్రితి సీమా
వబలాహారో న నశ్యాశ్వవిరాచ్ఛకః 21
శిరఃకమ్పో రసో నిమిత్తైకసహోద్ధ నమాభ్యాంతమన్యాతె
నాధ్యవారో తన్మత్సం నిసంత హాన్యతె 22
బలంవిజ్ఞానమారోగ్యం గ్రహణీ మాంసశోణితం। తథా
నియమ్య మంతి త్రివ్రం త్వవ్రం హాన్యతె 23
ఆరోగ్యంక్షీయతె యస్య ప్రకృతిః క్షీయతె, సహసా
సహా హాతిన్యమృత్యుప్రతి జీవితం 24
ఉత్పాతాని శరీరాణవ్యాధిమంతి వివర్జయేత్।సహ్యేషు
నా కస్యంతి సిద్ధిం కాంచి దుపక్రమాత్ ॥ఇతి॥ ౨౫
ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రె చరకప్రతిసంస్కృతె। శ్రీరది
యస్థానె కతమానిశరీరీయంనామ
షష్ఠోధ్యాయః

టీ॥ గ్లానినిబొందుట, అంగవిక్షేపములను జేయుట, సుఖ
మును స్వల్పముగా నైనను బొందకుండుట, మాంసము- బలము
ఆహారము- యివిక్షీణించుట యీలక్షణములుగలవాడు త్వర
లో నశించును ।౨౧। పరస్పరవిరుద్ధ కారణములు గలిగినట్టిన్ని (ఇం
తమాత్రమైన రోగములు దారుణములు కానేరవు, యేమన.__

రోగకారణములయొక్క పరస్పర విరోధము స్వల్పముగుట చేగాని ఏకదేశస్థితముగుటచేగాని అవిరుద్ధోపక్రమములు అనగా విరోధములేని చికిత్సలుగలవి కావచ్చును, అవ్విధివి సుసాధ్యము లగును గాన అట్టి ధర్మమును వారించుటకై "విరుద్ధోపక్రమా భృశం" అని మాటనే చెప్పబడినది. యీవిశేషణముచే రోగములు అసాధ్యములని బోధింపబడుచున్నది) అత్యంతమున్నూ పరస్పరవిరుద్ధములగు చికిత్సాప్రక్రియలు గలిగినట్టివిన్నీ, భయంకరములగునట్టి రోగములు యెవనికి వృద్ధిపొందునో వాడు శీఘ్రముగా మృతినొందును ।౨౨। బలము విజ్ఞానము ఆరోగ్యము గ్రహణికల (లక్షణచే యీ కలయొక్క శక్తి) మాంసము-రక్తము-ఇవి యెవనికి క్షీణించునో వాడు అతిత్వరలో మృతినొందును. ।౨౩। యెవనికి ఆరోగ్యము క్షీణించునో (యిచట "ఆరోగ్యంహీయతే" అనుపదముచే, యీ అధ్యాయోక్తరోగములచే ఆరోగ్యముక్షీణించుట, ప్రసక్తమయినదియేగాన వీటికిభిన్నములగు రోగములచే ఆరోగ్యముక్షీణించుట యెద్దికలదో అదియే గ్రహింపబడినది.) స్వభావము-సుశీలత-యీ మొదలగు ప్రకృతి లేకజన్మతోకూడాయున్న శ్లేష్మాదిప్రకృత్యంతర్గతమగు ప్రకృతి యెవనికి క్షీణించునో అట్టి వాడుఅతిత్వరలో మృతినొందును ।౨౪। వ్యాధియుక్తములగు యిట్టిశరీరములను విడువవలయును. యీశరీరములయందు యెట్టిచికిత్సను జేసిననూ యేవిధమైన సిద్ధియూ గలుగనేరదు. "ఇతి" అనెడిపదము. అధ్యాయసమాప్తి బోధకము. ౨౫.

ఇట్లు "వైద్యరత్నభూషణ" రాణీ వెంకటాచలపతి ప్రసాదశాస్త్రి కృతమగు "సుషమ" యనెడి చరకీయేంద్రియస్థాన షష్ఠాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము.

సప్తమాధ్యాయము.

సూ॥ పన్నరూపీయ మింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః 1
ఇతిహస్మాహ భగవా నాత్రేయః 2

టీ॥ వ్యాధిరూపశానంతరము వేదనో పద్రవములు సత్వస్వప్నములు "శూలాటోపాంత్రకూజశ్చ" ఇత్యాదిగ్రంథము చేపంచమాధ్యాయమున చెప్పబడినవగుటచే క్రమప్రాప్తమైన ఛాయాప్రతిచ్ఛాయారూపదిష్టమును బోధించెడి పన్నరూపీయ మనెడి యధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారము. పన్నరూపము నుద్దేశించి చెప్పబడిన అధ్యాయమగుటచే దీనికి పన్నరూపీయమని పేరుకలిగెను.॥౧॥ ఇతిహస్మేతి వాక్యము ఆగమశుద్ధిబోధకము॥౨॥

—* ప్రతిచ్ఛాయా వికృతిని అనగా ప్రతిబింబ వికృతిని చెప్పుచున్నాడు.*—

మూ॥ దృష్ట్యాంయస్య విజానీయాత్ పన్నరూపంతమాతు
రం॥ ప్రతిచ్ఛాయామయీమక్ష్ణో ర్నైనమిచ్ఛేచ్చికిత్సితుం॥ ౩

టీ॥ నేత్రమందలినల్లగ్రుడ్డుమధ్యనున్న మసూరదళాకృతిగల

భాగమునకులింగమని శ్రీష. ఆలింగమందు యెదుటనున్న పదార్థము ప్రతిబింబించును. అట్టిప్రతిబింబము గూడ సంస్కృతమైన కుమారి కయనియు ఆంధ్రమైన కనపాపయనియు అందురు. ఇలిపనినేత్ర ములయందు యేరోగికిజూచిన నున్నకనుపాపలు లేకయెరోగీ నేత్రములయందు జూచినను చూచువారలకు కాన్పాదో అట్టి రోగికి చికిత్సచేయనక్కరలేదు, అనగా అట్టిరోగిమృతి నొందుననిభావము॥

నష్టరూపాః = నష్టరూపముగలిగినట్టి, కుమారికాః = పురుషాకారమునేత్రరోగములు కనపాపలు లేకరోగనేత్రగతములైనకను పాపను. యమనోక్తం:—"అదర్శనమసంఘాతేనే త్రే నష్ట కుమారికే" ఇతి. (అదర్శనముగా రోగికి యితరులనేత్రములు యందు కనుపాపలు కనబడకుండుట; రోగినేత్రములు పింకీభూత ములై వాట్రియందు కనుపాపలు కనబడకుండుట)॥3॥

—*యింకొకప్రతిచ్ఛాయావికృతిని జెప్పుచున్నాడు.*—

మూ॥ జ్యోత్స్నాతపాదీపే సలిలాదర్శయోరపి। అంగే షు విकృతాయస్య ఛాయా ప్రేతస్తథైవసః 4

టీ॥ వెన్నెల- యెండ- దీపపుకాంతి- నీరు- అద్దము- వీటియందు యెవనియొక్క ప్రతిబింబము అంగవికృతిగలదిగా నుండునో వాడుప్రేతతుల్యుడు. యిచట "అంగేషు" అనుపదము నందలిసప్తమికి అధికరణార్థము, అందుచే వ్యస్తసమస్తాంగ వికృతచ్ఛాయ గ్రహించబడినది. కొందరీసప్తమికి విభక్తివిపరి

కానుమనుల్లి ప్రతిష్ఠాముఖాదిగ్రంథాన్తర్గతము

—*ప్రతిబింబ వికార నిమిత్తములు దోషమున్నాను.*—

మూ॥ ఛిన్నాభిన్నాఽఽస్ఫుటితా హీనావాప్యధికాపివా
స్పృష్టాతిస్థితిపతితాఽస్కన్నా కృతాఽవికృతాప్యథవా 5
పత్రాస్త్రాస్త్ర్యస్త్రా విశ్లిష్ట ప్రతిబింబాదావిరుద్ధాః తాః
సన్త్యాముఖ్యాస్తాం శీర్షా సచ్ఛిన్నాస్స్యు నిమిత్తజాః 6

ఛేదించినట్లుగాని, బద్దలైనట్లుగాని, విరూపించుటకు శక్యముకాని స్థితిలో యున్నట్లుగాని, అల్పముగాగాని, ఎక్కువగా గాని శూన్యముగాగాని, సూక్ష్మముగాగాని, రెండు చీలికలు చేయబడినట్లుగాని, అవికృతముగా అనగా వికృతరూపము ననుసరించినదిగాగాని (తత్స్వరూపస్య స్వభావశ్చ తదన్యత్వం తద్విధం। అప్రాకృతత్వం నిరోధశ్చ నఞర్థాష్షట్ప్రకీర్తితాః॥ అను వచనముచే నిచట "అవికృత" అను పదమందలి నకార సాదృశ్యార్థకము) శిరస్సులేనట్లుగాని కనబడెడి ప్రతిబింబములున్నా, ఇట్టి విద్యములగు ఇతర ప్రతిబింబములున్నా, దాని స్థితముగానున్న దానికి నిర్నిమిత్తముగా సంభవించును. నిమిత్తపూర్వకముగా సంభవించినచో దోషము కాజాలదని భావము. అస్త్రాధికారమునందు నిర్నిమిత్తముగా బుట్టెడి వికారమే దోషమగునని చెప్పబడియేయున్నది. అయినను స్పష్టముకొరకు తిరుగా "సచ్ఛిన్నాస్స్యు నిమిత్తజాః" అని చెప్పబడినది ॥౬॥

—* సామాన్యమగు ఛాయాస్వరూపమును అందువల్ల గలిగెడి రిష్టమును జెప్పుచున్నాడు*—

మూ॥ సంస్థానేన ప్రమాణేన వర్ణేన ప్రభయాతథా । ఛాయా
విపర్తతే యస్య స్వస్థోఽపి ప్రేత ఏవసః 7

టీ॥ యెవనియొక్క ఛాయా ప్రతిచ్ఛాయలు ఆకృతిచేతనున్నూ పరిమాణముచేతనున్నూ మార్పునొందునో; యెవనియొక్క ఛాయ, వర్ణముచేతనున్నూ కాంతిచేతనున్నూ మార్పునొందునో అట్టివాడు స్వస్థుడైనను మృతినొందును. అనగా అరిష్టమితికాలములో మృతినొందునని భావము. యిది ప్రతిచ్ఛాయకు గూడ వర్తించెడి సూత్రము. అందులో సంస్థానప్రమాణములచే ఛాయా ప్రతిచ్ఛాయలయొక్క స్వరూపమున్నూ; వర్ణప్రభలచే ఛాయాస్వరూపమున్నూ జెప్పబడినది. ఇచట ఛాయయనగా జెప్పబోయెడి పంచమహాభూతచ్ఛాయలని గ్రహించవలెను ।౭।

—*సంస్థానప్రమాణముల స్వరూపమునున్నూ, ఛాయా ప్రతిచ్ఛాయల భేదమునున్నూ జెప్పుచున్నాడు*—

మూ॥ సంస్థానమాకృతిర్జ్ఞేయాసుషమా విషమాచసా। మధ్యమల్పం మహచ్చోక్తం ప్రమాణం త్రివిధంనృణాం। ప్రతిప్రమాణ సంస్థానా జలాదర్శాతపాదిషు। ఛాయా యాసా ప్రతిచ్ఛాయా ఛాయా వర్ణ ప్రభాశ్రయా ౮

యోనిసంస్థానమనఁగా ఆకృతియని చెప్పఁగవలెను. అది సమమైనదనిన్ని విషమమైనదనిన్ని రెండువిధములు. మనుజుల ప్రమాణము అనఁగా పరిమాణము మధ్యమము-అల్పము, దీర్ఘకము- అని మూఁడువిధములు (?) సీస-అర్ధము- యోజన-యీ మొదలగువాటియందు, పరిమాణసంస్థానములతో తుల్యముగానున్న ఛాయకే ప్రతిచ్ఛాయయనియు పేరు అనఁగా ప్రతిబింబము. ఛాయయనఁగా వర్ణము (రంగు) ప్రభ (కాంతి) అనువాటి నాశ్రయించి యుండునది. ఇది పంచభూతాత్మకమై పంచవిధములుగానుండును ॥

—* "ఖాదీనాం" ఇత్యాది నాలుగు శ్లోకములచే ఛాయను విభజించుచున్నారు *—

మూ॥ ఖాదీనాం పంచభూతానాం ఛాయా వివిధలక్షణా। నాభ
సీ నిర్మలా నీలా సస్నేహా సప్రభేవచ 10
రూక్షా శ్యావారుణా యాతు వాయవీ సా హతప్రభా।
విశుద్ధరక్తా త్వాగ్నేయీ దీప్తాభా దర్శనప్రియా 11
శుద్ధవైదూర్యవిమలా సుస్నిగ్ధాచాంభసీ మతా। స్థిరా
స్నిగ్ధా ఘనా శ్లక్ష్ణా శ్యామా శ్వేతా చ పార్థివీ 12
వాయవీ గర్హితా త్వాసాం చతస్రః స్యుస్సుఖోదయాః
వాయవీ తు వినాశాయ క్లేశాయ మహతేఽపి వా 13

ఈ ఆకాశాది పంచమహాభూతములకు వివిధలక్షణములుగల ఛాయలు పంచవిధములుగానున్నవి అందు, ఆకాశసంబం

ధమగుఛాయ, నిర్మలముగను- నీలవర్ణముగలదిగను- స్నేహయుక్తముగను- ప్రకాశించుచున్న దీపమైనదియుండును ॥౧౦॥ వాయుసంబంధమగుఛాయ, స్నేహశూన్యముగను- శ్యావారుణవర్ణములుగలదిగను- ప్రకాశశూన్యముగనుయుండును. అగ్నిసంబంధమగుఛాయ, కేవలరక్తవర్ణముగలదిగను- మంచిప్రకాశముగలదిగను- చూచుటకింపైనదిగనుయుండును ॥౧౧॥ జలసంబంధమగుఛాయ, నిర్మలమగునై దూర్వావణితో తుల్యమగువర్ణము గలదిగను- నైగన్ధ్యముగలదిగనుయుండును. పృథ్వీసంబంధమగుఛాయ, స్థైర్యము- నైగన్ధ్యము- చిక్కనైనము- మూర్తిమనము- యీలక్షణములుగలదిగను, శ్యామవర్ణము అనగా నల్లకలువరంగు- తెల్లుపురంగు నానావర్ణములుగలదిగనుయుండును ॥౧౨॥ యీ ఐదింటిలో వాయుసంబంధమగుఛాయ నింద్యమైనది అనగా తెరుచుకష్టజనకమగుచుండును. మిగిలిన నాలుగుఛాయలు సుఖజనకములుగానుండును. వాయుచ్ఛాయ, అకాత్తుగాబుట్టినచో నాశమునన్నా, జన్మతోకూడాబుట్టినచో గొప్పక్లేశమునన్నా గలిగించును ॥౧౩॥

—*ఇంతవరకు ఛాయాభ్రేయముల వర్ణభేదమును చెప్పి ప్రభాభేదములను వాటిలక్షణములను జెప్పుచున్నాడు*—

మూ॥ స్యాత్తైజసీ ప్రభా సర్వా సాతు సప్తవిధాస్మృతా। రక్తా
పీతాసి తాశ్యావా హరితా పాండురాఽసితా 14
తాసాంయాః స్యుర్వికాసిన్యః స్నిగ్ధాశ్చవిపులాశ్చయాః
తాశ్శుభా, రూక్షమలినాస్సంక్షిప్తాశ్చాశుభోదయాః ॥15

టీ॥ అగ్నిదీప్తములగు తేజస్సు అగ్నిసంబంధమైనదిగా యుండును. ఇది, పచ్చ- నలుపు- తెలుపు- రక్తవర్ణము- నకుపచ్చరంగు- వంకరవర్ణము- నలుపురంగు- ఈరీతియెడు విధములుగలదైనప్పుడు నాట్లలో, ప్రకాశము- స్నిగ్ధత- విస్ఫులభావము- మాలిన్యములుగలకాంతులు శుభప్రదములు. రూక్షము-మాలిన్యము-సంకోచము- మొదలక్షణములుగలకాంతులు, అశుభములుగా శ్వేతవర్ణమునైనను; సహజములైనవి క్లేశములను కలిగించును. వర్ణము-ప్రభ వీటిని గురించి విశేషమాధ్యాయమున సంక్షేపముగా చెప్పబడినది. అయినప్పటికి ఈచోట ఛాయామాత్రయములుగా వర్ణింపబడియుండలేదు. (ఈచోట రూపగావివరింపబడినవని భావము) ॥౧౫॥

—* ప్రభాచ్ఛాయలయొక్క భేదము దుష్టాదుష్ట మంటనే వాని లక్షణమును జెప్పుచున్నాము. *—

శ్లో॥ వర్ణమాక్రామతిచ్ఛాయా భాస్తువర్ణ ప్రకాశినీ, ఆసన్నా
లక్ష్యతే ఛాయా భాః ప్రకృష్టా ప్రకాశతే 16

టీ॥ ఛాయయనునది వర్ణమును మరుగుబరచును అనగా ఛాయనాక్రాంతమగు వర్ణము స్ఫుటముగా తెలియరాకుండును. ప్రభయనునది వర్ణమును ప్రకాశింపజేయును. ఛాయయనునది సమీపమందున్నదై గోచరమగును, యెట్లన:— చిత్రపటమందలి ఛాయ సమీపమందున్నప్పుడె గోచరమగును, ప్రభయనునది దూరముగానున్నను ప్రకాశించును, యెట్లన:— మాణిక్యము-

వుత్యము మొదలగు వాటికాంతి స్నానమునుండి స్నానే తెలియ వచ్చును ||౧౬||

—మరికొన్ని రిష్టములను జెప్పుచున్నాడు.—

మూ॥ నాఽచ్ఛాయో నాఽప్రభః కశ్చిత్ విశేషాశ్చిహ్నయంతి తు। నృణాం శుభాశుభోత్పత్తిం కాలే ఛాయాః ప్రభా శ్రయాః 16
కామలా క్షిణోర్ముఖం పూర్ణం గండయోర్మ్లక్తమాంసతా సంత్రాసశ్లేష్మ గాత్రంచ యస్య తం పరివర్జయేత్ 17
ఉద్ధ్వస్యమానస్నానాత్ ప్రమోహం యాతి యో నరః। ముహుర్ముహుర్న సప్తాహం స జీవతి వికత్థనః 18
సంసృష్టా వ్యాధయో యస్య ప్రతిలోమానులోమగాః। వ్యాపన్నాః ప్రాణిపాయాః నాఽర్ధమాసం స జీవతి 20

టీ॥ లోకములో ప్రభాఛాయలు లేని పురుషుడొక్కడైన నుండడు ఛాయా ప్రభలయొక్క శుభాశుభరూప విశేషములు మాత్ర ముత్పత్తును చేయుచున్నవి. అనగా ప్రతివానికిన్నీ శుభమైనట్టిగాని యశుభమైనట్టిగాని ఛాయాప్రభలయొక్క రూపవిశేషముతో కూడియే యుండుననిభావము. శుభను ఆశ్రయించిన ఛాయలు పరిపాక కాలమందు మనుజునకు శుభాశుభమును గలుగజేయును ||౧౬|| వెవనికి, కామలరోగ, నేత్రములవలె నేత్రములుపచ్చ గానుండుట, ముఖమునిండుగాను-గండస్థలములు శుష్కించినవి గాను "(పా. గండయోర్మ్లక్తమాంసతా" అని; అప్పుడు:— కణతలుశుష్కించినవిగాను అని అర్థము) యుండుట, భయము

[illegible]గుట — [illegible]మంతయు వేడిగానుండుట - ఈలక్షణములుండు
నో వానికి పిత్తవికారమనగా [illegible] మరణాంతమనని భావము
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] బ[illegible]యేమనుజుడు మాత్ర
మాత్రకి [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యుక్తుడగునో
[illegible] [illegible]నూ బ[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]మాత్ర[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యుండుట లేకపక
[illegible] [illegible] యుండుట, [illegible] [illegible] వ్యాపన్నమ
గుట — అనగా [illegible] [illegible] శక్తి [illegible] [illegible]గుట —
[illegible] లక్షణములు గలవాడు [illegible] [illegible]నూ [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]॥ ౨౦॥

మూ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । బహుమాత్రే
[illegible] యస్య [illegible] 21
[illegible] బహుభుం[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
([illegible] [illegible]) । అల్పమాత్రే
[illegible] [illegible] 22
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible]
బల[illegible] [illegible] [illegible] 23
[illegible] [illegible], [illegible] । బలహీన
[illegible] [illegible] [illegible] 24
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] తేచయః ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ప్రసర్వాసుః 25
టీ॥ [illegible] [illegible] [illegible] అల్పాహార[illegible]

...స్త్రీయే పురుషునకు మలమూత్రములధికముగా నుండునో అట్టి వానిని విసర్జింపవలెను॥౨౧। యేపురుషుః ఆశ్రితుడై అనగా రోగజుష్టుడై పూర్వాన్నము అనగా వ్యాధిపుట్టుటకు పూర్వమందు అన్నమును (రోగకాలమందువలె) తినసివాడై ఇప్పుడు (అనగా రోగకాలమందు) అధికముగా తినుచున్ననూ దుర్బలుడుగను- అల్పముగు మలమూత్రములు కలవాడగను యుండునో అట్టివాడు ప్రేతతుల్యుడు అనగా మరణించునని భావము. వాతాంత్రమునందు చాడ యీఅర్థమే విస్పష్టముగానున్నది॥౨౨॥ తనకు యిష్టమైనట్టియు పథ్యమైనట్టియున్ని అన్నపానము తినుచున్ననూ యెవడికి, బలము- శరీరకాంతి. ప్రతిక్షణమందునన్ను తగ్గుచుండునో అట్టివాడు జీవించడు॥౨౩॥ శిథిలముగా అనగా పట్టుతప్పినట్లుగాకంఠమునందు పక్షికూతలవంటి కూతలు వినబడుట- అట్లనే అనగా శిథిలముగనే ఎగశ్వాసాదిపీడయుట- అతిసారము కలిగియుండుట- శక్తిబలము తగ్గిపోవుట- దప్పిచే పీడింపబడుట- నోరు యెండుట- యీలక్షణములుగలవాడు జీవించడు॥౨౪॥ యెవడు పొట్టిగానిట్టూర్పును విడుచునో, యెవడు శిథిలముగాకదలునో అట్టివానిని ఆత్రేయుడు మృతుడనిగనే వచించెను॥౨౫॥

మూ॥ ఊర్ధ్వాదిచయః పరిశ్వసితి శ్లేష్మణాచాభిభూయతే। హీనవర్ణబలాహారో యోనరో న స జీవతి 26
ఊర్ధ్వాగ్రేనయనే యస్య మన్యే చావతకంపనే। బలహీనః పిపాసార్తః శుష్కాస్యోనసజీవతి 27
యస్యగండావుపచితౌ జ్వరకాసౌచదారుణౌ। శూలీప్రద్వేష్టి చాప్యన్నం తస్మిన్ కర్మనసిధ్యతి 28

వ్యావృత్తమూర్ధజిహ్వాస్య ఘో[illegible]రాయస్య చవిచ్యుతిః
కంఠకేశ్వాంచితా జిహ్వా యథా ప్రేతస్య దైవసః 20
[illegible] త్వ[illegible]మ [illegible] నిస్సృతే [illegible] 21
[illegible] పరీత్య [illegible] ప్రేతలక్షణం 22
[illegible] తంయస్యమూలం సం[illegible] [illegible]
క్షీణస్యాపస్యతః [illegible] హూమూయు [illegible] భవేత్ [illegible]
[illegible] లింగము [illegible] మనేక మ[illegible]వాన్। అయుష్యా
[illegible] లక్షణే [illegible] లోజన [illegible].

ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇంద్రి
యస్థానే పన్నరూపీయ మింద్రియంనామ
సప్తమోధ్యాయః ॥

టీ॥ ఊర్ధ్వశ్వాసలుగలుగుట, కంఠమునకు శ్లేష్మముచుట్టు కొనుట, [illegible] కాంతి- బలము- ఆహారము- ఇవిక్షీణించుట, [illegible] లక్షణములుగల [illegible] ॥ ౧౯ ॥ నేత్రములు [illegible] ముఖములుగానుండుట అనగా [illegible] దృష్టిగలిగియుండుట మనస్సు విశ్రాంతిలేకుండ నట్లు అనగా అతిశ్రాంతదగా [illegible] నుట, బలము నశించుట, దప్పిపి [illegible] ముగా కలుగుట, నో[illegible] ఇట్టిలక్షణములుగలవాడు [illegible] నేరడు ॥ ౨౦ ॥ చెక్కిళ్లుపుష్టిగా [illegible], భయంకరములగుజ్వర- శ్వాసలు- గలుగుట, గరి మన దుర్వాల బుట్టుట, అన్నద్వేషము, ఇట్టిలక్షణములుగ [illegible] నియంబెట్టి చికిత్సయూఫలించనేరదు॥ ౨౧ ॥ శిరస్సు- నాలుక- ముఖము- ఇవిపెనిదిరుగుట, కనుబొమ్మలుజారి [illegible]

నాలుకయందును పుట్టుట, మాలిన్యములుగలవాడు శీఘ్రమె తొందరగ నశించును ॥౨౬॥ లింగము మిక్కిలి ముడుచుకొని పోయి వృషణములు అధికముగా పైకి ప్రసరించుటలేక ఇందుకు వ్యత్యయముగా వృషణములు లోనికి పోయి లింగము పైకి ప్రసరించుటయునను నది వికారజన్యమైనచో నష్టమగును రోగియొక్క చేష్టముకాజాలదు ॥౨౭॥ తిండితినక క్షీణించెడి రోగపురుషుని అస్థులయందు మాంసము త్వక్కు కనబడనట్లుగా మాంసము క్షీణించునో లేక మాంసము అధికముగా వృద్ధిచెందునో శరీర అస్థులయందు మాత్రము త్వక్కు కనబడుచుండునో అట్టివానికి పరమాయుష్యమాసమాత్రమని యెఱుంగవలెను। "సిద్ధ కునకు ప్రతికూలార్థములచే నిర్వచితమైనగాని రోగమైనగాని అర్థము ॥౨౮॥ నానావిధములగు ఉత్పాతలింగములను యెవరు గుర్తించునో అట్టి స్నాతకుడు ఆయుర్వేదవేత్తయనుకీర్తి నుపొందుచున్నాడు ॥౨౯॥

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" రాణీ వెంకటాచలపతి
ప్రసాదశాస్త్రి కృతమగు సుమనోరమయనెడు
చరకేంద్రియస్థాన సప్తమా
ధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను ॥

ఇంద్రియస్థానం

అష్టమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతోऽవాక్శిరసీయమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః 1
ఇతిహస్మాహ భగవానాత్రేయః 2
అవాక్శిరా వా జిహ్మా వా ఛాయా యస్యోపలక్ష్యతే। జంతోః
ప్రతిచ్ఛాయామయీ నైనమిచ్ఛేచ్చికిత్సితుం 3
జటీభూతాని పక్ష్మాణి దృష్టిశ్చాపి నిగృహ్యతే। యస్య
జంతోర్న తం ధీరో భేషజేనోపపాదయేత్ 4
యస్యశూనాని వర్త్మాని నసమాయాంతిశుష్యతః। చక్షు
షీ చోపదిహ్యేతే యథాప్రేతస్తథైవసః 5
భ్రువోర్వా యదివామూర్ధ్ని సీమంతావర్తకాన్ బహూన్।
అపజా సకృతాన్ వ్యక్తాన్ దృష్ట్వామరణమాదిశేత్ 6
త్ర్యహమేతేన జీవంతి లక్షణేనాతురానరాః। అరోగా
ణాం పునస్త్వేతత్ షడ్రాత్రం పరముచ్యతే 7

టీ॥ పూర్వాధ్యాయవ్యాఖ్యానానంతరము ఉక్తానుక్త రిష్టబోధకములగు రెండధ్యాయములు చెప్పవలసియుండుటచే అందు ప్రథమమున, ఛాయాదిరిష్టబోధక సాధర్మ్యముండుటవల్ల యీ అవాక్శిరసీయాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నాము॥౧॥ ఇతిహాస్మేత్యాగమశుద్ధిబోధక వాక్యము ॥౨॥ యెవనియొక్క ప్రతిబింబము తలక్రిందుగాగాని- వక్రముగాగాని- శిరస్సులేనిదిగాగాని- కనబడునో అట్టివానికి చికిత్స చేయగూడదు. యీవి

షయముఖాయూపక్రమణమున చెప్పదగినదైనను శీఘ్రమారకత్వమును తెలుపుటకై యీశీఘ్రమారకరిష్ట ప్రకరణమున గూడ చెప్పబడినది. యీప్రకరణమందలి రిష్టములు త్రిరాత్రము(మూడురోజులకాలము) మొదలగు శీఘ్రకాలములయందు మారకములుగానుండును ||౩|| యెవనికి కనురెప్పవెంట్రుకలు జడలుకట్టి చూపుసరిగోధించబడునో అట్టివానికి చికిత్సచేయంజనదు ||౪|| కంటిరెప్పలు వాపునంద పరస్పరము కలియక యుండుట- శరీరము శుష్కించుట- నేత్రములు స్రావముతోగూడియుండుట- యీలక్షణములుగలవాడు ప్రేతతుల్యుడని యెరుంగవలెను ||౫|| కనుబొమ్మలయందుగాని శిరస్సుయందుగాని అకృత్రిమములగు సుడిసుళ్లు బహుగా వ్యక్తములైనచో మరణమును జెప్పవలెను||౬|| ఈలక్షణము కనుపించినపిదప, రోగులైనచో మూడుదినములవరకున్నూ రోగములేనివారైనయెడల ఆరురోజులవరకున్నూ పరమాయుష్యముండునని గ్రహించవలెను |౭|

—* కేశములనుపురస్కరించి రిష్టమునుజెప్పుచున్నారు*—

మూ|| ఆయుస్త్వాత్పాటితాన్ కేశాన్ యోనరోనావబుధ్యతే|
అనాతురోవారోగివా షడ్రాత్రంనాతివర్తతే 8
యస్యకేశానిరభ్యంగాద్భశ్యంతేఽభ్యక్తసన్నిభాః| ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వాతంధీరః పరివర్జయేత్ 9

టీ: బలాత్కారముగా తలవెంట్రుకలనూడబెరికిననూ యెవనికితెలియదో అట్టివాడు అరోగియైననూ రోగియైననూ

వారిపరమాయుష్య మారుదినములని గ్రహించవలెను. యీవి
షయము "షష్టితస్య కేశలోమాని" ఇత్యాదివాక్యములచే చెప్ప
బడియేయున్నది, అయినను ఇచట రోగులు- స్వస్థులు- అను
వారుభయులకున్నూ యీదృష్టమువర్తించునని తెలియుటకుచెప్ప
బడినది॥ కించ:—"ష్యాత్రతస్య కేశలోమాని" అనుచోట "ప్రపద్య
తే" అనుపదముచెప్పబడుటచే కేశములను బలిమినిపూడి ఔరు
కు చెప్పబడలేదు, ఇచట స్వస్థుడైన శేషములు గానువచ్చెడి॥ఆవ
ని కేశములకుఅభ్యంజనము జేయక యే ప్రయత్నములు కనబడునో
అట్టివాని ఆయుష్యము గతించినట్లు తెలిసికొనవలెనని విషయ
వలయును॥౯॥

—*నాసికాదులనుపురస్కరించి రిష్టమున జెప్పుచున్నారు*—

మూ॥ గ్లాయతేనాసికావంశః పృథుత్వం యస్యగచ్ఛతి। అవనా
మత్యాసంకాశః ప్రత్యాక్షేయస్సజానతా 10
ఊర్ధ్వవిస్తృతా యస్యయస్యచాత్యర్థసంవృతా। జిహ్మ
నాపరిశుష్కావానాసికాన సజీవతి 11
ముఖంశ్వప్రతివాచోష్ఠౌ శుక్లశ్యావాతిలోహితౌ। వికృ
త్యాయస్యవాసీలానసరోగా గ్రీముచ్యతే 12

టీ॥ నాసాదండము (ముక్కుదూలము) బలహీనత నొందుట, వాపునొందకున్ననూ వాపునొందినట్లు పెద్దదగుట యీలక్షణములుగలవానిని పరిహరించవలెను ॥౧౦॥ యెవని నాసికమిక్కుటముగా పైకి వెడలునో లేక మిక్కుటముగాలోని

కిము ముడుచుకొనిపోవునో లేక వక్రితనందునో లేక యెండిపోవునో
అట్టివాడు జీవింపనేరడు ||౧౧|| యెవనియొక్క - ముఖము -
చెవులు - పెదవులు - యివివికారముచే, తెలుపు - శ్యావవర్ణము -
మిక్కుటమగు యెరుపు - నీలవర్ణము - అనెడివర్ణములను పొందు
నో అట్టివాడు రోగమునుండి విడువబడడు। యీవర్ణములు స్వభా
వసిద్ధములైననో రిష్టముకాజాలదు ||౧౨||

—*దంతజిహ్వాది జనితరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు*—

మూ॥ అస్థిశ్వేతా ద్విజా యస్య పుష్పితాః పంకసంవృతాః।
విశృత్యాన సరోగంతం విహాయారోగ్యమశ్నుతే 13
స్తబ్ధా నిశ్చేతనా గుర్వీ కంటకోపచితాభృశం। శ్యావా
శుష్కాథవా శూనా ప్రేతజిహ్వావిసర్పిణీ 4
దీర్ఘముచ్ఛ్వస్య యో హ్రస్వం నరో నిశ్వస్య తామ్యతి।
ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వా తంధీరః పరివర్జయేత్ 15
హస్తౌ హస్తేచమన్యేచ తాలుచైవాపిశీతలం। భవత్యా
యుఃక్షయే క్రూరమథవాతిభవేన్మృదు 16
ఘట్టయన్ జానునాజానుం పాదావుద్యమ్య పాతయన్।
యోఽపాస్యతి ముహుర్వక్త్రమాతురో న సజీవతి 17
దంతైశ్ఛిందన్నఖాగ్రాణి నఖైశ్ఛిందన్ శిరోరుహాన్।
కాష్ఠేనభూమింవిలిఖన్ నరోగాత్ పరిముచ్యతే 18
దంతాన్ ఖాదతి యో జాగ్రత్ అసామాన్యం విరుదన్ హ
సన్। విజానాతి నచే దుఃఖం న సరోగాద్విముచ్యతే 19
ముహుర్హసన్ ముహుః క్ష్వేడన్ శయ్యాంపాదేన హం
తియః। ఉచ్చైశ్ఛిద్రాణి విమృశన్ ఆతురో న సజీవతి 20

౯॥ యెవనిదంతములు నిర్మలముచేప్రస్ఫుటములై యెము
కలవలె తెల్లగానుండి వాడితో కాంతియుండునో అట్టివాడారోగ
ముగా నిద్రించు ఆరోగ్యమును పొందజాలడు ॥౧౦॥ మొట్టబారి
యుండుట – కపలకయుండుట. బహుప్రగానముండుట – మల్లెబా
యుండుట – కురుపులయుండు వ్యాధిగ్రస్తమగుచుండుట – కొంచె
పోవుటలేక వాక్కు పోవుచుండుట – స్థానము చెడిపోకుండుట –
యీలక్షణములు గలవానికి చిత్తశుద్ధియుండదు అనగా
అట్టిజన్మగలవాడు మృత్యువును పొందును ॥౧౧॥ యెవడు
దీర్ఘముగా ఉచ్ఛ్వాసను దీర్ఘ హ్రస్వముగా నిశ్వాసను వదలి
గలిబొందునో అట్టివానియాయుష్షము సమాప్తమై నట్లు తెలు
సుకొని వానికి చికిత్సవలయును ॥౧౨॥ యెవనికి, హస్తములు –
పాదములు – మస్తకము – అగుపుట యము – ఇవి అతిచల్లపడనమును
బొంది మిక్కిలి శక్తిహీనమును లేక మిక్కిలిమృదుత్వమును బొందు
నో అట్టివాడు శీఘ్రముగ మృతినొందును ॥౧౩॥ యెవడు, మోకాటిపై కెండెన
మోకాటితో సంఘట్టన జేయుచూ. పాదములను పైకెత్తి క్రిందకు పడ
వైచుచూ, ముఖమునకటూచటు మాటిమాటికి త్రిప్పుచుండునో అట్టి
రోగిజీవించడు ॥౧౪॥ యెవడు దంతములతో గోళ్ళను కొరు
కుచూ గోళ్ళతో తలవెండ్రుకలను పెరకుకొనుచూ, కర్రతో భూ
మిని గీయుచూయుండునో అట్టివాడు ఆరోగ్యమును బొందనే
రడు॥౧౫॥ యెవడు జాగ్రదవస్థలో గట్టిగా దంతములను కొరకుచుం
డుట – యేడ్చుచు – నవ్వుట – తాడనాదిక్రియలవల్ల గలిగెడిదుఃఖ
మును తెలియకుండుట – ఈలక్షణములు గలిగియుండునో వాడు మృ
నొందును ॥౧౬॥ మాటిమాటికి నవ్వుట – మాటిమాటికి స్ఫ్ర

పెద్ద కేకలు వేయుట- తానుపరుండినశయ్యను పాదములతో కొట్టు చుండుట- నాసాకర్ణాదిచ్ఛిద్రములను గట్టిగాను లుపుకొనుట- యిట్టి లక్షణములుగలరోగి జీవింపనేరడు ॥౨౦॥

మూ॥ యైర్విందతిపురాభావైస్సమేతైఃపరమాంరతిం। తైరేవా
రమమాణస్యగ్లాస్నోర్మరణ మాదిశేత్ 21
నబిభర్తి శిరోగ్రీవా నపృష్ఠంభారమాత్మనః। నహనూ
పిండమాస్యస్థమాతురస్యము మూర్షతః 22
సహసాజ్వరసంతాపః తృష్ణామూర్ఛాబలక్షయః। విశ్లే
షణంచసంధీనాం ముమూర్షోరుపజాయతే 23
గోసర్గౌవదనాద్యస్య స్వేదఃప్రచ్యవతేభృశం। లేపజ్వరోప
తప్తస్యదుర్లభంతస్యజీవితం 24
నోపైతికంఠమాహారో జిహ్వాకంఠముపైతిచ । ఆయు
ష్యంతం గతేజంతోర్బలంచ పరిహీయతే 25
శిరోక్షిపతెకృచ్ఛాత్ ముంచయిత్వా ప్రపాణికాం।
లలాటప్రచ్యుతస్వేదో ముమూర్షుశ్ళ్యథబంధనః 26
ఇమానిలింగాని నరేషుబుద్ధిమాన్ నిశామయేతావహి
తో ముమూర్షుషు (పా॥ విభావయేతావహితోసుహృ
న్ముహుః)। క్షణేనభూత్వా హ్యుపయాంతి కానిచిత్ న
చాఫలంలింగ మిహాస్తికించన 27

ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రేచరక ప్రతిసంస్కృతే
ఇంద్రియస్థానే అవాక్శిరసీయమింద్రి
యంనామాష్టమోధ్యాయః

ఏయే భావములచే పూర్వమందనగా వ్యాధికిపూర్వ మందు పరిమళితిని బొందునో అవే భావములచే క్రియతని బొందనట్టి నిష్క్రమించుచున్నట్టి మనుజునకు మరణమును జెప్పవలెను ౨౦. చావసిద్ధముగానుండువాడు, శిరస్సును- మెడకొంకులను- పృష్ఠ వంశమును (వెన్నుపూసను) నిలుపజాలడు, పృష్ఠం = శరీరా పరభాగము. అనివార్యఖ్యాతియభిప్రాయము) తనశరీరభారము ను మోయజాలడు (భారమాత్మనః = తన శరీరము. అనివార్య ఖ్యాతియభిప్రాయము) హానువులను- ముఖస్థమగుపిండమును అనగా అన్నకబళమును భరింపజాలడు (హానువులను భరింప జాలడనగా హనుసంధులు పీడిముఖము వివృతమగునిభావము, ముఖస్థపిండమును భరింపజాలడనగా ముఖము వివృతమగుచే తన్నిష్ఠమగు కబళాదులు వ్యాప్తములగునని భావము ౨౧. చావ సిద్ధముగానున్న వానికి, అతిత్వరితముగా జ్వరముతో గూడినసం తాపము- దప్పి- మూర్ఛ- బలహీనత- సర్వసంధులువీడినట్లుం డుట- ఈ లక్షణములుగలుగును ౨౨. శ్లేష్మజ్వరముతో అనగా స్వల్పశీతయుక్తమగు కఫజ్వరముతోగూడిన యేమనుజునకు గోసర్గమందనగా ప్రాతఃకాలమందు ముఖమునుండి మిక్కుట ముగా చెమటస్రవించునో అట్టివానికి జీవితము దుర్లభము, అనగా వాడు మృతినొందుననిభావము ౨౩ ఆహారము కంఠ మువరకైననుపోకుండుట- నాలుక కంఠమునకుబోవుట అనగా లోనికిముడుచుకొనిపోవుట- శరీరబలమునశించుట- యీలక్ష ణములు గతాయుష్కునకుసంభవించును ౨౪ శిరస్సునుఅతి కష్టముగాకదల్చుట- ముంజేతులనుకదల్పకుండుట- నొసటినుం డివిశేషముగా చెమట స్రవించుట- సమస్తసంధిబంధనములు

పేడినట్లుండుట. ఈలక్షణములు చావసిద్ధముగానున్నవానికి సంభవించును. ౨౭. బుద్ధిమంతుడగువాడు ఈచెప్పినలక్షణములను చావసిద్ధముగా నున్నమనుజులయందు సావధానచిత్తముతో వినగలడు అనగా తెలుసుకొనగలడు. పైశ్లోకోక్తాన్ని లింగములు క్షణమాత్రకాలములోనే బుట్టి రోగినాశ్రయించుచున్నవి. ఇచట ఫలమునివ్వని లింగమనునది లేదు అనగా ప్రతి లింగమూ ఫలమునిచ్చుననుభావము. ౨౮॥

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" కాశీ వెంకటాచలపతి ప్రసాద
శాస్త్రి కృతంబగు "సుషమ" యనెడి చరకీయేంద్రి
యస్థానసప్తమాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము

నవమాధ్యాయము.

మూ. అథాతో యస్యశ్యావ నిమిత్తీయ మింద్రియం వ్యాఖ్యా
స్యామః. 1
ఇతిహ స్మాహ భగవానాత్రేయః 2
యస్యశ్యావే పరిధ్వస్తే హరితే చాపిలోచనే । ఆసన్నో
వ్యాధిరంతాయ జ్ఞేయ స్తస్యవిజానతా 3

టీ। అనంతరమందు ఉక్తానుక్తరిష్ట బోధకాధ్యాయద్వితయానంతరమగు యస్యశ్యావనిమిత్తీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారము."యస్యశ్యావే" ఇత్యాదిగ్రంథోక్తరిష్టమును పురస్కరించి చెప్పబడినదిగనుక యీఅధ్యాయమునకు యస్యశ్యావ నిమిత్తీయమను పేరుగలిగినది. ॥1॥ ఇతిహాస్మేత్యాగమ పద్ధిబోధక వాక్యము. 2. యెవని నేత్రములకు, శ్యావవర్ణముగలుగుట- బైటికి వెడలుట- ఆకుపచ్చనిరంగుగలుగుట. యీలక్షణములు గలుగునో అట్టివానిని ఆ ఉపద్రవయుక్తమగు వ్యాధి నశింపజేయును. 3.

మూ. నిస్సంజ్ఞః పరిశుష్కాస్యః సమ్మూఢో [సంవిద్ధో] వ్యాధి
భిశ్చయః । ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వా తంధీరః పరివర్జ
యేత్. 4

హారిద్రాస్సిరాయస్య [illegible] సంవృతాః |
[illegible] పిడకా[illegible]స్తే | 5
[illegible] | బలంచ
హీయతే యస్య [illegible] సితి 6
అంనాభితా [illegible] నం [illegible] చ | అనా
హా[illegible] తాయ [illegible] 7
[illegible] తద్వదేః | గుల్మ
[illegible] రాజ [illegible] యోనరః 8
[illegible] బలమాంసక్షయేసతి | అన్యేష్వ
పిడకా[illegible] వర్జయేత్ 9
[illegible] సుగతో నరః | పరి
[illegible] 10
[illegible] చ | ఉరసశ్చ
[illegible] త్వాత్ యోనరోన సజీవతి॥
[[illegible] త్వాదాస్యకంఠయోః |
ఉరసశ్చ విబాధత్వాత్ యోనరోన సజీవతి] 11
[illegible] బాలవక్త్రయోః | రోగవ్య
ధియుక్తేన దృష్ట్వామరణ మాదిశేత్ ॥ 12
[illegible] |
శస్త్రచానధిగచ్ఛంతంబుద్ధిమాన్ పరివర్జయేత్. 13

టీ. స్మృతితప్పుట - నోరెండుట - అనేక ఉపద్రవముల తో కూడియుండుట - ఈలక్షణములు గలరోగిని వైద్యుడు విడువవలెను. ౮. యెవనికి సిరలు ఆకుపచ్చవర్ణమును బొందుట

రోమకూపములు మూసికొని పోవుట అనగా చమటపట్టకుండుట- పులుపురసము నందు దక్షిణముగా కోరిక గలుగుట- యీలక్షణములు గలుగునో వాడు పిత్తముచే మృతినొందును. ౫. యెవనికి కరపాదాదులు శోథాయుక్తములై శరీరము కృశించుట బలమునశించుట, యీలక్షణములు గలుగునో వాడు రాజయక్ష్మచే మృతినొందును. ౬. భుజశిరస్సులు తాపమునొందుట- ఎక్కిళ్లు, రక్తవమనము, ఆనాహము, పార్శ్వములయందుశూల యీలక్షణములుగల శోషరోగి మృతినొందును. ౭. కేవలవాతవ్యాధి, అపస్మారము, కుష్ఠరోగము, శోఫ [పా॥ రక్తవ్యాధి,] ఉదరరోగము, గుల్మరోగము, మధుమేహము, క్షయరోగము, ౮. యీ రోగములుగలవారు క్షీణించిన బలమాంసములుగలవారైనచో వారికి చికిత్స జేయకూడదు. ఇతరరోగములయందుగూడ బలమాంసములు క్షీణించినచో చికిత్స చేయరాదు. ౯. విరేచనముచే హరించబడిన ఆనాహరోగము గలవానికి దప్పి-తిరుగా కడుపుబ్బరింపుకలిగినచో వాడు ప్రేతతుల్యుడని యెరుంగవలెను. ౧౦. కంఠము ముఖము ఉరోభాగము ఇవియెండిపోవుటచే యెవడు పానాన్నద్రవ్యమును దాగుటకు శక్తిలేనివాడగునో వాడు జీవింపనేరడు (పా॥ ఉరోభాగము నిరోధింపబడుటవల్ల అని అధికార్థముగలదు. ౧౧. రోగికి హీనస్వరముగలుగుట, బలవర్ణములు నశించుట, అయుక్తమగు మార్గముచే రోగమువృద్ధిజెందుట, యీలక్షణములను జూచి వైద్యుడు మృత్యువును నిశ్చయించవలెను. ౧౨. ఊర్ధ్వశ్వాస [ఎగఊపిరి] శరీరము చల్లబడుట, గజ్జలయందు శూల

బుట్టుట, యేయుపచారమువల్లనైనను సుఖము నొందకుంచుట యీలక్షణములుగల రోగిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు విడువవలెను. ౧౩.

మూ॥ అపస్వరంభాషమాణం ప్రాప్తంమరణమాత్మనః। శ్రోతారం చాప్యశబ్దస్యదూరతః పరివర్జయేత్. 14
యంనరం సహసారోగో దుర్బలం పరిముంచతి। సంశయప్రాప్తమాత్రేయో జీవితంతస్యమన్యతే 15
అథచేత్ జ్ఞాతయస్తస్యయాచేరన్ ప్రణిపాతతః। రసేనాద్యాదితి బ్రూయాత్ నాస్య కుర్యాద్విశోధనం 16
మాసేనచేన్నదృశ్యేత విశేషస్తస్యశోభనః। రసైశ్చాన్నైశ్చబహువిధైః దుర్లభం తస్యజీవితం 17
నిష్ఠ్యూతంచ పురీషంచ రేతశ్చాంభసిమజ్జతి। యస్యతన్యాయుషః ప్రాప్తమంతమాహుర్మనీషిణః 18

టీ॥ చచ్చిపోవుచున్నాను చచ్చిపోవుచున్నాను అని వికృతస్వరముతో పలుకుట, శబ్దమునువినెడి శక్తి నశించుట యీ లక్షణములుగలవానిని దూరముగా విడువవలెను ౧౪. బలహీనుడగు యేమనుజుని రోగము హఠాత్తుగా వదలునో యట్టివాని జీవితము ఉండునా లేక నశించునా యనెడి సంశయము నొందునని ఆత్రేయుడు తలచుచున్నాడు ౧౫-అట్టి సంశయప్రాప్తజీవితముగల రోగియొక్క బంధువులుసాష్టాంగ నమస్కారపూర్వకముగా యాచించినచో వైద్యుడు, రోగికిరస సేవచేయించవలయునని చెప్పవలెను, గానిశోధనక్రియను జేయించ౦జనదు. ౧౬. అట్టిరోగికిమాసకాలమువరకును నానావిధము

ఉపదంశాదివలనే సంభవించెనని యనుకొనరాదన్యములో జీవి తము దుర్లభము అనగా వాసులేకుండుట "శ్లోకాంతరంచే" త్యాదివిస్తరముగ జెప్పినవిధమ ("యానవం" ఇత్యాదివిస్తరమును చూచి) "సంశయపాప్తమాత్రేయ" ఇత్యాదివచనముచే సూచిస్తున్న ఆ యుతముగాక ఇచట సూక్ష్మముగనూచ్చి ఆత్రేయునకు సంశయములు లేవని కొందరు జెప్పుచున్నారు. ఆవిషయములో; అవిష్టము కు సంగణమ్స్ఫోచారిత్రము లేదనిఆచార్యుడు (చరకుడు) ప్రయత్నపూర్వకముగా జెప్పియున్నాడు, మేము గూడ దానికి ప్రతివాదించి వేయుంటిమి. ఇంతేగాక సంక్షేపించిన సర్వసంశయములుగల ఆత్రేయునకు సంశయము గూడ లేదు. అందుచే, శిష్యజ్ఞానాభివృద్ధికొరకు ఆచార్యుడు సంశయమును జూపి అట్లనే నిర్ణయమును గూడ జూపుచున్నాడు; యెట్లన:— "దృష్ట్వాప్రమేహం మధురం సపిచ్ఛం మధూపమంస్యాత్ ద్వివిధోవిచార." (మధురసము - పిచ్ఛిలము - తేనెతోతుల్యమగు రంగు యీలక్షణములుగల ప్రమేహమునుజూచి నానాప్రకారములగు విచారము గలుగుచున్నది) ఇత్యాదివిషయములలో సంశయమునుజూపి పిమ్మట నిర్ణయమును జూపినాడు అట్లనే ఇచట గూడా; బలహీనునకు రోగము విడుచుట విషయములో దిష్టము వికల్పముగా సంభవించును; (యేమన:—) అనేకవిధములచేతనూ సంతర్పణక్రియవలన వ్యాధినశించుట వికల్పముగా సంభవించును, అనెడియీరెండువాక్యములచే సంశయముగలుగుచున్నది [యెట్లన:— దుర్బలుడగు రోగిని రోగము విడుచుట దిష్టమనెడి సిద్ధాంతవాక్యములో; రోగిదుర్బలుడుగాన దుర్బలునకు సంతర్పణక్రియ యుక్తమగుటచే యట్టిక్రియవలన రోగము నశించుట

సంభవము గనుక అట్లనశించుటరిష్టముకాదు గాపునసంతర్పణక్రి
యచేసినచో రిష్టము కలుగనుండునేమో యని నదిసంశయము,
ఇట్టిసంశయమునుబుట్టించి "అథచేత్ జాతయః" ఇత్యాదిశ్లోక
ద్వయముచే సంశయమునుదీర్చుచున్నాడు. యెట్లనః—యే
దుర్బలునకు మాంసకాలముపరకూ మాంసరసాదులను సేవింపిన
నూపుష్టిమొదలగుశుభలక్షణములు కానరాకుండునో అట్టిదుర్బ
లునకు వారిధివిడిచిపెట్టుట రిష్టలక్షణమని సంశయమునుదీర్చుచు
న్నాడు] ఇందువల్లరిష్టమనెడిపక్షమున కారణమవశ్యముగా సంభ
వించును గనుక రిష్టమునకు కారణావ్యభిచారిత్వముసిద్ధమగుచున్న
ది ||౧౭-౧౮|| యెవనియొక్క, నిష్ఠ్యూతము అనగా ఉమ్మి-మలము
రేతస్సు-అనునవినీటియందుమునుగునో ఆట్టివాడు జీవించడు.౧౯

—◆నిష్ఠ్యూతరిష్టము- శంఖకవ్యాధిమొదలగువాటిని
జెప్పుచున్నాడు ◆—

మూ. నిష్ఠ్యూతే యస్య దృశ్యేత వర్ణా బహువిధాః పృథక్। తచ్చ
సీదత్యప్సు ప్రాప్య న స జీవితుమర్హతి 19
పిత్తమూష్మాణమన్వేతి యస్య శంఖౌ ప్రపద్య వా।
స రోగశ్శంఖకో నామ్నా త్రిరాత్రాద్ధంతి జీవితం 20
సఫేనం రుధిరం యస్య ముహురాస్యాత్ ప్రసిచ్యతే।
శూలైశ్చ తుద్యతే కుక్షిః ప్రత్యాఖ్యేయః స తాదృశః 21
బలమాంసక్షయస్తీవ్రో రోగవృద్ధిరరోచకః। యస్యా
తురస్య లక్ష్యంతే త్రీన్ పక్షాన్ న స జీవతి 22
విజ్ఞానాని మనుష్యాణాం మరణే ప్రత్యుపస్థితే। భవంత్యేతా

[illegible] కర్షేత్ అన్యాస్యేవ [illegible] 23
తాని [illegible] లక్ష్యంతే [illegible] సర్వాణ్యమానవః [illegible]
[illegible] తస్మాత్ [illegible]. 24

ఇతి అగ్నివేశకృతే తంత్రే చరకప్రతిసంస్కృతే [illegible]
[illegible] నవమోధ్యాయః॥

శ్లో॥ మోహ [illegible] (కొన్ని) నానావర్ణము
లుగలిగి [illegible] నీ [illegible] సేరకు యాపేక్షను.
[illegible] విధి [illegible] కుటచే ప్రాణోక్తకష్టము కలిగినట్టి
[illegible] ॥౧౯॥ పిత్తము [illegible] గూడి [illegible] లను [కణతిల
ను వ్యాపించినచో ఆరోగ్యమునకు [illegible] మని పేరు యిది మూ
[illegible] జులలో మనుజుని జంపును. యీరోగము సూత్ర,స్థాన
ములో జెప్పబడినది అయినను మరణసూచకములచే తిరిగా
యిచట జెప్పబడినది॥౨౦॥. [illegible] తో గూడినరక్తము మాటి
మాటికి నోటనుండివచ్చుచుండుట- కుక్షియందుశూలచే పీడగ
లుగుట- యీలక్షణములుగల వానినివిడువవలెను ॥౨౧॥
బలము మాంసము యుక్షీణించుట- తీవ్రముగారోగము వృద్ధి
నొందుట- అరోచకము- యీలక్షణములుగలవాడు మూడు
పక్షములకాలముకంటె అధికముగాజీవించడు ॥౨౨॥ మనుజు
నకు మరణముసమీపించినప్పుడు నేత్రవికారాది విజ్ఞానములు
అనగాలక్షణములుగలుగును; అప్పుడువీటినిన్నీ యిట్టియితర లక్ష
ణములనున్నూ గమనించవలెను ।౨౩॥ ఆలక్షణములన్ని యూ

నశించెడి యొకే పురుషునాశ్రయించవు గావున నానాపురుషుల యందువాటిని గమనించవలెను ॥ ౧౪॥

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" రాణీ వెంకటాచలపతిప్రసాద
శాస్త్రికృతమగు సప్తము యనెడిచరకేంద్రియ
స్థాన సప్తమాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానం

దశమాధ్యాయము

మూ॥ అథాతస్సద్యో మరణీయమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః 1
ఇతిహస్మాహ భగవానాత్రేయః 2
సద్యస్త్రీత్యాణి లింగాని లక్షణాని పృథక్ పృథక్
అగ్నివేశ! ప్రవక్ష్యామి సంస్పృష్టో యైర్నజీవతి 3
వాతాష్ఠీలాసుసంవృత్తాతీవ్రా దారుణాహ్యాది । తృష్ణ
యాభిపరీతస్య సద్యోముష్ణాతిజీవితం 4
పిండికేశిథిలీకృత్య జిహ్వాంకృత్వా చనాసికాం। వాయు
స్కంధేవిచరన్ సద్యోముష్ణాతి జీవితం 5
భ్రూకాయస్యచ్యుతే స్థానాత్ అంతర్దాహశ్చదారుణః
తస్యహిక్కాకరోరోగః సద్యోముష్ణాతిజీవితం 6
క్షీణశోణిత మాంసస్య వాయు రూర్ధ్వగతిశ్చరన్ ఉభే
మన్యే సమాయస్య సద్యోముష్ణాతిజీవితం 7

టీ॥ అనంతరమందు అనగా వ్యవహితమరణ ప్రతిపా
దకారిష్ట కథనానంతరమందు ఆకారణమునుబట్టి ప్రత్యాసన్న
మరణబోధకమగు సద్యోమరణీయేంద్రియమును జెప్పుచున్నా
రము. ఇచట సద్యశ్శబ్దమునకు కొందరు యేడురోజులనియు మరి
కొందరు మూడురోజులనియు అర్థమును జెప్పుచున్నారు, ౧.

ఇతిహాస్మేతి అనగమృత్యుబోధకవాక్యము. ౧. అగ్నివేశుడా! అప్పుడే శరీరము విడిచిపోవుటకు సిద్ధముగానున్న ప్రాణములను ఓర్చుచున్నట్టి అనగా ప్రాణములు పోవుటకు వాటిని స్వయముగా నశింపచేయుకొనుటకు కష్టములేక వాటిబాధనోర్చుచున్న వాడువలెనే యున్నట్టి అనగా సాధ్యసిద్ధముగానున్నట్టి రోగియొక్క వేరువేరు లక్షణములను అనగా యేలక్షణములు కలిగినవో వానిజూచి జీవించలేనట్టి అట్టిలక్షణములను జెప్పుచున్నాను. ౨. గుండెకు మోకృతిగలిగి భయంకరముగానున్నట్టి వాతాష్ఠీలను (బొమ్మరాయివలె నాభికి అధోభాగము మొదలగు ప్రదేశములయందు బుట్టెడి గ్రంధివిశేషము) హృదయము నందు బుట్టుట-తీవ్రముగునొప్పి గలుగుట- యీ లక్షణములుగల రోగి వెంటనే మరణించును. ౩. జంఘములను [పిక్కలను] శిథిలములుగాజేయుచూ, నాసికను వక్రముగా జేయుచూ శరీరమందు సంచరించెడి వాతము వెంటనే రోగిని జంపును. ౪. మెడనికి కనబొమ్మలు స్వస్థానమునుండిజారుట- తీవ్రమగు అంతర్దాహము- హిక్క (ఎక్కిళ్లు) యీ లక్షణములు గలుగునో వాడు వెంటనే మరణించును. ౫. క్షీణించిన రక్తమాంసములుగలవానికి మన్యలను అయాసపెట్టుచూ (మన్యలను అధికగతిగలవాట్లనుగా జేయుచూ) ఊర్ధ్వగతిగలదై సంచరించెడి వాతము వెంటనే ప్రాణములను నశింపజేయును. ౬.

మూ॥ గుదంనాభించాంతరేణ గృహ్ణాతి సహసానిలః కృశస్య వంక్షణౌగృహ్ణాతి సద్యోముష్ణాతి జీవితం ౭
వితత్య పర్శుకాగ్రాణి గృహీత్వోరశ్చ మారుతః స్తిమి

తస్యాయతానస్థస్య నద్యో [illegible] జీవితం 9
హృదయంచ గుదంచైవ [illegible] మారుతో బలీ
దుర్బలస్య [illegible] సద్యో [illegible] జీవితం 10
[illegible] పార్శ్వే [illegible] మారుతో బలీ [illegible]
సంసంజనయుక్ [illegible] సద్యో [illegible] జీవితం 11
నాభిం మూత్రం వస్తిశ్చ [illegible]
ప్రచ్ఛిన్నం [illegible] సద్యో [illegible] జీవితం 12
[illegible]
[illegible] తృష్ణాంచ సద్యః ప్రాణాన్ జహాతి సః 13
[illegible] మారుతో [illegible] యస్య [illegible]
[illegible] తృష్ణాంచ సద్యో [illegible] జీవితం 14
శరీరం శోషితం యస్య వాతో [illegible] దేహినః। [illegible]
[illegible] తృష్ణాంచ సద్యో జహ్యాత్ స జీవితం 15
ఆమాశయ (పక్వాశయ) సముత్థానా [illegible] స్యాత్
పరికర్తికా। తృష్ణాగుద [illegible] సద్యోజహ్యాత్
సజీవితం 16

టీ॥ వాతము, [illegible] వానియొక్క గుదము - నాభి వీటి మధ్యభాగమునన్నా, గజ్జలనన్నా పీడించి ప్రాణములను హరించును. ౧౦. వాతము, రెప్పపాటులేకుండా చూచుచున్నట్టి రోగియొక్క ప్రక్కయెముకలు అగ్రిములను వ్యాపించి ఉరోభాగమును పీడించి వెంటనే ప్రాణములను హరించును ౧౧. బలాఢ్యమగు వాతము, దుర్బలుడగు రోగియొక్క గుదము - హృదయము వీటిని నాక్రమించి పీడించి వెంటనే ప్రాణములను

హరించును. ౧౦. బలవంతమగు వాతము, రోగియొక్క గుదము గజ్జలు వీటి నాక్రమించి శ్వాసను బుట్టించి వెంటనే ప్రాణములను హరించును. ౧౧. రోగియొక్క నాభి- మూత్రము- వస్తి శీర్షము (అనగా మూత్రపుసంచియొక్క ఊర్ధ్వభాగము) మలము వీటిని వాత మాక్రమించి ప్రచ్ఛిన్నమగు శూలను [అనగా కత్తితో శరీరభాగమును నరుకుచున్నట్లు బాధను కలిగించెడి శూలను] బుట్టించి వెంటనే ప్రాణములను హరించును. ౧౨. యెవనికి వాతశూలలచే గజ్జలు పగులగొట్టబడినట్లుండుట మలము కొద్ది కొద్దిగా వెడలుచుండుట -దప్పి- యీ లక్షణములు గలవాడు వెంటనే మృతినొందును. ౧౩. శరీరమంతయూ కేవల వాతముచే కూడి కుదుకుట- కొద్ది కొద్దిగా మలము వెడలుచుండుట- దప్పి యీ లక్షణములుగలవాడు వెంటనే మరణించును. ౧౪. శరీరమంతయూ వాతశోఫ వ్యాపించియుండుట కొద్ది కొద్దిగా మలము వెడలుట- దప్పి- యీ లక్షణములుగలవాడు వెంటనే మృతినొందును. ౧౫. ఆమాశయమందు (పా॥ పక్వాశయమందు) పరికర్తిక (అనగా కత్తెరతో కత్తిరించినట్లుండెడి బాధ) కలుగుట - దప్పి- భయంకరమగు గుదగ్రహము అనగా గుదద్వారము నిరోధింపబడుట యిట్టి లక్షణములుగలవాడు వెంటనే మరణించును. ౧౬.

మూ॥ పక్వాశయమధిష్ఠాయ హత్వా సంజ్ఞాం చ మారుతః। కంఠే
ఘుర్ఘురకం కృత్వా సద్యో హరతి జీవితం 17

దంతాః కర్దమదిగ్ధాభాః ముఖం చూర్ణక సన్నిభం। సిప్రా
యంతే చగాత్రాణిలింగం సద్యోమరిష్యతః 18

తృష్ణాశ్వాసశిరోరోగమోహదౌర్బల్యకూజనైః।
స్పృష్టః ప్రాణాన్ జహాత్యాశు శకృద్భేదేన చాతురః ॥19
[illegible] [illegible] స్నాయుర్నవబుధ్యతే [illegible]
మర్త్యానాం [illegible] బుధ్యతే 20

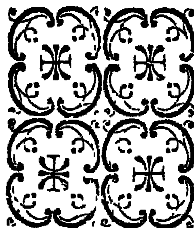
[illegible] వేగక్షతే [illegible]

[illegible] నాసా [illegible] మోహాద్యయః॥

టీ॥ వాతము, పక్వాశయమును ఆశ్రయించి, [illegible] కంఠమునందు ఘుర్ఘురశబ్దమును కలిగించి, (ఘుర్ఘురశబ్దమనగా కంఠమునందు శ్లేష్మతో గూడిన కఫముచేసిన [illegible] దేలుదేరును) వెంటనే రోగి నిజాంగములు [illegible] పొడిబారి [illegible] గూడియున్నట్లు పాలిపట్టియుండుట— ముఖము సన్నముగా తెల్లగా పాలిపోవుట— శరీరావయవములు సిప్రానదివలె చెమటలను గ్రక్కుచుండుట (అనగా శరీరమునుండి చెమట, నదీప్రవాహమువలె బయలువెడలుట; ఇచట చరకుడు సిప్రానదీ స్మరణజేయుటచే, సామాన్యముగా లోకములో యేనదీతీరవాసులా నదీస్మరణను తప్పువాడుకవచనములందు జేయుదురు కావున చరకుడు సిప్రానదీప్రాంతీయుడని తెర్కించవచ్చును, అయినను యితరాధారములను గూడ గమనించవలెను లేక; ధాతువులకనేకార్థములున్నవిగాన "సిప్రాయంతె" అనగా శైథిల్యమును బొందుచున్నవి అనికూడ అర్థముజెప్పవచ్చును) యీలక్షణములుగలవాడు వెంటనే మృతినొందును ॥౧౮॥ దప్పి— శ్వాస— శిరస్సునందు పోటు— మోహము— బలహీనత— మూలుగుట— కొద్దికొద్దిగా

మలము వెడలుచుండుట:- యీలక్షణములుగల రోగి వెంటనే మరణించును||౧౯|| యీచెప్పినలక్షణములను యేవైద్యుడు లెస్సగా గుర్తించునో వాడు గనుక జుల మృత్యువునున్నూ జీవితమునున్నూ తెలిసినవాడగును అనగా యీ రిష్టలక్షణములు కనపించిన చో రోగి చచ్చుననియు లేనిచో రోగి జీవించుననియు తెలుసుకొనగలడు ||౨౦||

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" రాణీ వెంకటాచలపతి ప్రసాద శాస్త్రికృతమగు "సుషమ" యనెడి చరకీయేంద్రియస్థాన దశమాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను||

ఇంద్రియస్థానము

ఏకాదశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతోఽణుజ్యోతీయమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః 1
ఇతిహస్మాహ భగవానాత్రేయః 2
అణుజ్యోతిరనేకాగ్రో దుశ్ఛాయో దుర్మనాస్సదా। రతిం
నలభతే యాతి పరలోకం సమాంతరః 3

టీ॥ అనంతరము అనగా సద్యఃకాలనియత రిష్టమును జెప్పినపిదప కాలవిశేషనియత రిష్టబోధకమగు అణుజ్యోతీయ మనెడి అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారము. ఇచట అణుజ్యోతి అనుపదమునకు యథాశ్రుతయోగము అనగా అల్పమగు నిప్పనియోగము అని అర్థము చెప్పరాదు, సంజ్ఞార్థమును అనుకరించవలెను, జ్యోతిస్సు అనగా జఠరాగ్ని అని సంజ్ఞార్థము గనుక అణుజ్యోతిరి అనగా మందాగ్ని, అల్పాగ్ని మొదలుగాగల వాటిని అధికరించి చెప్పిన అధ్యాయముగాన యీ అధ్యాయమునకు అణుజ్యోతీయమను పేరు గలిగినది॥౧॥ ఇతిహస్మేతి ఆగమశుద్ధిబోధకవాక్యము ॥౨॥ మందాగ్ని- వ్యాకులచిత్తము- చెడిపోయిన శరీరకాంతి- మనోదౌర్బల్యము- యీలక్షణములు గలవాడు సుఖమును బొందజాలక సంవత్సరమధ్యముననే మృతి నొందును॥3॥

— బల్యగ్రహణ, అరుంధతీదర్శన,శోభోపచయాది రూపరిష్టములను జెప్పుచున్నారు.

మూ॥ బలింబలిభుజోయస్య ప్రణీతంనోప భుంజతే లోకాంత
రగతఃపిండం భుంక్తేసంవత్సరేణసః 4
సప్తర్షీణాం సమీపస్థాం యోన పశ్యత్యరుంధతీం। సంవ
త్సరాంతేజంతుస్సస్సంపశ్యతిమహత్తమః 5
విశ్రుత్యాపినిమిత్తంయః శోభామువచయాంవనం। పాప్నో
త్యత్రోవావిభ్రంశం సమాంతంనసజీవతి 6

టీ॥ యెవనిచేవిధిపూర్వకముగా యివ్వబడిన బలినికాకు లంతైన భుంజనో అట్టివాడు సంవత్సరములో మృతినొందును ౪. సప్తర్షిమండలమునకు సమీపమందున్న అరుంధతీనక్షత్రము యెవనికికానరాదో అట్టిరోగిసంవత్సరములోమహత్తమనస్సను అనగా మృతిరూపమగు గొప్పతమస్సును పొందును ॥౫॥ విశ్రుతిచేతిగాని అనగా ప్రసిద్ధములగుధనాగమనాది కారణము లేకుండాగాని, నిమిత్తములేకుండా అనగా ధనాగమనాదిసూచకమగు శరీరమందలి సాముద్రికలక్షణములు లేకుండాగాని, యేపురుషుండు, శరీరశోభను- శరీరవృద్ధిని- ధనమును- పొందునో లేక వీటికి వ్యత్యాసముగు అనగా శరీరశోభనశించుట- శరీరముకృశించుట- ధనమునశించుట-వీటినిపొందునో అట్టివాడు సంవత్సరములోపలనే మృతినొందును. అనిమిత్తముగాగలిగెడి ధనాద్యుపచయమురిష్టజనకమని ప్రథమాధ్యాయమునందే జెప్పబడినది ॥౬॥

—♦ భక్త్యాది నాశహేతువిష్టమును జెప్పుచున్నాడు.♦ —

మూ॥ భక్తిశ్శీలం స్మృతిస్త్యాగో బుద్ధిర్బలమహేతుకం। షడేతాని నివర్తంతే షడ్భిర్మాసైర్మరిష్యత 7

టీ॥భక్తి- మంచిస్వభావము- జ్ఞాపకశక్తి- దాతృత్వము- సద్బుద్ధి- శరీరబలము- యీఆరున్నూ నిష్కారణముగా యెవనికి నశించునో వాడు. ఆరుమాసములలో మృతినొందును॥ భక్త్యాది నాశనిర్దేశముచేతనే ఆరువేసంఖ్యఉపలబ్ధమగుచుండగా "షట్" అని వేరుగా చెప్పుటచే యీభక్త్యాదులారున్నూ సమిష్టిగానాశమునుపొందినప్పుడే రిష్టమగునని తాత్పర్యము॥౭॥

—♦ ధమనులు, వక్రరేఖలు, బంధుద్వేషము మొదలగువాటిని గూర్చినరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ ధమనీనాను పూర్వాణాంజాలమత్యర్థశోభనం। లలాటే దృశ్యతే యస్యషణ్మాసాన్నసజీవతి 8
లేఖాభిశ్చంద్రవక్రాభిర్లలాట ముపచీయతే। యస్యతస్యాయుషష్షడ్భిర్మాసైరంతంసమాదిశేత్ 9
శరీరకంపస్సంమోహోగతిర్వచనమేవచ। మత్తస్యేవోపలభ్యంతే యస్యమాసంనజీవతి 10
రేతోమూత్రపురీషాణి యస్యమజ్జంతిచాంభసి। సమాసాత్ స్వజనద్వేష్టామృత్యువాదిణిమజ్జతి :1

టీ॥పూర్వముండలేనట్టి ధమనులయొక్క అతిసుందరమగు

జాలము (వల) యెవనిలలాటమందుకనబడునో వాడుఆరుమాసము లతిక్రమింపక మును మరణించును ||౮|| యెవనిలలాటమున్బాలచంద్రునివలె వంకరయైన రేఖలచే వ్యాప్తమగునో వానికాయుష్యమారుమాసములతో సమాప్తమగునని చెప్పవలెను ||౯|| శరీరము పెణకుట- వ్యామోహము- గమనము- వాక్కు- అనునవి మత్తుడగువానికివలెనే యెవనికిసంభవించునో వాడు మాసకాలములో మృతినొందును ||౧౦|| తన బంధువులతో ద్వేషించెడియేమనుజునియొక్క, రేతస్సు- మూత్రము- మలము- అను నవినీటియందు మునుగునో వాడు మాసకాలములో మృతినొందును|| "రేతః" ఇత్యాదిరిష్టము "విణ్మూత్రంచపురీషంచ" ఇత్యాదిగ్రంథముచే (౯అ. ౧౮శ్లో.) చెప్పబడియే యున్నది. అయిననూయిచట సమాసమునందుండుటచే రేతస్సు మొదలగువాటిసముదాయ మజ్జనము స్వజనద్వేషము కలిగిన వ్యాధిమారకమగునని భావము|| ౧౧||

—♦హస్తపాదాది శోషరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ హస్తపాదం ముఖంచోభే విశేషాద్యస్యశుష్యతః। శుష్యే
తేవావినాదాహాత్ సచమాసంనజీవతి 12

—♦నీలరాజీరూప రిష్టమును జెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ లలాటేమూర్ధ్నివస్తౌచనీలా యస్యప్రకాశతే। రాజీ
బాలేందుకుటిలాన సజీవితుమర్హతి 13

—♦ మనూంకారిష్టములను జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ ప్రియాశ్యంతికే కామఫానా నశ్యగాత్రేశ్య సూతకాః। పత్న్య
దాన్నవ విశ్వ్యంతినదీ రాత్ర్య విశ్వ్యతి 14

—♦ గ్రీవావమర్దాదిరిష్టములను జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ గ్రీవావమర్దో బలహాని సర్వ్వేష్వంగేషు చేవహి। బిభ్రాన్ష
స్వగర్భపాకశ్చ యస్య తిక్ష్వంతిమాసికేత్ 15

—♦సంభ్రమాదిరిష్టములను జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ సంభ్రమోఽతి ప్రలాపోఽతి భేదోఽస్థ్నామతిదారుణః
(పా॥ పర్వభేదశ్చదారుణః)। కాలపాకపరీతస్య త్రయ
మేతత్ప్రవర్తతే 16

—♦ప్రమోహ- కేశలుంఛనాదిరూపరిష్టమును
జెప్పుచున్నారు ♦—

మూ॥ ప్రముహ్యాలుంఛయేత్ (పా॥ ప్రముహ్యాన్ సంచయేత్)
కేశాన్ పరిగృహ్ణాత్యతీవచ। నరస్స్వస్థవదాహారసంబలః
కాలచోదితః 17

టీ॥ హస్తపాదములు- ముఖము అను యీ రెండునున్నా
శోషించుట- లేక హస్తపాదములుగాని ముఖముగాని తాపము
లేకుండా శోషించుట- ఇట్టిలక్షణములుగలవాడు మాసకాలము

లోగామతినొందును "ఇచట" ఉజే|అనువచనము ముఖము నుండి హస్తాదులకు వ్యాపించెడిశోపను సూచించుచున్నది ||౧౨|| వానికి,లలాటమందు- కేంస్సునందు- పాశ్వకమునందు- బాలచంద్రునివలె వక్రముగను నీలవర్ణముగను యుండెడి రేఖ బుట్టనో అట్టివాడు మృతినొందును| ౧౩|| వానిదేహమంను పగడపుగుటికలవలె మశూచికవ్రణాక్కులు బుట్టి త్వరలోనే నశించునో అట్టివాడు త్వరలోనేమృతినొందును||౧౪||బలీయమగు కంఠమందలిపీడ,నాలుకయందువావు,గుదము,ముఖము,గొంతెకవీటిరియుక్క పాకము. యీలక్షణములుగలవాడుమృతినొందునని చెప్పవలెను||౧౫|| అతిసంభ్రమము-అతిప్రలాపము-యెముకలు విరిగినట్లు భయంకరమగుపీడ (పా||భయంకరమగుపర్వభేదము) యీమూడున్ను చావకిద్ధముగా నున్నవానికి సంభవించును ||౧౬|| మోహమునొందుట-తలవెండ్రుకలను త్రెంపుకొనుట-ర (పా|| తలవెండ్రుకలనుపోగుజేసుకొనుట) స్వస్థునివలెఅహారమునుతినుట- అట్లుతినిననూబలహీనుడుగానుండుట-యీలక్షణములుగలవాడుమరణించును ||౧౭||

—♦దృష్టిని పయుకరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ సమీపేచక్షుషోః కృత్వామృగయేతాంగుళీకరః| స్మయతె పిచకాలాంధ ఊర్ధ్వగానిమిషేక్షణః 18

శయనాదాసనాదంగాత్ కాష్టాత్కుడ్యాదథాపివా అసన్మృగయతెకించిత్ సమూఢ్యాకాలచోదితః 19

టీ॥ రెప్పపాటులేసి ఊర్ధ్వదృష్టిగలదోగి, ఉంగరముతో

సూచీనచేతను తినసేరెమునటకు నిరాకరించుచున్నపురుషుని చూచు చూడకూడదా మృత్యువుచే ఆక్రమింపబడినవాడని యెరుగ నగునని వైదక శాస్త్రభావము. దానినిబట్టియే గ్రహించి జేసినచో ఆశ్చర్య మునొందును. అనగా యిట్టి క్రియలు లుగలవాడు మరణించునని భావము ॥౧౯॥ కరచరణము ... సములు ... కృష్ణోదర ములు ... మొదలగువానిచే అనగా వాటిచేత, వేదనయొక లేకుండానే యాదృచ్ఛికముగ మృత్యువుచేమోహము నొందుచున్నవానిని వైద్యుడు గాంచినచో, అనగా ఇట్టి వైద్యుడు పరిగణించునని భావము ॥౧౯॥

—♦అనిమిత్తహర్ష— శీతపాదాదిరిష్టము ను జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ అహస్మాద్ధర్షసీదమానాన్ ప్రలేపి ...శనచ్ఛిదా। శీతపా దకరోచ్ఛ్వాసో యో నరో న స జీవతి 20

—♦దృగ్భ్రమరూపారిష్టమును జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ ఆత్మానం తన్ ... ష్ఠం స్వజనం జనమేవ వా। సమో మోహావృతమనా పశ్యన్నపి న పశ్యతి 21

—♦ఇంద్రియార్థాయోగాది రూపారిష్టమును జెప్పు చున్నారు ♦—

మూ॥ అయోగమతియోగం వా శరీరే మతిమాన్ భిషక్ ఖాదీ నాం యుగపద్దృష్ట్వా భేషజం నావచారయేత్ 22

టీ॥ సప్పుటకుతగినంతకారణములేక యొకప్పుడు, మోహా

మునొంపుట, పెదవులనుమాటిమాటికి నాకుచుండుట, పాద
ములు-హస్తములు-నిశ్శ్వాసవాయువులు- యివిచల్లగానుండుట,
యీలక్షణములుగలవాడు మరణించును. ౨౦. మహామో
ముచే అనగా మరణకాలమందు బుద్ధిమోహముచే ఆవరింప
బడినమనస్సుగలరోగి, సమీపమందున్న బంధుజనమునుగాని
జనసామాన్యమునుగాని దూరమందున్న వానినిఁ దెలియుచున.
కండ్లతో చూచుచున్న వస్తువును గ్రహించలేకుండును, అనగా
యిట్టిలక్షణములుగలవాడు మరణించునని భావము. ౨౧. రోగి
శరీరమందు ఖాదికార్యములగు శ్రోత్రాదీంద్రియము లోకవ్య
వహారముగా అయోగమును (గ్రహించతగినవిషయమును గ్రహించలే
కుండుట) గానిఅతియోగమునుగానిబొందినచో అట్టిరోగికి వైద్యు
డుచికిత్సచేయగూడదు అనగా ఆరోగిమరణించునని భావము ౨౨॥

—•రోగప్రవృద్ధి-మనోబలక్షయాదిరూపరిష్టమును
జెప్పుచున్నాడు.•—

మూ॥ అతిప్రవృద్ధ్యా రోగాణాం మనసశ్చ బలక్షయాత్। నాస
మత్సృజతి క్షిప్రం శరీరీ దేహసంజ్ఞకం 23

—• వర్ణ-స్వర-అగ్ని నాశాదిరూప రిష్టమును
జెప్పుచున్నాడు.•—

మూ॥ వర్ణస్వరా వహ్నిబలం వాగింద్రియమనోబలం। హీయతే
సుక్ష యెన్ద్రాని త్యాభవతి వా న వా 24

టీ॥ రోగములు మిక్కుటముగా వృద్ధిజెందుటచేతను
న్ను మనోబలమున్ను చకారముచే శరీరబలమున్ను నశించుట

చేతనమన్నా జీవాత్మ తనదు గృహమువలె వాసయోగ్యముగా నున్న శరీరమును అతిత్వరగా విడిచిపెట్టును ॥ ౨౩ ॥ ప్రాణములు నశించుసమయమున, శరీరకాంతి- కంఠస్వరము- జఠరాగ్ని బలము- వాగ్బలము- ఇంద్రియబలము- మనోబలము-ఇవినశించును, నిద్రాపత్రపునుగాభయించును, లేక భ్రాంతిగాఁ బ్రవర్తించును ॥ ౨౪ ॥

—♦ భిషగ్భేషజాదిద్వేషరూపారిష్టమును జెప్పుచున్నారు. ♦—

మూ॥ భిషగ్భేషజపానాన్న గురుమిత్రద్విషశ్చ యే। వశగాస్స ర్వేవై తేజ్ఞేయాస్స్యువర్తిన 25

—♦ భిషగాదిద్వేషులు రోగమసాధ్యమనియు వారి అన్నాదులను గ్రహించువారికి గూడ రిష్టము గలుగునని యు జెప్పుచున్నారు. ♦—

మూ॥ ఏతేషాంరోగః క్రమతే భేషజం ప్రతిహన్యతే। నైషామన్నాని భుంజీత న చోదకమపి స్పృశేత్ ॥26॥

టీ॥ వైద్యునకు- ఔషధము- పానయోగ్యద్రవ్యము- అన్నము గురువు- స్నేహితులు-వీరిని ద్వేషించినవారు యమునకువశవర్తులగుదురు అనగా మృతినొందుదురు॥ కొందరు సమవర్తి శబ్దముచే కాలమృత్యువును జెప్పుచున్నారు; చకారముచే చెప్పిన- చెప్పబోయ్యెడి. సర్వారిష్టములను గ్రహించుచున్నారు; అందుచే సర్వారిష్టములు కాలమృత్యువునకు సంభ

చించునని రిష్టమును వర్ణించుచున్నారు॥ ౨౫॥ యీ వైద్యాదులను ద్వేషించినవారియందుయీ ద్వేషముగలిగిన వెంటనే రోగము ప్రారంభమగును, వీరియందు బాగుగా ప్రయోగింపబడిన ఔషధము కూడా పనిజేయజాలదు. వీరియన్నమును పరిగ్రహించకూడదు పెట్టినిగూడా తాకరాదు, అట్లు చేసినచో చేసినవారికిగూడ తిరుచుగా రిష్టములు సంభవించును ౨౬॥

—♦ ఆయుస్సాధ్యప్రామాణ్యతను జెప్పుచున్నారు, ♦—

మూ॥ పాదాస్సమేతాశ్చత్వారస్సంపన్నాస్సార్థకైర్గుణైః।
వ్యర్థాగతాయుషో, ద్రవ్యంవినానాస్తి గుణోదయః ౨౭

తా॥ చికిత్సయొక్క నాలుగు పాదములున్నూ ప్రశస్తావదాతత్వాది పదహారుగుణములతో కూడుకొన్నవైనన్నూ గతాయుష్కునియందు నిరర్థకములగును, యిందులకు కారణమేమనగా:— కారణాభావముంగు కార్యాభావముండునుగాన, కార్యభూతమగు ఆరోగ్యమనెడి గుణముయొక్క ప్రాదుర్భావము కారణభూతమగు ఆయుష్యమనెడి ద్రవ్యములేకుండినచో కలుగనేరదు, అట్టి ఆయుష్యము యీ గతాయుష్కునకు లేదుగనుక వీనియందు చికిత్సఫలించనేరదు ॥ ౨౭॥

—♦ ఆయుర్జ్ఞానఫలమును జెప్పుచున్నారు. ♦—

మూ॥ పరీక్ష్యమాయుష్మిషజానీరుజస్యాతురస్యచ। ఆయుర్జ్ఞా
నఫలంకృత్స్నమాయుర్వేద్యేప్రవర్తతే 28

టీ॥ ఆరోగ్యవంతునకును, రోగికిన్ని వైద్యుడు ఆయుష్యమును పరీక్షించవలెను. అట్లు పరీక్షించుటవల్ల గలిగిన ఆయుర్జ్ఞానమునకు ఫలభూతమగు సర్వాయుష్యమును పురుషుడు పొందుచున్నాడు, యెట్లనః—ఆయుర్జ్ఞానమనగా, హీనగతాయుష్కుడు, హీనఅగతాయుష్కుడు— అనెడిజ్ఞానము, అట్టిజ్ఞానమువల్ల అగతాయుష్కునకు చికిత్సను జేసినచో వానిఆయుష్య మురక్షింపబడుటవలనవాడు సర్వాయుష్యమును బొందుచున్నాడు. గనుక ఆయుర్జ్ఞానమునకు ఆయుష్యము ఫలమనిచెప్పినమాట సంగతముగానున్నది ॥ ౨౮॥

—♦ అరిష్టలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు. ♦—

మూ॥ క్రియాపథమతిక్రాంతాః కేవలం దేహమాప్లుతాః। చిహ్నం

కుర్వంతి యద్దోషాయద రిష్టంనిరుచ్యతే 29

ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇంద్రియ స్థానే యోందిరియునామ ఏకాదశోఽధ్యాయః॥

టీ॥ చికిత్సామార్గము నతిక్రమించినట్టిన్ని అనగా చికిత్సకు సాధ్యముకానట్టిన్ని కేవలము దేహమునాశ్రయించినట్టి వాతాదిదోషములు, యేలక్షణమును బుట్టించునో అట్టిలక్షణమునరిష్టమని జెప్పబడుచున్నది॥ ఇత్యాదినూతాది గతారిష్టమునకు లక్షణము కాజాలదు, కానిశరీరరిష్టలక్షణమగుచున్నది. అందుచేలక్షణమును కువ్యాప్తిని అనగా సాహచర్యనియమమును చెప్పవలెను లక్షణమ

నగా లింగము, అదిసర్వదిష్టములకున్నూ వ్యాపకముగా అనగా నియతముగానున్నది. యెట్లన:— "అంతర్గతస్యలింగం" ఇతి (అవ్యక్తమగు రిష్టమునకు లింగమనగా సాధ్యసాధక హేతువు యేదికలదో) అది "ఇంద్రియము" అనెడిపదముచే జెప్పబడినది ఇంద్రియపదమునకు ప్రథమాధ్యాయారంభమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. (యింతవరకు చెప్పిన వాక్యముల భావమేమనగ:— యెచ్చ టెచ్చటలింగము అనగా యింద్రియము లేక లక్షణముండునో అచటచ్చట రిష్టమున్నదిఅనెడి వ్యాప్తి అనగా సాహచర్యనియమముగలుగుచున్నది. యీ వ్యాప్తిజ్ఞానముచే దూతాదిగతరిష్టములు- శరీరరిష్టములుగూడ సాధ్యములగుచున్నవి. ఆసందర్భమున మూలమందలి "కేవలం దేహం" అనువచనమునకు లింగశరీరమున్నూ "దోషాం" అనుపదమునకు అధర్మాదులున్నూ ఉపలక్షకములగుచున్నవి. అందు చేదైవకృతములగు దూతాదిగతరిష్టములు పై జెప్పిన వ్యాప్తిజ్ఞానముచేసాధ్యములగుననిభావము ఓయీ! రిష్టమనునదినిర్నిమిత్తముగా బుట్టునని ఇదివరలో జెప్పిచెప్పాడిచట దోషమువల్లబుట్టునని జెప్పుట విరోధముకాదాయను శంక గలుగవచ్చును, అయితే, నిర్నిమిత్తపదమునకు అవిజ్ఞాతనిమిత్తమని యర్థము జెప్పినచో కారణముండియూ లేనట్లు భాసించుచున్నదేగాని వాస్తవమున కారణము లేకపోలేదని అర్థముగమనించునది. అందువల్ల విరోధపరిహారమగుచున్నది॥ ౨౨॥

శ్రీ "వైద్యవల్లభ" రాణీ వెంకటాచలపతిప్రసాద
శాస్త్రికృతమగు "సుషమ" యనెడిచరకేంద్రి
యస్థానైకాదశాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము

ద్వాదశాధ్యాయము.

సూ॥ అథాతో గోమయచూర్ణీయ మింద్రియం వ్యాఖ్యా
స్యామః 1
ఇతిహస్మాహ భగవానాత్రేయః 2

—♦గోమయచూర్ణాభ చూర్ణవిషయకరిష్టమును
చెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ యస్య గోమయచూర్ణాభం చూర్ణం మూర్ధని జాయతే
సస్నేహం భ్రశ్యతే చైవ మాసాంతం తస్య జీవితం 3

—♦విశ్రుతిధావనరూపరిష్టమును చెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ నికర్షన్నివ యః పాదౌ చ్యుతాంసః పరిధావతి। విశ్రు...
న స లోకేఽస్మిన్ చిరం వసతి మానవః 4

—♦పాగుకశోషరూపరిష్టమును చెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ యస్య స్నాతానులిప్తస్య పూర్వం శుష్యత్యురో భృశం
ఆర్ద్రేషు సర్వగాత్రేషు సోఽర్ధమాసం న జీవతి 5

టీ॥ అనంతరమందు అనగా అనుజ్యోతీయేంద్రియమును

ష్పినపిడప పాదశేష్యమగుటచే అనగా మిగిలినదగుటచే గోమయ చూర్ణీయమును జెప్పుచున్నారము (గోమయచూర్ణమువంటి శిరస్సునందలిచూర్ణమును పురస్కరించుకుని యీఅధ్యాయము చెప్పబడినదిగాన దీనికిగోమయచూర్ణీయమనుపేరుగలిగెను॥౧॥ ఇతిహాస్మృతిఆగమశుద్ధిబోధకవాక్యము॥౨॥ యెవనికిశిరస్సునం దుగోమయచూర్ణమువంటి చూర్ణము (చుండు) చమురుతో గూడినదిగా బుట్టిరాలుచుండునో వాడుమూసకాలములోమృతి నొందును॥౩॥ యెవడుజారినభుజశిరస్సులుగలవాడై పాదములు పరస్పరము ఒరిపిడిచేయునట్లువికారముగా పరుగెత్తునో అట్టివా డుయీలోకమునచిరకాలము బ్రతుకనేరడు అనగా మరణించు ననిభావము॥ విక్రుత్యాఅని చెప్పుటచే పాదాద్యవయవ ణాదు లను నిషేధించుచున్నాడు ॥౪॥ స్నానముచేసి శరీరమంతయూ గంధముపూసినను యేమనుజునకు ఇతరశరీరభాగములు చమ్మ గానున్ననూ వక్షస్థలముమాత్రమే ఖచ్చితముగాయెండిపోవు నోఅట్టివాడుపదిహేనురోజులుకూడాజీవించుటదుర్లభము॥ "పూ ర్వముర శ్శుష్యతి" అనువచనముచేతనే మిగిలినశరీరభాగముచమ్మ గానుండునని తెలియుచుండగా తిరుగా "ఆర్ద్రేషుసర్వగాత్రేషు" అనిచెప్పుటవల్లమిగిలినశరీరభాగమందలి ఆర్ద్రభావము విశేషము గానున్నట్లుసూచింపబడుచున్నది॥౫॥

—♦ ఔషధవిషయకరిష్టమును జెప్పుచున్నారు. ♦—

మూ॥ యముద్దిశ్యాతురం వైద్యః సంవర్తయితుమౌషధం
(పా॥ సంపాదయితుమౌషధం)॥ యతమానో నశక్నోతి

దుర్లభం తస్య జీవితం 6
తజ్ఞాతం బహుశః సిద్ధం విధివచ్చావచారితం।
నసిధ్యత్యౌషధం యస్య నాస్తి తస్య చికిత్సితం 7

—•ఆహారవిషయకరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు.•—

మూ॥ ఆహారముపయుంజానో భిషజా సూపకల్పితం। యః ఫలం
తస్య నాప్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితం 8

టీ॥ యేరోగినిమిత్తము వైద్యుడు ఔషధమును సాధించుట కు(నా। సంపాదించుటకు) తగుయత్నము చే సియూ విఫలప్రయత్నుడగునో అట్టిరోగి బ్రతుకుట దుర్లభము అనగా మరణించును।౭॥ శాస్త్రముచేత తెలుసుకోబడినట్టిన్నీ బహుప్రకారము లుగా సిద్ధమైనట్టిన్నీ అనగా స్వరూపస్వభావములచే తెలుసుకో బడినట్టిన్ని యథాశాస్త్రముగా ఉపయోగించబడినట్టి ఔషధము యేరోగికిరోగమును బోగొట్టజాలదో అటిరోగికి చికిత్స యే లేదు అనగా వాడుమరణించునని భావము ॥౭॥ యేరోగి, వైద్యుడు చెప్పినట్లుగా పథ్యకరమగు ఆహారమును సేవించుచుం డియూ దానిఫలమును అనగా ఆరోగ్యమును పొందడో అతడు వాడు జీవించుట దుర్లభము. అనగా మరణించును. యీశ్లోకము రోగివిషయముగుటచే "ఇషంచగుణసంపన్నం" ఇత్యాదివిస్పష్టవిష యకవచనమునకు పునరుక్తదోషముపట్టజాలదు ॥౮॥

—•దూతాధికారమును జెప్పుచున్నాడు.•—

మూ॥ దూతాధికారే వక్ష్యామో లక్షణాని ముమూర్షతాం।
యాని దృష్ట్వా భిషక్ ప్రాజ్ఞః ప్రత్యాఖ్యాయాదసంశయం 9

ముక్తకేశే భవానగ్నేరుదతి(పా॥ వ్యజతి) అపవిత్రే
భవా। భిషగభ్యాగతం ప్రష్ట్వాదూతంమరణమాది
శేత్ 10

సుప్తేభిషజియే దూతాః ఛిందత్య పిచభిందతి। ఆగచ్ఛం
తిభిషక్ తేషాం నభర్తారమనువ్రజేత్ 11

జుహ్వత్యగ్నింతధాపిండం పితృభ్యోనిర్వపత్యపి। వైద్యే
దూతాయఆయాంతి తేఘ్నంతి ప్రజిఘాంసవః 12

టీ॥ ప్రాజ్ఞుడగు వైద్యుడు యేలక్షణములనుజూచి రోగిని
సంశయములేకుండా ప్రత్యాఖ్యానముజేయునో అనగా రోగి
బ్రతుకడనినిస్సంశేహముగా జెప్పునో అట్టిమూర్షలక్షణముల
నుయీదూతాధ్యాయములో జెప్పుచున్నారము ॥౯॥ వైద్యు
డు; తలవిరబోసుకొనినపుడుగాని- దిసమొలగా యున్నపుడు
గాని- యేడ్చుచున్నపుడుగాని- (పా॥ శ్రమపడివిశ్రాంతితీసు
కొనినసమయమునగాని) అపవిత్రుడుగానున్నపుడుగాని వచ్చిన
దూతనుజూచిరోగికిమరణముకలుగుననినిశ్చయించవలెను ॥౧౦॥
వైద్యుడు; నిద్రబోవునపుడుగాని- దేనినైనా నరకునపుడుగాని
లేకబ్రద్దలుకొట్టునపుడుగాని- దూతలువచ్చినయెడల వైద్యుడు
రోగికడకుబోవజనదు అనగా రోగిమరణించుననిభావము॥౧౧॥
వైద్యుడు; అగ్నియందుహోమము చేయునపుడుగాని పితృదే
వతలకుపిండములనిచ్చునపుడుగాని-యేదూతలువచ్చెదరో ఆదూ
తలుఘాతకులువలెనేరోగినిజంపెదరు అనగాఅట్టిసమయములలో
దూతలువచ్చినచోరోగిమరణించుననిభావముదూతలురోగికిఘాత
కులుకానేరరు, తమశక్తిచేతరోగినిచంపనేరరు,అయితేఅట్లుచెప్ప

టమెందుకనగా:—దూతలురోగియొక్క హితమునే కోరుచుందురు అయిననూ రోగియెట్లునశించునో అప్రకారము రోగియొక్క దైవముచేతనే ప్రేరితులైవచ్చినట్టి ఆదూతలు ఘాతకులువలె (రోగిమరణమునకు సూచకులగుటమూలమున) రోగినిజంపుచున్నారు. అందుచే "ఘ్నంతిప్రజిఘాంసవ" అని ఆపాతదృష్ట్యా చెప్పబడినది! గనుక "ప్రజిఘాంసవఇవ" అనిఇవశబ్దము అవ్యక్తముగానున్నదని గ్రహించవలెను||౧౨||

మూ|| కథయత్సు ప్రశస్తానిచింత యత్స్వథవాపునః| వైద్యేదూతా
మనుష్యాణామాగచ్ఛంతిముమూర్షతాం 13
మృతదగ్ధవినష్టాని భజతివ్యాహరత్స్వపి| అప్రశస్తానిచా
న్యాని వైద్యేదూతాముమూర్షతాం 14
వికారసామాన్య గుణేదేశేకాలేథవాభిషక్| దూత
మభ్యాగతంద్దృష్ట్వా నాతురంతముపాచరేత్ 15

టీ|| వైద్యుడుఅమంగళవచనములను చెప్పుచుండగా గాని లేక ధ్యానించుచుండగాగాని దూతలువచ్చినచో రోగిమృతినొందును ||౧౩|| మరణించెను, కాలిపోయెను, నశించెను,, యీమొదలగుఅమంగళవచనములను వైద్యుడు పలుకుచుండగాగాని అమంగళక్రియలుచేయుచుండగాగాని దూతలువచ్చినచో రోగి మరణించును ||౧౪|| వైద్యుడురోగసమాన దేశమందుండగాగాని (అనగారక్తపిత్తరోగమనిదూత తెలుపవచ్చిన సమయములో వైద్యుడు అగ్నిసమీపమునందుండుట) లేకరోగతుల్యకాలము (అనగా రక్తపిత్తరోగమును తెలుపుటకు దూత వైద్యునికి వద్ద వచ్చినకాలము మధ్యాహ్నమగుట] అట్టికాలమందుగాని దూత

లు వైద్యునికడకు వచ్చిరేని యేరోగినుద్దేశించి దూతలువచ్చిరో ఆరోగికిచికిత్సజేయగూడదు, అనగా ఆరోగిమృతినొందునని భావము ౹౧౬॥

—♦దూతలనాశ్రయించిన దోషములను జెప్పుచున్నారు.♦—

మూ॥ దీనభీతద్రుతత్రస్తాం మలినామసతీంస్త్రియం। త్రీన్వ్యాక్రీతాంశ్చపండాంశ్చదూతాన్ విద్యాన్ముమూర్షతాం॥౧౬
అంగవ్యసనినం దూతంలింగినం వ్యాధితంతథా। సంప్రేష్యచోగ్రకర్మాణంన వైద్యోగంతుమర్హతి 17
ఆతురార్థమను ప్రాప్తంఖరోష్ట్రరథవాహనః। దూతం దృష్ట్వాభిషక్ విద్యాత్ ఆతురస్యపరాభవం 18
పలాలబుషసీనా (పా॥ మాంసా) స్థికేశనోమనఖద్విజాన్॥ మార్జనీంముసలంశూర్పం ఉపానచ్చర్మలిచ్యుతిం 19
తృణకాష్ఠతుషాంగారం స్పృశంతో లోష్టమశ్మనః తత్పూర్వదర్శనేదూతా వ్యాహరంతిముమూర్షతాం 20
యస్మింశ్చదూతేబ్రువతి వాక్యమాతురసంశ్రయం పశ్యేన్నిమిత్తమశుభంతంచనానువ్రజేద్భిషక్ 21
తథావ్యసనినం ప్రేతంప్రేతాలంకారమేవవా। భిన్నందగ్ధంవినష్టంవా తద్వాదీని వంచాపివా 22
రసోవాకటుకస్తీవ్రోగంధోవాకౌణపోమహాన్। స్పర్శోవావిపులః క్రూరోయద్వాన్యదశుభంభవేత్ 23
తత్పూర్వమభితోవాక్యం వాక్యకాలేఽథవాపునః దూతానాంవ్యాహృతం శ్రుత్వాధీరో మరణమాదిశేత్ 24

టీ॥ దైన్యము- భయము- తొందర- బెదరుట, మాలిన్యము, అమాంగళ్యము, యీలక్షణములుగలిగి దూతగావచ్చిన స్త్రీయున్నా, మూడుసంఖ్యగలదూతలున్నా అనగాముగ్గురుదూతలున్నా, వికారాకృతిగల దూతలున్నా, నపుంసకదూతలున్నా, వీరలు చావసిద్ధముగానున్న రోగియొక్కదూతలని గ్రహించవలెను అనగాఇట్టిదూతలనుబట్టి రోగిమరణించునని తెలియవలెను ॥౧౬॥ అంగవైకల్యముగలవాడు, పాషండుడు, వ్యాధిగ్రస్తుడు, మారణక్రియమొదలగు అకార్యములను జేయువాడు, యిట్టిలక్షణములుగల దూతనుజూచి వైద్యుడురోగికడకు బోవంజనదు॥౧౭॥ గాడిదె- ఒంటె- వీటినెక్కివచ్చినదూతనుజూచి వైద్యుడురోగియొక్క పరాభవమును తెలుసుకొనవలెనుఅనగా రోగిజీవించడని యెరుంగవలెను॥౧౮॥ప్రాదికర- ఉమక- సీసము(పా॥మాంసము)ఎముకలు- తలవెండ్రుకలు- రోమములు గోళ్లు- దంతములు- చీపురుకట్ట- రోకలి- చాట- చెప్పులుజోడు- చర్మము- చేతినుండిజారినద్రవ్యము గడ్డిపరక- కర్రపొట్టు- నిప్పులు- మట్టిపెల్లు- రాయి- యీద్రవ్యములను దూతలువైద్యునిప్రథమదర్శనమందు తాకుచూ రోగినిగూర్చి యేదేనిచెప్పిరేని ఆరోగిమరణించును ॥౧౯- ౨౦॥ దూతరోగినుద్దేశించి వాక్యమునుజెప్పుచుండగా వైద్యుడుదుశ్శకునమును

జూచినచో రోగివద్దకుబోవంజనదు ॥౨౧॥ ఆదుశ్శకునములెవ్వి యనిన:—దుఃఖము తో గూడినవాడు- శవము- శవమునకలం కరించెడి అలంకారము- బ్రద్దలై లేక కాలిన లేక నశించిన పదార్థము- వీటినిచూచుట, ఇట్టిద్రవ్యములను బాధించెడిమాటలనువినుట, కారమైనట్టిన్ని ఇంద్రియములకు ద్వేజకమైనట్టి రసము నాస్వాదించుట, సహించరాని శవగంధము నాఘ్రాణించుట, తీవ్రమైనట్టిన్ని ఇంద్రియోద్వేజకమైనట్టి స్పర్శము ననుభవించుటః ఇంకనూ, యిట్టిక్రూరమైన శకునములుగలుగుట, ఇవన్నియూ దుశ్శకునములనంబడును. యీదుశ్శకునములు, రోగినిగూర్చి దూతచెప్పెడివాక్యమునకు ముందుగాగాని పూర్వాపరములయందుగాని వాక్యసమకాలమందుగాని కనుపించినచో అట్టివాక్యమును విని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు రోగికిమరణమును నిర్దేశించవలెను ౨౨-౨౪

—◆ పథ్యము-రోగులు, వీటిఉత్పాతములను జెప్పుచున్నాడు ◆—

మూ॥ ఇతిదూతాధికారోఽయముక్తః కృత్స్నో మహర్షిణాం । పథ్యాతురకులానాంచ వక్ష్యామ్యౌత్పాతికం పునః 25

అవక్షుతమధోత్కృష్టం స్ఖలనం పతనంతథా । ఆక్రోశస్సం ప్రహారోవా ప్రతిషేధోవి గర్హణం 26

వస్త్రోష్ణీషోత్తరాసంగఛత్రోపానద్యుగాశ్రయం । వ్యసనా దర్శనం చాపి మృతవ్యసనినాంతథా 27

చైత్యధ్వజ పతాకానాం పూర్ణానాం (పా॥ చూర్ణా

నాం) పతనానిచ । హతానిష్ట ప్రవాదాంశ్చభూషణాం
భస్మపాంశుభిః 28
పథిచ్ఛేదోబిడాలేన శునాసర్పేణవాపునః । మృగద్విజా
నాం క్రూరాణాం గిరోదీప్తాందిశం ప్రతి 29
శయనాసనయా నానాముత్తానానాం ప్రదర్శనం। ఇత్యే
తాన్య ప్రశస్తాని సర్వాణ్యాహుర్మనీషిణః 30
ఏతాఃపథి వైద్యేన పశ్యతా ఉ తురవేశ్మని। శ్రుణ్వ
తాచనగంతవ్యంలిజాగారం విపశ్చితా 31
ఇత్యౌత్పాతిక మాఖ్యాతం పథివైద్య విగర్హితం। ఇమా
మపిచబుధ్యేత గృహావస్థాం ముమూర్షతాం 32

టీ॥ ఇట్లు చావసిద్ధముగానున్న రోగులయొక్క దూతల నుద్దేశించి చెప్పతగిన విషయమును చెప్పితిని; ఇటుపిమ్మట, పథ్యము-రోగికుటుంబము వీటినిగూర్చిన జౌత్పాతికమును అన గారిష్టసూచక నిమిత్తములనుగూర్చి చెప్పతగిన గ్రంథమును జెప్పుచున్నాను ॥౨౫॥ తుమ్ము - భయముజెంది యేడ్చుట - తొట్రుపాటుపడుట - క్రిందబడుట - తిట్లుతిట్టుట - దెబ్బలా డుకొనుట - వెళ్ళవద్దు, చేయువద్దు యీ మొదలుగాగల నిషే ధవాక్యము - నిందించుట ॥౨౬॥ వస్త్రము, తలపాగా, ఉత్త రీయము, గొడుగు, చెప్పులజోడు వీటి నాశ్రయించిన వ్యసన ములనగా చిరిగిపోవుట కాలిపోవుట మొదలగునది - శవమును చూచుట-వికలాంగులను లేకకలహించువారలనుజూచుట॥౨౭ చైత్యవృక్షములు (అనగా గ్రామోపకంఠమందు గ్రామస్థులు కూర్చుండుటకు పాతబడిన వృక్షవి మాన్యములు వీటినేచ్ఛ

చెట్లందురు)-ధ్వజ స్తంభములు - జండాలు- పూర్ణకుంభములు (పా॥ ధూళులు) ఇవిపడుట - మరణవార్త, అనిష్టవార్త, ఇవి వినవచ్చుట-తనశరీరమందు దుమ్ము, ధూళి ఇవిపడుట ॥౨౮॥ పిల్లి, కుక్క, సర్పము ఇవితన మార్గమున కడ్డముగాబోవుట-క్రూరములగు మృగములు, పక్షులు (అనగా నక్కలు, గద్దలు మొదలగునవి) వీటికూతలు వినబడుట - తాను దీప్తదిక్కుగా బోవుట (దీప్తదిక్కు అనగా సూర్యుడున్న దిక్కు లేక దక్షిణ దిక్కు) ॥౨౯॥ మంచము మొదలగు శయనములు, పీటమొదలగు ఆసనములు, రథములు యివి శూన్యములుగాగనబడుట యీ చెప్పినవన్నియు అమంగళకరములగు ఉత్పాతము లు॥30॥ ఇట్టిఉత్పాతములు మార్గమున కనబడినను లేక రోగియింట సంభవించినట్లు విన్ననూ వైద్యుడు రోగివద్దకుబోవంజనదు॥3౧॥ వైద్యులచే నిందింపబడినట్టిన్ని వైద్యుడు రోగియింటికి బోవుసమయమున గలుగునట్టి ఉత్పాతగణము నిట్లు చెప్పితిని; ఇటుపిమ్మట యీ చెప్పబోయెడి, చావసిద్ధముగానున్న రోగియొక్క ఇంటి అవస్థను తెలుసుకొనవలెను ॥3౨॥

—♦ చావసిద్ధముగానున్న రోగియొక్క గృహావస్థను జెప్పుచున్నాడు. ♦—

మూ॥ ప్రవేశేపూర్ణ కుంభాగ్ని మృద్బీజఫల సర్పిషాం। వృష
బ్రాహ్మణ రత్నాన్న దేవతానాం వినిర్గతిం 33
అగ్నిపూర్ణాని పాత్రాణిభిన్నాని విశిఖానిచ (పా॥ విశి
ఖానిచ) । భిషఙ్మూర్ధాంవేశ్మప్రవిశన్నేవపశ్యతి34

ఛిన్నభిన్నాని దగ్ధానిభగ్నానిమృదితానిచ । మర్త్యలాని
చ సేవంతేయ ముమూర్షోః ప్రేష్యకాజనాః 35
శయనం వసనంయానం యదన్యచ్చాపి కించన । ప్రేతవ
ద్యస్య కుర్వంతిసుహృదః ప్రేతఏవసః 36
అన్నంవ్యాపద్యతే యస్య జ్యోతిశ్చైవోపశామ్యతి ।
నివాతే సేంధనం యస్యతస్యనాస్తి చికిత్సితం 37
ఆతురస్యగృహేయస్య భిద్యంతేవాపతంతివా । అతిమా
త్రమ మత్రాణి దుర్లభంతస్యజీవితం 38

టీ॥ వైద్యుఁడు రోగియింట ప్రవేశించునప్పుడు, పూర్ణకుంభకలు - అగ్ని - మన్ను - పక్షులు (విత్తులు) - ఫలములు - నెయ్యి - వృషభము - బ్రాహ్మణులు - రత్నములు - అన్నము - దేవతలు - యివి రోగియింటనుండి బైటకుపోవుచుండుట ॥33॥ వైద్యుఁడు రోగియింట ప్రవేశించినతోడనే, అగ్నితోనింపబడిన పాత్రలు - బద్దలైన లేక ముక్కలైన (పా॥ శూన్యములైన) పాత్రలు - యివి కనఁబడుట యీలక్షణములనుబట్టి రోగి మరణించునని తెలియవలెను ॥34॥ రోగియింటనున్న పరిజనము, భిన్నమైన - బద్ధలైన - దగ్ధమైన - విరిగిపోయిన - నలిగిపోయిన - జీర్ణమైన - యిట్టిలక్షణములుగల పదార్థములను సేవించుటనుబట్టి రోగి మరణించునని యెఱుంగవలయును ॥35॥ మంచము - వస్త్రము - యానము - ఇతరఉపకరణములు - యీ మొదలగువాటిని రోగియొక్క స్నేహితులు ప్రేతకుచేసినట్లు యేరోగికి చేయుదురో అట్టిరోగి ప్రేతయే యని యెఱుంగవలెను. అనగా రోగి మరణించునని

భావము "సుహృదః అని చెప్పుటచే శత్రువులచే ద్వేషమువల్ల చేయబడిన ప్రతికృత్యములు రిష్టములు కాజాలవని సూచింపబడినది" ||౩౬|| యేరోగియింట, అన్నము (యీపదము క్షీరాదులకుకూడ ఉపలక్షకము) నాశమును బొందునో — జ్వాలను చల్లార్చుటకు తగిన గాలిలేని స్థలమందు ఇంధనములతో కూడియుండియూ అగ్నిచల్లారునో అట్టిరోగికి చికిత్సలేదు. అనగా రోగి మరణించునని భావము ||౩౭|| యేరోగియింట, మూకుడు గిన్నె — మొదలగుపాత్రలు మిక్కుటముగా బ్రద్దలగుట — పడిపోవుట — సంభవించునో వాడు జీవించనేరడు ||౩౮||

—• ఇంతవరకూ 12 అధ్యాయములలో జెప్పిన విషయమును సంగ్రహముగా సుబోధకొరకు చెప్పుచున్నాడు. •—

మూ॥ యద్ద్వాదశభి రధ్యాయైర్వ్యాసతః పరికీర్తితం | ముమూర్షతాం మనుష్యాణాం లక్షణంజీవితాంతకృత్. 39
తత్సమాసేనవక్ష్యామః పర్యాయాన్తరమాశ్రితం| పర్యాయవచనంహ్యర్థ విజ్ఞానాయోపపద్యతే. 40
ఇత్యర్థం పునరేవేయం వివక్షానో విధీయతె | తస్మిన్నేవాధికారేయత్ పూర్వ్వమేవాభిశబ్దితం. 41

టీ. చావసిద్ధముగానున్న మనుజులయొక్క ప్రాణనాశకమగు యేలక్షణజాతము 12 అధ్యాయముల విపులముగా చెప్పబడినదో ||౩౯|| దానిని పర్యాయపదములతో సంక్షేపముగా జెప్పుచున్నాము. ఒకమారుచెప్పినదానికి పర్యాయములను

జెప్పుట; శబ్దము దలి అనేకార్థాపేక్షక సామర్థ్యమునుబట్టి మొద
ట చెప్పిన వాక్యము లందు గలిగిన సందేహమిథ్యాజ్ఞానాదులు
నశించి అర్థవిజ్ఞానము కలుగుట కొరకేయని తెలియవలెను,
(ఇందువల్ల పునరుక్తదోషము లేదని యెరుంగవలెను.) ౪౧ ఇం
దునిమిత్తమై ఆలక్షణజాత విషయకఅధికారమందు ప్రథమము
న యేవిషయము (మాచే) చెప్పబడినదో దానినిగూర్చియే
తిరుగా యీ మావివక్ష, చేయబడుచున్నది. అనగా దానిని
తిరుగా చెప్పుచున్నామని భావము.౪౧

మూ॥ వసతాంచరమం కాలం శరీరేషు శరీరిణాం। అభ్యుగ్రా
ణాం వినాశాయ దేహేభ్యః ప్రవివత్సతాం 42
ఇష్టాం స్తితిక్షతాం ప్రాణా కాంతంవాసంజిహాసతాం।
తంత్రయం తేషు భిన్నేషుతమోఽంత్యం ప్రవివక్షతాం
వినాశాయే హరూపాణి యాన్యవస్థాంతరాణిచ। భవం
తితానివక్ష్యామి యథోద్దేశం యథాగమం. 44
ప్రాణాస్సముపతప్యంతే విజ్ఞానము పరుధ్యతే। వమంతి
బలమంగాని చేష్టా వ్యుపరమంతిచ 45
ఇంద్రియాణివినశ్యంతి ఖలీభవతిచేతనా। జౌత్సుక్యంభజ
తెసత్వంచే తోభీరావిశత్యపి 46
స్మృతి స్త్యజతిమేధాచ హ్రీశ్రియౌ చాపసర్పతః। ఉపప్లు
వం తెపాప్మానః ఓజస్తేజశ్చనశ్యతి 47
శీలంవ్యావర్తతే త్యర్థంభ క్తిశ్చపరివర్తతే వికృియంతె
ప్రతిఛ్ఛాయాశ్ఛాయాశ్చవికృతింప్రతి 48

శుక్రం ప్రచ్యవతే స్థానాత్పునర్మార్గం భజతే నిఃక్షయం మాం
సాసృగచ్ఛతి గచ్ఛత్యసృగుపక్షయం 49
ఊష్మాణః ప్రళయం యాంతి విశ్లేషం యాంతి సంధయః
గంధా వికృతిం యాంతి భేదం వర్ణస్వరౌ తథా 50
వైవర్ణ్యం భజతే కాయః కాయశ్ఛిద్రం విశుష్యతి ధూమ
స్సంజాయతే మూర్ధ్ని దారుణాఖ్యశ్చ చూర్ణకః 51

సతతస్పందనా దేశాశ్శరీరే యేభిలక్షితాః తే స్తంభాను
గతాస్సర్వే చలంతి కథంచన 52
గుణాశ్శరీర దేశానాం శీతోష్ణమృదుదారుణాః విపర్యా
సేన వర్తంతే స్థానేష్వన్యేషు తద్విధాః 53
నఖేషు జాయతే పుష్పం పంకో దంతేషు జాయతే జటా
పక్ష్మసు జాయంతే సీమంతాశ్చాపి మూర్ధని 54

భేషజాని న సంవృత్తిం ప్రాప్నువంతి యథారుచి యాః
చాప్యుపపద్యంతే తేషాం వీర్యం నసిధ్యతి 55
నానాప్రకృతయః క్రూరాః క్రియాశ్చవి వికారకాః
క్షిప్రం సమభివర్తంతే ప్రతిహత్య బలౌజసీ 56
శబ్దః స్పర్శో రసో రూపం గంధశ్చేష్టా విచింతితం ఉత్ప
ద్యంతే శుభాన్యేవ ప్రతికర్మ ప్రవృత్తిషు 57

దృశ్యంతే దారుణాస్స్వప్నా దౌర్మనస్యముపజాయతే,
ప్రేష్యాః ప్రతీపతాం యాంతి ప్రేతాకృతి రుదీర్యతే 58.
ప్రకృతిర్హీయతే త్వర్థం వికృతిశ్చాభివర్ధతే కృత్స్న
మహాత్యాత్యయికం ఘోరమరిష్ట ముపలక్ష్యతే 59

ఇత్యేతాని మనుష్యాణాం భవంతి వినశిష్యతాం లక్ష
ణాని యథోద్దేశం యాన్యుక్తాని యథాగమం　　60

టీ॥ విశేషకముచే ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నారు (విశేషక మనగా శ్లోకత్రయాన్వయము) దేహములయందు చాలకాల ము నివసించుచున్నట్టివి అనగా పక్వదశను పొందినట్టివి దేహ నాశముకొరకు శరీరములనుండి లేచిపోవుటకు సిద్ధముగానున్న ట్టివి అట్లనే శరీరములనుండి పరియాణప్రయత్నములు చేయు చున్నట్టివి॥ర౨॥మిక్కిలి ప్రియములుగానుండి దేహమును వదలిపోవుటకు సిద్ధముగానున్న ప్రాణముల బాధను ఓర్చుచు న్నట్టివి (10 అధ్యాయము 3 శ్లోకము చూడుము) ప్రియ మైన తనదేహమును వదులుటయందు దిచ్ఛగలిగినట్టివి తంత్రి మనగా శరీరము అందలి యంత్రములు అనగా సిరాస్నాయ్వా దులు అవి వైకల్యమును బొందుచుండగా అంత్యాతిను్సను అనగా మరణమునుపొందను ద్యుక్తులైనట్టి॥౫౩॥శరీరులయొక్క నాశముకొరకు సంభవించెడి ప్రాణసముపశాపాది రూపము లనున్నూ ఇంకా ఇతరములగు అవస్థలనున్నూ ఉద్దేశము శాస్త్రము వీటి ననుసరించి చెప్పుచున్నాను ఇచట "కాంతా వాసః" అని చెప్పుటచే సమస్తప్రాణులకూ సర్వావస్థలయం దున్నూ శరీరము ప్రియమైనదిగా నున్నదని తెలియబడుచు న్నది, శరీరరూపమగు నివాసస్థానముగాని జీవితముగాని తనకు ప్రియమైనదైె కర్మచే బలవంతముగా తననుండి విడిపించ బడిన దైననూ ఇచట ఔపచారికముగానా? "ఇవ" శబ్దలోపమున్న దని భావించుటచేగాని "ఉపాసతాం" "తితిక్షతాం" అని

యీ మొదలగు శబ్దములు స్వతంత్రముగా అనగా కర్మయందు కర్తృత్వముంచక జీవునియందే కర్తృత్వమును తెలుపునవిగా ప్రయోగింపబడినవి (అనగా జీవునిచే చేయబడిన దైవమనెడి కర్మచే శరీరము నశించుచున్నదిగాని జీవుడు శరీరము తనకు ప్రియమైనదగుటచే తాను స్వయముగా దానిని నశింపచేసుకొనడని భావము) తత్ప్రతిజ్ఞానుసారము లక్షణములను జెప్పుచున్నాడు:— ప్రాణములు అత్యంతము ఉపతాపమును బొందుట కలాకౌశల్యము నశించుట అవయవముల బలము పోవుట శరీర వ్యాపారములు శాంతినిబొందుట ॥౨౫॥

జ్ఞానేంద్రియములు నశించుట బుద్ధికుంఠితమగుట అనగా తప్పుత్రోవలను గ్రహించుట మనస్సు ఔత్కంఠ్యమును బొందుట చిత్తమునందు భయము ప్రవేశించుట|౨౬| స్మృతి అనగా వ్యతీతవిషయముగు బుద్ధి మేధయనగా ధారణాశక్తిగల బుద్ధి, లజ్జ, కాంతి, ఇవి నశించుట కుష్ఠాది పాపజనిత రోగములు, అధర్మవ్యాపారములు. శరీరము నావహించి బాధించుట ఓజస్సు, తేజస్సు. ఇవి నశించుట |౨౭| మంచి స్వభావము, భక్తి ఇవి మళ్లిపోవుట తనశరీర ప్రతిబింబములు వికారమును బొందుట తన సంబంధమైన పాంచభౌతికచ్ఛాయలుగూడా ప్రత్యేకముగా వికారమును బొందుట .౨౮. రేతస్సు స్వస్థానమునుండి జారిపోవుట వాతము ప్రకోపించుట శరీర మాంసములు, రక్తము, ఇవి నశించుట .౨౯. శరీరమందలి త్రయోదశాగ్ను లంతర్ధానము నొందుట సర్వసంధులు విడిపోయినట్లుండుట శరీరమందు వికారగంధములు బుట్టుట శరీర

వర్ణము, కంఠధ్వని, ఇవి భేదమును బొందుట •౫౦. శరీరము వివర్ణభావము నొందుట శరీరమందలి రంధ్రములు అనగా నవ రంధ్రములు యెండిపోవుట శిరస్సునుండి స్వాభావసిద్ధమగు ఆవిరి వెడలక విశేషముగా ధూమము పైకి వెడలుట "యస్యగో మయ చూర్ణాభం" ఇత్యాది గ్రంధముచే చెప్పబడిన దారుణ మనెడి (అనగా చుండుఅనెడి) పేరుగల చూర్ణకవ్యాధి శిర స్సున బుట్టుట .౫౧. శరీరమందెల్లప్పుడున్ను కదలుచుండెడి భాగములన్నియూ స్తంభించి యేవిధముగనూ కదలకయుం డుట •౫౨.శరీరముయొక్క వేరువేరు భాగములయందుండెడిశీత ఉష్ణ; మృదు, దారుణ, గుణములు వ్యత్యాసముగానుండుట అనగా శీతముగానుండెడి శరీరభాగము ఉష్ణముగాను ఉష్ణభాగ ము శీతముగానుండుట, ఇత్యాది వ్యత్యాసము గలుగుట ఇతర శరీరభాగములయందుకూడ ఇదేరీతిని స్నేహాది గుణములు వ్యత్యాసము నొందుట •౫౩. నఖములయందు పుష్పముపుట్టుట దంతములయందు పంకము (పాచి) పుట్టుట కంటిరెప్ప వెంట్రు కలు జటలుగట్టుట శిరస్సుయందు సీమంతములు [పాపిటలు] పుట్టుట .౫౪. రోగికొరకు చేయబడెడిఔషధములు సిద్ధమగు నపుడుపుండవలసిన రుచినిపొందకయుండుట- ఒకవేళయుండవల సిన రుచినిపొందిననూ రోగహరణ సామర్థ్యము నొందకయుం డుట. ౫౫ పరస్పరవిరుద్ధ స్వభావములు గలిగినట్టి ప్రతిక్రియ లున్ను అనగాచికిత్సలున్ను నానావిధౌషధములున్ను రోగి యొక్క బలమును ఓజస్సును శీఘ్రముగానశింపజేసి క్రూరముల గుట అనగా ప్రాణములను తీయునవిగాయగుట ౫౬ చికిత్స గ

జేయబూనిన సమయమునందు శబ్దము స్పర్శము రసము రూపము గంధము చేష్ట ఆలోచన ఇవన్నియు అమంగళప్రదము లుగనే పుట్టుచుండుట ౫౭ రోగికిభయంకరము లగు స్వప్నములు గలుగుట- ప్రాజ్ఞస్యాను బుట్టుట రోగి యొక్క పరిచారకులు రోగి కిప్రతికూలముగా ప్రవర్తించుట రోగికి ప్రేతకథసంభాషించుట||౫౮|| స్వభావముఅనగా స్వభావసిద్ధ లక్షణములు మిక్కుటముగా నశిం చిపోవుట, ప్రకృతిఅనగా వికారములు మిక్కిలి వృద్ధినొందుట, ఔత్పాతికమైనట్టి అనగా ఆకస్మికముగాబుట్టినట్టి భయంకర మైనసమస్తోపద్రవములు రోగియందు కనబడుట ౫౯ ఉద్దేశము శాస్త్రము ప్రకారము ననుసరించి పై జెప్పినయీలక్షణములు చావు సిద్ధముగానన్న మనుజులకు సంభవించును.౬౦

—• తెలిసినరిష్టమును యింతవారికి వెల్లడి
చేయతగునోదానిని చెప్పుచున్నాడు. •—

మూ॥ మరణం యదిహ రూపాణి పశ్యన్నాపి భిషగ్విదాం। అపృష్టైర్న
వక్తవ్యంమరణం ప్రత్యుపస్థితం ౬౧
పృష్టేనాపినవక్తవ్యం తత్రయత్రోపఘాతకం। ఆతురస్య
భవేద్దుఃఖ మథవాప్యన్యస్యకస్యచిత్ ౬౨
అబ్రువన్ మరణంతస్య నైనమిచ్ఛేచ్చికిత్సితుం। యస్య
పశ్యేద్వినాశాయ లింగాని కుశలోభిషక్ ౬౩

టీ॥ విద్వాంసుడగువైద్యుడు మరణబోధకములగు లక్ష ణములనుజూచి యితరులు తన్నడుగకుండా సమీపించిన మరణ

షము జెప్పకూడదు ॥౬౧॥ అడిగినను యెచట నీమాటను జెప్పినచో రోగికి హానికలుగుట గాని పెదతరులకు దుఃఖముగలుగుట గానిసంభవించునో అచట జెప్పకూడదు ॥౬౨॥ సర్వప్రకారముల వైద్యుడురోగివసియొక్క మరణలక్షణములను జూచునో అట్టిరోగికిమరణముగలుగునని చెప్పక సంకేతముగా కొ చికిత్సనుగూడ చేయనొల్లగూడదు ॥౬౩॥

—• మరణమునూవలెనే ఆరోగ్యమును గూడ జెప్పవాదాయను శంకకు సమాధాన మిచ్చుచున్నాడు, •—

మూ॥ లింగేభ్యో మరణాఖ్యేభ్యో విపరీతానిపశ్యతా। లింగా
న్యారోగ్యమాగ్రంతు వక్తవ్యంభిషజాధ్రువం ౬౪
దూతైరౌత్పాతికై ర్భావైః పథ్యాతురకులాశ్రయైః। ఆ
తురాచార శీలేష్టద్రవ్య సంపద్విశేషకైః ౬౫

టీ॥ మరణబోధక లింగములకంటె విరుద్ధములగు అనగా శుభసూచకములగు లింగములను జూచినవైద్యుడు, దూతలచేతనున్నూ, మార్గమందలి ఆకస్మిక శుభసూచకభావములచేతనున్నూ రోగికులము నాశ్రయించిన భావములచేతనున్నూ, రోగియొక్క ఆచారము - శీలము - ఇష్టద్రవ్యసంపత్తి - అనెడిలక్షణములచేతనున్నూ, అనగా వీటినన్నిటినీ బాగుగా ఆలోచించిరోగికి కలుగబోయెడి ఆరోగ్యమును నిశ్చయముగా జెప్పవలెను ॥౬౪-౬౫॥

—• శుభదూతలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు, •—

మూ॥ స్వాచారంప్రహృష్టమవ్యంగం యశస్వ్యం శుక్లవాససం।
అముండ మజటందూతం జాతివేషక్రియాసమం 66
అనుష్ట్రఖరయానస్థ మసంధ్యాస్వగ్రహేషుచ। అదారు
ణేషునక్ష। త్రేష్వనుగ్రే ష్వధృవేషుచ 67
వినా చతుర్థీంనవమీంవినారిక్తాంచతుర్దశీం। మధ్యాహ్నం
చార్ధరాత్రంచ భూకంపంరాహుదర్శనం 68
వినాదేశమశస్తంచ శస్త్రాత్పాతికకంటకం। దూతంప్రశస్త
మవ్యగ్రం నిర్దిశేదాగతంభిషక్ 69

టీ॥ సదాచారముగలిగినట్టిన్ని సంతుష్టాంతఃకరణుడై నట్టిన్ని వికలాంగుడుగానట్టిన్ని యశశ్శాలియైనట్టిన్ని తెల్లని వస్త్రమును ధరించినట్టిన్ని ముండితుడుగానట్టి అనగా శిఖాయుక్తుడైనట్టిన్ని జటలులేనట్టిన్ని రోగికిసమానమగు జాతి- వేషము- వ్యాపారము- ఇవిగలిగినట్టిన్ని ॥౬౬॥ ఒంటె- గాడిద- యివివాహనములుగాలేనట్టిన్ని; సంధ్యాకాలములుకానట్టి కాలములయందు, క్రూరగ్రహములులేనట్టి లగ్నములయందు, అదారుణనక్షత్రములయందు అనగామూల- ఆర్ద్ర- జ్యేష్ఠ- ఆశ్లేష- వీటికంటె భిన్నములగు నక్షత్రములయందు అనుగ్రనక్షత్రములయందు అనగాపూర్వఫల్గుని- పూర్వాషాఢ పూర్వాభాద్రపద- భరణి- మఖ- వీటికంటె భిన్నములగు నక్షత్రములయందు, ధృవనక్షత్రములయందు అనగాఉత్తరఫల్గుని- ఉత్తరాషాఢ- ఉత్తరాభాద్ర రోహిణి- యీనక్షత్రములయందు ॥౬౭॥ చవితి- నవమి- చతుర్దశి- అనెడిరిక్తతిథులకంటె భిన్నములగు తిథులయందు, మధ్యాహ్నము- అర్ధరాత్రి- భూ

కంష సమయము- గ్రీష్మసమయము- యీకాలములకంటె భిన్నకాలములయందు వచ్చినట్టిన్ని ॥౬౮॥ మంగళప్రదమగు దేశమునకువచ్చినట్టిన్ని, మంగళప్రదములగు ఆకస్మికలక్షణములు గలిగినట్టిన్ని అనగా శుభశకునములు గలిగినట్టిన్ని, నిశ్చలమగు మనస్సుగలిగినట్టిన్ని, యిట్టిలక్షణములుగలిగినతనసమీపమునకువచ్చినట్టి దూతను ప్రశస్తమైన దూతగా యెఱుంగవలెను ॥౬౯॥ (దూతాగమన విషయకనక్షత్ర) శుభాశుభకథన ప్రసంగము చేసూచింపబడినట్టిన్ని ఇతరస్థలములయందు జెప్పబడిన నక్షత్ర నిమిత్తమువల్లబుట్టినట్టి రిష్టారిష్టమిచట పరామర్శింపబడుచున్నది. యీవిషయమున వాగ్భటాచార్యుడువృద్ధవాగ్భటమందు నిదానస్థానమున జెప్పివేయున్నాడు, అయినను యీవిషయము నియతముగా శుభాశుభసూచకమగుటచే యీప్రకరణమందు చెప్పతగినదిగాన ఆవృద్ధవాగ్భటమునుండి క్రోడీకరించు

1

చున్నారము:— ఆధానజన్మనిధన ప్రత్యరాఖ్యవిపత్కరే। నక్షత్రేవ్యాధిరుత్పన్నః క్లేశాయమరణాయవా ॥౧॥ జ్వరస్తు జాతష్షడ్రాత్రాదశ్వినీషునివర్తతే। భరణీషుచ పంచాహాత్సప్తాహాత్కృత్తికాసుచ ॥౨॥ త్రిసప్తరాత్రాదథవా రోహిణ్యామష్టరాత్రతః। ఏకాదశాద్వాదివసాత్ మృగే షణ్ణవరాత్రయోః ॥3॥ పంచాహాన్మృత్యురార్ద్రాయాం త్రిపక్షే సంశయోథవా। పునర్వస్వాప్రవృత్తస్తుజ్వరోహి తిత్రయోదశాత్ ॥౪॥ దివసాత్సప్తవింశాహాత్ ద్వ్యహాత్సప్తాహతోథవా। పుష్యాశ్లేషాసుమరణం చిరేణాపిమఘాసుతు ॥౫॥ అవశ్యంస్వాస్థ్యమాప్నోతిద్వాదశా

హస్తే చేన్మృతః। ఫాల్గునోః[2] పూర్వయోః ప్రత్యుత్తరయోస్తద్వి[3]
నేష్టమె ॥౬॥ నవమే ద్వ్యేకవింశాహా జ్వరస్యాప్యుత్పత్తిశ్చత్త్రి।
హస్తే హ్యనష్టమెశాంతిశ్చ త్రాయామాసష్టమె ధవా ॥౭॥ ప్ర
నష్టేత్రాగమెస్యాత్తా దశాహానవధవా త్రిభిః। షష్ఠేన్స్త్ర్యగుణం షశా
ఖాసు వ్యాధింశే హానిర్వృద్ధిశ్చేత్ ॥౮॥ నవమె హ్యనచేద్వ్యా
[4]తిశ్చేత్తన్మృత్యుస్త్రశేషకః। జ్యేష్ఠామూలా పంచమే మృత్యుర్ధ్రు
స్తంభవా ద్వాదశాత్సుఖం ॥౯॥ స్వాత్యాంద్వాదశాహేనమృత్యుశ్చేన త్రి
స్సప్తాహేనవాగతే। పూర్వాషాఢాసు నవమితో స్త్యాసుఖ
మాసతః ॥౧౦॥ అష్టాభిరధవామాసై ర్నవభిర్వ్యాధవేచ్ఛివం।
జ్వరేష్టేశవణాయాంతి శాంతిమేకాదశాహతః ॥౧౧॥ ఆర్ద్రాస్వాహస్త
సప్తాసువ్యాదశా[5]ద్వ్యాయనేషుతు। షడహే ద్వాదశాహేవామృ
త్యుర్భద్రపదాసుతు[6] ॥౧౨॥ ఉత్తరాసు[7] ద్విసప్తాహాత్ప్రశమోరే
వతీషుచ। చతూరాత్రే ష్టరాత్రే వా క్షేమమిత్యాహ హారితః[8]
॥౧౩॥

1ఆధాన, జన్మ, నిధన, ప్రత్యరాఖ్య, విపత్కరనక్షత్రములనగా క్రమముగా జన్మనక్షత్రమునకు పదియవది, జన్మనక్షత్రము, జన్మనక్షత్రమునకు యేడవది, అయిదవది, మూడవదియగు నక్షత్రములు. 2పూర్వఫల్గుని 3ఉత్తరఫల్గుని।। 4అనూరాధ 5।శతషము।। 6పూర్వాభాద్రపద। 7ఉత్తరాభాద్రపద।। 8"ఆధానజన్మనిధనే" ఇత్యాదిశ్లోకము విశేషశాస్త్రము. "జ్వరస్తుజాతి" ఇత్యాదిగ్రంథము సామాన్యశాస్త్రము. సామాన్యశాస్త్రము

విశేషశాస్త్రముచే బాధింపఁబడునుగాన యీసామాన్యశాస్త్రము ననుసరించిశుభకరములగు నక్షత్రములు విశేషశాస్త్రప్రకారము అశుభకరములయ్యెనేని అశుభము చేయుచ్చునని గ్రహించవలెను మిగిలినది సుగమమగుటచే అర్థమువ్రాయలేదు

—* మార్గాదులయందలి శుభశకునములను జెప్పుచున్నాడు *—

మూ॥ దధ్యక్షతద్విజాతీనాం వృషభాణాం నృపస్యచ। రత్నా
నాంపూర్ణకుంభానాంసితస్యతురగస్యచ 70
సురధ్వజపతాకానాం ఫలానాంపావకస్యచ। కన్యాపుం
వర్ధమానానాం బద్ధస్యైక పశోస్తథా 71
పృథివ్యాఉద్ధృతాయాశ్చ వహ్నేః ప్రజ్వలితస్యచ
మోదకానాం సుమనసాంశుక్లానాం చందనస్యచ 72
మనోజ్ఞస్యాన్న పానస్య పూర్ణస్య శకటస్యచ నృభిర్ధే
న్వాస్సవత్సాయా బడబాయాస్త్రియాస్తథా 73
జీవంజీవకసిద్ధార్థ సారసప్రియవాదినాం హంసానాం
శతపత్రాణాం చాషాణాం శిఖినాంతథా 74
మత్స్యాజద్విజశంఖానాం ప్రియంగూనాం ఘృతస్య
చ। రోచిషార్ద్రసిద్ధానాం రోచనాయాశ్చదర్శనం 75
గంధస్సురభిర్వర్ణశ్చ సుశీతోమధురోరసః మృగపక్షిమ
నుష్యాణాం ప్రశస్తాశ్చ గిరశ్శుభాః 76
ఛత్రధ్వజ పతాకానాము త్క్షేపణమభిష్టుతి భేరీమృ
దంగశంఖానాం శబ్దాఃపుణ్యాహనిస్వనాః 77
వేదాధ్యయన శబ్దాశ్చసుఖోవాయుః ప్రదక్షిణః పథి వే

శస్త్ర ప్రవేశేతు విద్యాదారోగ్యలక్షణం ౭౮

టీ. పెరుగు- అక్షతలు- బ్రాహ్మణక్షత్రవైశ్యులు- అబ్బోతులు మహారాజు రత్నములు పూర్ణకుంభములు తెల్లగుఱ్ఱము ఇంద్రధ్వజము పతాకములు అనగాజండాలు ఫలములు ఎత్తుక తొడలపై కూర్చుండ బెట్టుకొనిన ఆడుపిల్లలు మగపిల్లలుగల వారు (శ్రోం॥ వర్ధమానములు అనగా ముత్తైదువలు అని చెప్పాచున్నారు అప్పుడు కన్యకలు మగపిల్లలు అలంకరింపబడిన ముత్తైదువ లనిఅర్థము) కట్టబడిన శ్రేష్ఠమైనపశువు నాగలిచే దున్నబడిన భూమి మండుచున్న నిప్పు మోదకములు అనగా లడ్డుకములు తెల్లనిపుష్పములు మంచిగంధము ౨౨ మనోహరమైన అన్నము పానీయము మనుష్యులచే నిండిన శకటముఅనగా బండి వత్సతో గూడినఆవుఆడుగుఱ్ఱము స్త్రీ ౨౩ జీవంజీవకమనెడిపక్షి (చకోరపక్షి) తెల్లావాలు సారసపక్షి చాతకపక్షి హంసలు పద్మములు పాలపక్షులు నెమళ్ళు ౨౪ మత్స్యములు మేకలు చిలుకమొదలగు శుభకరములగు పక్షులు శంఖములు గోగ్రిలు నెయ్యి తేజోనిశ్చితమగు బంగారముమొదలగు ద్రవ్యములు అద్దము సిద్ధపురుషులు గోరోచనము యీచెప్పినదధ్యాది పదార్థములు కనబడుట ౨౫ పరిమళగంధము శోభాయుక్తమగు తెలుపువర్ణము మధురరసము మృగములు పక్షులు మనుష్యులు వీరియొక్క శ్రోత్రసుఖావహములైనట్టిన్ని మంగళప్రదములైనట్టి వాక్కులు ఇవిసంభవించుట ౨౬ గొడుగు ధ్వజము పతాకములు అనగా చిన్నజండాలు వీటిని యెత్తుట స్తుతివచనములు వినబడుట భేరి మద్దెల శంఖము వీటిధ్వనులు వినవచ్చుట పుణ్యాహవాచనమంత్రములు

వినబడుట ౭౭ వేదపాఠము చేయునప్పటి ధ్వనులువినవచ్చుట- కుడిప్రక్కనుండితిరిగెడి సుఖకరమగు వాయువువీచుట- యీ మొదలగుశుభశకునములు, మార్గమందున్నను, రోగియొక్క- యింటవైద్యుడుప్రవేశించు సమయమందున్నను సంభవించినచో రోగికి ఆరోగ్యముకలుగును ౭౮

—♦ రోగి, రోగియొక్క పరిచారజనము
కుండు శుభలక్షణములను జెప్పుచున్నాడు, ♦—

మూ॥ మంగళాచార సంపన్నస్సాతురో వైద్యకోజనః। శ్రద్ధా
వాననుకూలశ్చ ప్రభూత ద్రవ్యసంగ్రహః ౭౯
ధనైశ్వర్యసుఖావాప్తిఃస్త లంభస్సుఖేనచ। ద్రవ్యా
ణాంతత్రయోగ్యానాంయోజనాసిద్ధిరేవచ ౮౦

టీ॥ రోగియు, వానిపరిచారజనమున్ను మంగళకరముగు ఆచారము కలవారగానుండుట- వైద్యునియందుశ్రద్ధ, అనుకూలత, గలవారుగానుండుట రోగిసమృద్ధమగు ధనముగలవాడుగానుండుట- ౭౯ ధనము, ఐశ్వర్యము, సుఖము, ఇవిగలుగుట- కోరినపదార్థము సుఖముగా దొరకుట- రోగికిఉపయుక్తములగుద్రవ్యములు చక్కగా ఉపయోగింపబడి కార్యసిద్ధినిచ్చుట- యీలక్షణములు రోగియొక్క ఆరోగ్యమును సూచించును ౮౦

—♦ సుస్వప్నములను జెప్పుచున్నాడు. ♦—

మూ॥ గృహప్రాసాదశైలానాం నాగానామృషభస్యచ। హయా

నాంపురుషాణాంచ స్వప్నే సమధిరోహణం౹ 81
సోమార్కాగ్నిద్విజాతీనాంగవాం న్పాణాంపయస్వినాం
అఙ్గనానాం ప్రతరణంవృద్ధిస్సంబాధనిస్సృతిః 82
స్వప్నేదేవైస్సపితృభిః ప్రసన్నైశ్చాభిభాషణం౹ దర్శనం
శుక్లవస్త్రాణాం హ్రదస్యవిమలస్యచ 83
మాంసమత్స్యవిషామేధ్యఛత్రాదర్శపరిగ్రహః౹ స్వప్నే
సుమనసాంచైవశుక్లానాందర్శనంశుభం 84
అశ్వగోరథయానంచయానం పూర్వోత్తరేణచ౹ రోద
నంపతితోత్థానంద్విషతాంచావమర్దనం 85

టీ॥ ఇళ్లు- మేడలు- పర్వతములు- యేనుగులు- ఆబో తులు- గుర్రములు- మనుష్యులు- వీని నెక్కినట్లు కలగనుట ౮౧ చంద్రుడు- సూర్యుడు- అగ్ని బ్రాహ్మణులు- పాలిచ్చెడిఆవులు- పవిత్రులగుజనులు- వీరలనుజూచుట- సముద్రములనుదాటుట- తాను పెంపొందుట- సంకటములనుదాటుట ౮౨ స్వప్నమందు ప్రసన్నులగు దేవతలతోను పితృదేవతలతోను మాట్లాడుట- తెల్లవస్త్రములను, నిర్మలమగు మడుగునుచూచుట ॥౮౩॥ స్వప్నమందు, మాంసము, చేపలు, విషము, అమేధ్యము, గొడుగు, అద్దము, వీటినిపరిగ్రహించుట- తెల్లనిపుష్పములనుచూచుట- ఇవిమంగళప్రదములు ॥౮౪॥ స్వప్నమందు; గుర్రములు, గోవులు, రథములు, వీటినెక్కి ప్రయాణముచేయుట- తూర్పుగాను, ఉత్తరముగానుబోవుట- యేడ్చుట- పడిలేచుట- శత్రువులనుసంహరించుట- ఇవన్నియుశుభకరములు ॥౮౫॥

— ♦ఆరోగ్యసూచకలక్షణమునున్నూ ఆరోగ్యఫలమునున్నూ జెప్పుచున్నారు. ♦—

మూ॥ సత్వలక్షణసంయోగోభక్తిర్వైద్యద్విజాతిషు। సాధ్యత్వం
నచనిర్వేద స్తదారోగ్యస్యలక్షణం ౮౬
ఆరోగ్యాద్బలమాయుశ్చసుఖంచలభతేమహత్। ఇష్టాం
శ్చాప్యపరాన్ భావాన్ పురుషశ్శుభలక్షణాన్ ౮౭

టీ॥రోగికిసత్వగుణముతో లక్షణములు గూడియుండుటఅనగాశుభలక్షణములు గలుగుట- వైద్యులు, బ్రాహ్మణులు వీరియందుభక్తిగలుగుట- రోగముసాధ్యదశనొందుట- నిర్వేదములేకయుండుట అనగారోగి, ఆత్మావమానమును జేసుకొనకుండుట- ఇవిఆరోగ్యమునకులక్షణములు॥౮౬॥ ఆరోగ్యమువల్లన్ బలము, ఆయుష్యము, గొప్పసుఖము, తనకిష్టములగు యితరభావములు, శుభలక్షణములు, వీటినిపురుషుడుపొందును॥౮౭॥

—♦అధ్యాయసంగ్రహమునుజెప్పుచూ అధ్యాయోపసంహారమును జేయుచున్నారు. ♦—

మూ॥ ఉక్తంగోమయచూర్ణీయెమరణారోగ్యలక్షణం। దూత
స్వప్నాంతరోత్పాతయుక్తిసిద్ధివ్యపాశ్రయం ౮౮
ఇతీదముక్తంపరిక్రృతంయథాతథా తదవ్యవేక్ష్యంసతతంభి
షగ్విదా। తథాహిసిద్ధించయశశ్చశాశ్వతం ససిద్ధికర్మా
లభతేధనానిచ ౮౯

ఇత్యగ్నివేశకృతేతంత్రేచరకప్రతి సంస్కృతేఇంద్రియ
స్థానేగోమయచూర్ణీయేంద్రియంనామద్వాదశో
ధ్యాయః ఇంద్రియస్థానంసంపూర్ణం

టీ॥ యీగోమయచూర్ణీయాధ్యాయములో; దూతలు- స్వప్నములు- అత్యాహితములు- యుక్తి- సిద్ధి- వీటినాశ్రయించి, మరణారోగ్యములు వాటిలక్షణములు జెప్పబడినవి. యుక్త్యాశ్రయమరణలక్షణమునకు ఉ॥ "యముద్దిశ్యాతురం వైద్యస్సంపాదయితు మౌషధం" ఇత్యాదిగ్రంథము, సిద్ధ్యాశ్రయ మరణలక్షణమునకు ఉ "విజ్ఞాతం" ఇత్యాదిగ్రంథము, యుక్తిసిద్ధులనాశ్రయించిన ఆరోగ్యలక్షణమునకు ఉ "ఇష్టాలంభస్సుఖేచ" ఇత్యాదిగ్రంథము. ౮౮. యీఇంద్రియస్థానము ప్రకృత్యోపయుక్తముగాజెప్పబడినది దానినియెల్లప్పుడున్నూ బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడుగమనించవలెను, ఇట్లుచేసినచోవైద్యుడు సిద్ధకర్ముడైఅనగాఫలించిన చికిత్సగలవాడై ఇష్టసిద్ధినిన్నీ శాశ్వతమగుయశస్సునున్నూ ధనములనున్నూ బొందుచున్నాడు.

ఇట్లు "వైద్యవల్లభ" రాణీ వెంకటాచలపతి ప్రసాద
శాస్త్రికృతమగు సుషమయనెడిచరకేంద్రియ
స్థానద్వాదశాధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

సంపూర్ణం

తప్పు ఒప్పుల పట్టిక.

ఐ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
5	20	ని	శి
6	6	న	ణ
11	22	వికృతి	వికృతికి
13	20	చిహ్నామను	చిహ్నాము నుఅనగా
14	14	పిమీం	మీపిం
18	15	ద్విష్ట్వ	దృష్ట్వా
21	18	స్య్వరే	స్వ్యరే
22	6	తః	తాః
24	18	స్వాత్	స్యాత్
33	13	క్లోప్ట	క్లోష్ట
34	17	యూకాశ్ఛ	యూకాశ్చ
,,	18	జింతోః	జంతోః
35	1	స్వష్ఠ	స్వస్థ
,,	21	సామూ	సామా
36	11	చిర	చర
37	1	థ్యా	త్యా
,,	6	ర్ష	ర్షం
,,	12	ష్ణా	ష్ణాం
,,	14	బధః	బంధః
38	6	స్పౄ	స్పృ
,,	,,	అ	ఆ
,,	9	డి	డీ
39	5	వత	వీత
,,	13	చ్చ్వ	చ్ఛ్వ
,,	19	పృష్ట	పృష్ఠ
[illegible]	8	చ్చ	చ్ఛ్వ
,,	14	చ్ఛ్య	చ్ఛ్వ
40	19	ఛ్వా	చ్ఛ్వ
47	6	సూ	మా
48	6	ద్దం	ద్ధం
61	21	సస	సంస
65	18	ముః	మఃల
66	1	కష్ట	కంష్ట
67	22	ద్ర	ధ్ర
70	11	ట్ల	ట్లు
,,	19	ష్ప	ష్పా
,,	20	యుని	యునని
71	18	మ్రనో	మ్రజ్ఞో
75	5	క్షి	క్షీ
76	12	హి	హీ
81	7	చా	ఛా
,,	13	సి	సీ
82	2	దీవలైన	దీపమువలెను
83	18	చా	ఛా
,,	20	చా	ఛా
86	17	తి	తు
,,	18	ర్ధ్వందీ	ర్ధ్వం
,,	20	ఊర్వా	ఊర్ధ్వా
,,	22	గడా	గండా
87	4	శ్చ్యై	శ్చై
,,	20	నదు	నందు
90	13	లేని	లేనివా

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
91	5	తతస్యా	తస్యా
92	18	శ్ఛితం	ఛ్ఛం
92	18	శ్శ్ఛం	శైశ్ఛం
93	12	అగు	ంగు
94	4	పైకై	పై
95	2	ము	రణము
,,	5	అసా	ఆసా
,,	6	ణ	ణి
96	23	క్ష్వాస	శ్వాస
101	5	అని	అని
,,	6	అవి	ఆవి
,,	11	ఆందు	అందు
,,	,,	వృధి	వృద్ధి
,,	23	దుర్భ	దుష్ప
102	1	అట్లు	అట్లు
,,	2	యున	యను
,,	11	ఆక్తి	ఆప్తి
103	13	సూచ	సూచక
104	5	మో	మా
105	11	భృకా	భృవా
106	13	అయూ	ఆయూ
,,	23	పర్యు	పర్యు
,,	,,	గృహీ	గృహీ
107	20	కలు	కల
108	10	గల	గలుగునో
112	7	త్యా	త్యా
,,	,,	దనం	ధనం
,,	12	మనస్సు	మనస్సు
113	3	క్ష్మి	క్ష్మి
,,	5	క్ష్మి	క్ష్మి
115	14	[illegible]	[illegible]
116	13	[illegible]	[illegible]
117	15	సమ	సమీ
118	10	విసగు	విసయు
,,	19	[illegible]	[illegible]
122	12	[illegible]	[illegible]
123	14	యుక్ర	యుక్ర
,,	,,	లా	గా
,,	16	ముసు	ముసు
125	13	అటి	ఆప్తి
,,	16	,,	,,
126	2	భ్యా	భా
,,	17	ఫ్రస	సఫ్ర
,,	18	డు	డ
127	2	అప్ర	అప్ర
,,	5	అపా	ఆపా
,,	1	దేమం	దేశము
128	12	వి	వి
130	18	సఖ	స
131	22	ను	ను
,,	23	శేచ్ఛ	[illegible]
132	2	వార	[illegible]
136	5	త్రై	పై
138	14	స్తా	స్తా
,,	16	స్మ్ర	స్మ్ర
144	18	సత	శతభి
,,	20	స్న	స్త్ర
146	12	అవు	ఆవు
,,	15	ని	వి
147	9	న	ను
148	20	గా	గా